T. C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA FAHREDDİN BATMÂNÎ VE "DURRATU'S-SADEF Fî BEYÂNİ ASNÂFİ'L-HARF" ADLI ESERİ

Mahfuz OKUYAN
19949021

Danışman
Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Diyarbakır 2021

T. C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MOLLA FAHREDDİN BATMÂNÎ VE "DURRATU'S-SADEF Fî BEYÂNİ ASNÂFİ'L-HARF" ADLI ESERİ

Mahfuz OKUYAN
19949021

Danışman
Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum *"Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf"* adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

02/07/2021

Mahfuz OKUYAN

ÖNSÖZ

İnsanların birbirleri ile anlaşmalarını, vahyi ve kâinatı anlamalarını sağlayan dil, her zaman ve her toplumda insanoğlunun önemsediği bir olgu olmuştur. Özellikle kutsal kitapların dilleri olma vasfını kazanan diller insanların ilgisini daha fazla cezbetmiştir. Bu bağlamda Arap dili kendisi için en fazla çabanın sarf edildiği dillerden olmuştur. Zira Kur'ân-ı kerîm Arapça olarak indirilmiştir. Bu ise, Kur'ân'ın indiği tarihten şu ana kadar Arapçanın insanların daha fazla ilgisine mazhar olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Kuran'ı kerim üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak çalışmalar yapılmıştır. Gramer ile ilgili eserler ilk önce metin şeklinde ortaya çıkarken daha sonra şerh ve hâşiye türü eserler şeklinde yazılmıştır. Metin türü eserler bazen konu esas alınarak yazılmış; bazen de kelime türü esas alınmıştır. İşte çalışmamızın konusu Durratu's-Sadef''te de kelime türü olan harfler incelenmektedir. Böyle bir eserin ve yazarının ilim dünyası tarafından az bilinmesi bizi böyle bir konuyu seçmeye yöneltmiştir.

Çalışmamız giriş, iki bölüm, sonuç, ekler ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın önemi amacı ve metodu, Arap gramerinin doğuşu ve gelişimi, nahiv ilminde telif geleneği ve medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Molla Fahreddin'in hayatına, ilmi kişiliğine, eserlerine, öğrencilerine ve icra ettiği görevlerine kısaca değinilmiştir. İkinci bölümde ise Molla Fahreddin'in *Durretu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı eseri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunun dışında eserin ismi, yazılış amacı, muhtevası, metodu, istişhadları; örneklendirme, ıstılahları, tanımları, kaynakları ve ta'lil de ikinci bölümde işlenen konulardır.

Sonuç kısmında ise bu çalışma neticesinde varılan sonuçlar genel bir çerçevede belirtilmiştir.

Tez çalışmamızın her aşamasında, engin hoşgörüsünü esirgemeyen, bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emeği olan, tashih ve değerlendirmeleri ile büyük katkı sunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR'a ve bu çalışmayı baştan sona okuyup değerlendiren Arş. Gör. Mehmet Emin ÖRNEK hocaya teşekkürü bir borç bilirim.

Mahfuz OKUYAN
Diyarbakır – 2021

ÖZET

Bu çalışmada medrese âlimlerinden Molla Fahreddin Batmanî ve Durratu's-Sadef adlı eseri üzerinde durulmaktadır. Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte çalışmanın amacı, yöntemi konusu, kapsamı hakkında bilgi verildi. Ayrıca Arap gramerinin doğuşu ve gelişimi, Nahiv ilminde telif geleneği ve medreseler hakkında kısa ve öz bilgiler anlatıldı. Birinci bölümde Molla Fahreddin'in hayatı, eserleri, ilmî ve tasavvufî yönü işlendi. İkinci bölümde ise Durratu's-Sadef adlı eser detaylı bir şekilde incelendi. Öncelikle bu eserin adı, yazılış amacı, muhtevası vb. genel konular incelendi. Daha sonra Durratu's-Sadef'te getirilen istişhatlar, takip edilen metot, kullanılan ıstılahlar, yapılan tanımlar, verilen örnekler, ta'lil, ve istifade edilen kaynaklar detaylı bir şekilde tahlil edilmiştir. Sonuçta ise, Durratu's-sadef adlı eserin bütün harfleri ihtiva eden ve onların farklı yönlerini inceleyen, bol istişhad ve örnekler sunan, Kur'ân ayetlerinden çok istifade eden bir eser olduğu ortaya konulmuştur. Molla Fahreddin hakkındaki bilgilerin bir kısmı öğrenci ve çocukları ile yüz yüze görüşme yoluyla; bir kısmı ise kaynaklardan istifade edilerek elde edilmiştir. Durratu's-Sadef 'in gramer açısından incelenmesi ise, diğer Nahiv kaynakları ile karşılaştırılarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili, Medreseler, Molla Fahreddin Batmânî, Durratu's-Sadef, Harf, Nahiv.

ABSTRACT

This study focuses on the madrasa scholars Molla Fahreddin Batmanî and his work named Durratu's-Sadef. This study consists of an introduction, two chapters and a conclusion. In the introduction, the aim of the study, its method and the scope of the study were provided. In addition, short and concise information about madrasahs and the emerging and development of Arabic grammar, the tradition of copyright in the science of Nahiv were provided. In the first chapter, Molla Fahreddin's life, works, his scientific and mystical aspects were explained. In the second chapter, the work entitled Durratu's-Sadef was examined in detail. The general topics regarding this work like its title, the purpose of writing it and its content were provided. Then, the witnesses in Durratu's-Sadef, the method followed, the terms used, the definitions made, the examples given, the deduction and the used references were analyzed in detail. In the conclusion chapter, it was revealed that the work entitled Durratu's-Sadef is a work that contains all the letters and examines their different aspects, offers plenty of witnesses and examples, and makes great use of the verses of the Qur'an. Some of the information about Molla Fahreddin was collected through face-to-face interviews with students and his children, and some of the information was obtained by using some references. The grammatical analysis of Durratu's-Sadef was made by comparing it with other Nahiv sources.

Keywords: Arabic Language, Madrasahs, Molla Fahreddin Batmanî, Durratu's-Sadef, Letter, Nahiv.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**
1. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ, ... **2**
1.1. Amacı 2
1.2. Kapsamı 3
1.3. Yöntemi 3
2. ARAP GRAMERİ **4**
2.1. Doğuşu ve Gelişimi 4
2.2. Nahiv İlminde Ekoller 10
2.2.1. Basra Ekolü 10
2.2.2. Kûfe Ekolü 11
2.2.3. Diğer Nahiv Ekolleri 13
2.3. Gramer İlminde Eser-Telif Geleneği 15
2.3.1. Metinler 15
2.3.2. Şerhler 16
2.3.3.Haşiyeler 17
3. MOLLA FAHREDDİN'İN YAŞADIĞI ÇEVRE **17**
4. MEDRESELER **19**
4.1.Doğuşu ve Yayılışı 19
4.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Medreseleri 20
4.2.1. Meşhur Kürt medreseleri: 21

4.2.2. Medreselerin Yapısı ve İşleyişi 22
4.2.3. Eğitim Müfredatı 26

BİRİNCİ BÖLÜM
MOLLA FAHREDDİN BATMANÎ'NİN HAYATI, TASAVVUFÎ VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI 30
1.1.1. Doğumu, Ailesi ve Nesebi 30
1.1.2. Çocukluğu ve Gençliği 31
1.1.3. Aldığı Görevler 32
1.1.4. Vefatı 33
1.2. TASAVVUFİ YÖNÜ 33
1.3. İLMÎ YÖNÜ 34
1.3.1. Tahsili 34
1.3.2. Hocaları 35
1.3.3. Bazı İlmi Vasıfları 37
1.3.4. Öğrencileri 38
1.3.5. Fetvaları 40
1.3.6. Vaazları 41
1.3.7. Eserleri 42
1.3.7.1. Keşfu'l-Ğitâ' Hâşiyetu İmtihâni'l-Ezkiyâ' (كشف الغطاء حاشية امتحان الأذكياء) 44
1.3.7.2. Et-Tarsîf fi İlmi't-Tasrîf (التَّرصيف في علم التَّصريف) 45
1.3.7.3. El-İstinâre fi'l-İstiâre (الإستنارة في الإستعارة): 46
1.3.7.4. Îsâğûcî fi'l-Mantık (إيساغوجي في المنطق) 47
1.3.7.5. Risaletu'l-Vad' (رسالة الوضع) 48
1.3.7.6. El-İ'tisâm Haşiyetu Şerhi'l-İsâm Ale'l-Ferîdeti fi'l-Beyân (الإعتصام حاشية شرح العصام على الفريدة في البيان) 48
1.3.7.7. Durretu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf (درّة الصدف في بيان أصناف الحرف) 49

İKİNCİ BÖLÜM

"DURRATU'S-SADEF FÎ BEYÂNİ ASNÂFİ'L-HARF"

2.1. DURRATU'S-SADEF'E GENEL BİR BAKIŞ 50
2.2. ESERİN ADI 52
2.3. YAZILIŞ AMACI 53
2.4. ESERİN MUHTEVASI 55
2.5. METODU 76
2.5.1. Müellifin Konuları Takdimi: 78
2.5.2. Müellifin Önemli Gördüğü Konulara Dikkat Çekmesi: 81
2.6. İSTİŞHADI 83
2.6.1. Kur'ân-ı Kerimden İstişhad: 84
2.6.2. Hadisle İstişhâd: 87
2.6.3. Arap Şiiri ve Arap Kelamıyla İstişhad: 90
2.7. VERDİĞİ ÖRNEKLER 93
2.8. ISTILAHLARI 95
2.9. TANIMLARI 97
2.10. KAYNAKLARI 99
2.11. Ta'Lilleri 103
SONUÇ 106
KAYNAKÇA 108
EKLER 112

KISALTMALAR

Ans.	Ansiklopedi
Bkn.	Bakınız
Bty.	Basım tarihi yok
Byy.	Basım yeri yok
C.	Cilt
C.c.	Celle Celaluhu
Çv.	Çeviren
D.İ.A.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fak.	Fakülte
H.	Hicri
Hz.	Hazreti
M.	Miladi
Mad.	Maddesi
Ö.	Ölüm
Sos. Bil.	Sosyal Bilimler
s.	Sayfa
Thk.	Tahkik eden
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
Ün.	Üniversite
Vb.	ve benzerleri
Yay.	Yayınları
Yy.	Yüzyıl
Trs.	Tarihsiz

GİRİŞ

Arap dilinin İslamiyet'ten önce de gelişmiş bir dil olduğu cahiliye döneminden günümüze ulaşan edebi eserlerden anlaşılmaktadır. Her ne kadar Arap dili sözlü geleneği açısından dillerin çoğuna göre erken kabul edilen Cahiliye döneminde ileri bir aşamada olmuşsa da, hakkında ilmî ve edebî çalışmalar İslam'ın gelmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bunun göçebe hayatından, diğer milletlerle etkileşimin azlığından, yazmayı bilenlerin sayısının az olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. İslam'ın gelmesinden sonra özellikle Kur'ân-ı kerîm'in anlaşılması maksadı ile Arap diline yöneliş gittikçe artmıştır. [1]

Belirtilen yönelişin sonucu olarak tedrici ve sürekli bir şekilde başta Kur'ân tefsirleri olmak üzere diğer ilmî çalışmalar devam etmiştir. Bunun neticesinde medreseler ortaya çıkmıştır. Medrese birçok İslam ülkesinde günümüze kadar bir takım siyasi engellemelere rağmen varlığını etkin bir şekilde sürdürmektedir.[2] Medreseler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde de varlığını kesintisiz bir şekilde devam ettirmiş ve günümüze ulaşıncaya kadar yüzyıllar boyunca bu bölgelerde ilim ve irfanın merkezi olmaya devam etmiştir. Tezimizin konusu olan Molla Fahreddin de bahsi geçen bu medreselerde yetişmiş ve ilim ve irşat hizmetleriyle tanınmış bölgenin âlim ve mutasavvıflarındandır.

Biz de bu tezimizde son dönem âlimlerinden olan Molla Fahreddin'in hayatı, ilmi yönü, öğrencileri ve eserleri gibi konularla tezimizin esas konusu olan ve harfler hakkında kaleme aldığı *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı eserini ele alacağız.

---

[1] Kenan Demirayak - Sadık Armutlu, *Arap edebiyatı tarihi Cahiliye Dönemi*, 1.baskı (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2009), 8; Muhammed et-Tantavi, *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât* (Kahire: Daru'l-Mearif, t.y.), 13-14.

[2] M. Halil Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 34.

1. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ,

1.1. Amacı

Doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan medreselerde eğitim gören hocalar bazen imkânsızlıklar nedeniyle bazen de imkân olduğu halde bağımsız kalıp diğer insanların olumsuz durumlarından uzak olmak gibi çeşitli sebeplerden dolayı yok denecek kadar az sayıda eser telif etmiştir. Ayrıca Doğu ve Güneydoğudaki medreseler ve bu medreselerde yetişen âlimler hakkında son zamanlardaki bazı çalışmalar hariç fazla çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle bu iki bölgedeki medreseler, bu medreselerde yetişen ilim adamları ve bunların telif ettiği eserler yeteri kadar bilinmemektedir. Bu yetersiz bilgi onların eserlerinden istifade etmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu husus tezimizin konusu olan Molla Fahreddin Batmânî ve onun *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı eseri için de geçerlidir. Molla Fahreddin İslami ilimleri sadece ders vermemiş aynı zamanda onlar hakkında eserler yazmış, hatta bazen fennî ilimleri de tahsil etmiştir. Böyle bir âlimi ve eserinin tanıtılması önem arz etmektedir.

Çalışmamızın üç amacının olduğunu ifade etmek isteriz. Birincisi medreseler hakkında sağlıklı bilgi sunmak, imkânsızlıklara rağmen medreselerden önemli şahsiyetlerin çıktığı ve bu şahıslardan istifade etmenin gerekli olduğu şeklindeki düşünceye katkı sağlamaktır. İkincisi doğu ve güneydoğudaki medreselerin son temsilcilerinden olan ve bu medreselerde okutulan müfredat ile eğitim ve öğretim faaliyeti yapmış olan Molla Fahreddin Batmânî'nin hayatı, ilmi ve tasavvufi yönü, kitapları, vaazları, öğrencileri vb. konularda bilgi vermektir.[3] Üçüncüsü ise, Molla Fahreddin'in harfleri kısımlara ayırdığı ve her kısımda ele alınan harflerin cümle içinde kullanıldığı tüm anlamlarını ayet, hadis, şiir ve örneklerle izah ettiği *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı faydalı eser'ini nahiv ilmiyle uğraşan öğrencilerin istifadesine sunmaktır.

[3] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*.

1.2. Kapsamı

Bu çalışma, Molla Fahreddin Batmanî ve onun *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf adlı eseri* hakkındadır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Bu çalışma medreseler ve Arap dili ile ilgili olduğundan giriş bölümünde Arap dili grameri ve medreseler hakkında bilgi verilmiştir. Giriş bölümünde Arap dili gramerinin gelişimi ve günümüze kadar gelinen süreç hakkında malumat verilmiş ardından eğitim-öğretimin kurumsal bir hale geldiği medrese kavramı ve medreselerin tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise doğu ve güneydoğudaki medreselerin eğitim-öğretim faaliyetleri, bu faaliyetlerin yürütülme biçimi, medreselerdeki günlük yaşam ile bu medreselerde okutulan ilimlerle ders kitapları hakkında genel malumatlar aktarılmıştır. Birinci bölümde Molla Fahreddin Batmânî'nin hayatı, ilmi yönü, hocaları, öğrencileri, eserleri, Tasavvufi yönü, fetvaları ve vaazları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Çalışmamızın asıl konusu olan ikinci bölümde ise Molla Fahreddin Batmânî'nin *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı eseri üzerinde durulmuştur. İlk önce eserin adı, yazılış amacı, muhtevası, metodu, istişhadları, ıstılahları, tanımları ve kaynakları detaylı bir şekilde ele alınmış son olarak da Molla Fahreddin'in icazetnamesi, kendi eliyle yazdığı fetvaları daha sonra ailesi ve talebeleriyle çektiği fotoğraflar eklenmiştir.

1.3. Yöntemi

Çalışmamızın giriş bölümünde ilk önce Arap dili grameri ve gelişimi hakkında yazılan eski ve yeni eserler tespit edilip bu konular hakkında çalışma yapılmıştır. Ardından bizzat medrese eğitimi almış ve bu konuda eserler telif eden âlimlerin kendi hayatları ve medreseler hakkında yazılmış eserler ile makaleler tespit edilip çalışılmıştır. Bunun yanında medreselerde hayat, okutulan ders kitapları, talebeler hakkındaki bilgiler için daha önce bu konuda çalışma yapmış hocalarımızın eserleri ve makalelerinden istifade edilmiştir. Molla Fahreddin Batmânî'nin çocuklarıyla iletişim kurulup hayatı, ilmi yönü, eserleri, fetvaları ve vefatı gibi konularda kendilerinden malumat edinilmiştir. Ardından talebeleri ile yüz yüze görüşülüp Molla Fahreddin'in ilmi ve tasavvufi yönü ile yaptığı hizmetler hakkında bilgi edinilmiştir. Bu malumatlardan sonra kendisi hakkında yazılmış yüksek lisans tezleri ile makaleler

tespit edilip derlenmiştir. Eserleri kısmında ise eserlerinin tamamını temin edip bunlar hakkında muhtasar bir şekilde açıklama yapılmıştır. Bütün bu taramalardan sonra toplanan veriler derlenerek yaptığımız çalışmaya aktarılmıştır. Daha sonra tezimizin asıl konusu olan Durratu's-*Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı esere ağırlık verilmiştir.

İlk önce eserin genel özellikleri belirtilip yazılış sebebi zikredildi. Ardından eserdeki konular kitaptaki taksimata göre bölümlere ayırıldı. Bu bölümde en çok muhteva üzerinde duruldu. Bu nedenle yirmi dört bölüme ayrılan bu eserde bütün kısımları birer birer ele alıp detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışıldı. Bu detaylı açıklamalardan sonra bu eserde izlenen metot ve istifade edilen kaynaklar belirtildi. Daha sonra eserinde önemli gördüğü konuları ele alıp açıklamaya çalıştık. Ardından eserinde kullandığı Kur'ân-ı kerîm, Hadis ve Arap şiirlerinden getirdiği istişhadları tespit edip bunlardan örnekler verdik. Ele aldığımız istişhadların Arapçalarını yazıp tercüme ettikten sonra istişhadi yönlerini belirledik. Eserde kullanılan örneklendirmeleri tespit edip bunlardan bir kaçını ele alıp istidlal yönlerini izah ettik. Bu malumatlardan sonra eserde hangi kaynaklardan istifade edildiği ve hangi ıstılahların kullanıldığını belirleyip izah ettik. En sonunda da eserde geçen ta'lilleri belirleyip tezimizi tamamladık.

2. ARAP GRAMERİ

2.1. Doğuşu ve Gelişimi

Araplar, İslamiyet'ten önce dini ve hukuki bir geleneğe sahip değillerdi. Herhangi bir dinin mensubu olmadıkları için ellerinde dini kitaplar ve buna bağlı edebiyatları yoktu. Göçebe bir hayat yaşadıkları için sistematik bir eğitim sistemleri de mevcut değildi. Bu nedenlerden ötürü içlerinden çok az kişi okuma ve yazma bilmekteydi. Tüm bu nedenlere rağmen çok güçlü bir edebi geleneğe sahiptiler. Şiir yönünden çok ilerlemiş, içlerinden birçok fesahat ve belagat sahibi şair çıkmış ve edebiyat konusunda önemli seviyelere gelmişlerdi.[4] Bu dönemde Arap kabileleri arasında bir şairin yetişmesi şeref nişanesi sayılmış buna karşın içlerinden bir şairin

[4] Şakir Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 33; Atay Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, 1. Bs (İstanbul: Dergah Yayınları, 1983), 16.

çıkmaması utanç ve ayıplanma sebebi olarak görülmüştür.[5] Okuma ve yazmanın çok az olduğu böyle bir coğrafi bölgede bilgiler sözlü olarak nesilden nesile aktarılırdı. Bunun sayesinde kültürlerini sonraki milletlere kesintisiz bir şekilde kolayca aktarmışlardır.[6]

Cahiliye dönemi olarak adlandırılan bu dönemde senenin belirli zamanlarında panayırlar kurulurdu. Bu panayırlar ticaret ve ekonomik hayata faydası olduğu kadar Arapların kültür hayatında da önemli bir yeri vardı. Bu zamanlarda insanlar bir araya toplanır Arap yarımadasının çeşitli yerlerinden gelen şair ve edebiyatçılar şiir ve kasideler inşad edip hutbelerini insanlara sunarlardı. Ukkaz ve Zu'l-Mecâz gibi panayırlar sayesinde Arap dilinin belagat ve fesahatini korumayı başarmışlardır.[7]

İslam dininin ortaya çıkması ve Kur'ân-ı kerîm'in nüzulü ile birlikte Arap dili fesahat ve belagatin doruklarına ulaşmıştır. Zira bu kitap en büyük şair ve hatiplerin bile kendisiyle yarışamayacağı mükemmel dili ve son derece güzel üslubu ile eşsiz ve benzersiz bir belagat ve fesahate sahiptir.[8] Hz. Peygamberin, yaşadığı bu dönemde dilde bazı yanlış kullanımlar yavaşça ortaya çıksa da dört halife devrinde fetihlerin başlaması ve Müslümanların diğer milletlerle iç içe girmesi ile birlikte etkileşim kaçınılmaz olmuş ve bu nedenle Arap dilinde bozulmalar yaygın hal almaya başlamıştır. İslam dinine girip zamanla Araplaşanlar Arapça kelimeleri farklı bir şekilde telaffuz etmeye başladılar. Ayrıca İslam dinine girenlerin Arapçayı benimsemeleri uzak bölgelerde azınlık durumuna düşen Araplar için bir dezavantaj oluşturmuştur. İlk başlarda sınırlı olan bu hatalar zamanla yaygınlaşmıştır.[9]

Arap dilindeki hatalar, Arapların çölden uzak bir hayat yaşayıp fasih dilden uzak kalmaları ve birçok kişinin Arap olmayan eşlerle evlenip annelerinin

---

[5] Çetin, M Nihad, *Eski Arap Şiiri*, 2. Bs (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 11.
[6] Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, 100.
[7] Muhammed Muhammed Halife, *el-Edeb ve'n-Nusus fi'l-Asri'l-Cahili ve Sadri'l-İslam* (Kahire: Daru'l-Kutub, 1989), 98; *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, 87; M. Edip Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv* (Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2006), 16.
[8] Ignac Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 4. Baskı (İstanbul: Vadi Yayınları, 2019), 48-49; Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed ed-Dımaşkī el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv* (Beyrut: Dâru'l fikr, 1968), 7.
[9] Şevkî Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye* (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1968), 11; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 8; M. Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üniversitesi İlahiyt Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005): 115.

telaffuzundan etkilenmelerinden dolayı bu dildeki hatalar zamanla yaygın hale gelmiştir. Dildeki bu bozulmanın kutsal metinlere sirayet etme endişesi dönemin yönetici ve dilcilerini harekete geçirmiş ve bunun önüne geçebilmek için gayret sarf edilmiştir. Bunun sonucunda da Arap diline ait gramer kuralları ortaya çıkmıştır.[10]

Nahiv ilminin ortaya çıkmasını sağlayan hususlar ve vaz'ı meselesi nahiv tarihi açısından önemli bir konudur. Zira hiçbir ilim aniden ortaya çıkmamaktadır. İlk başlarda ortaya çıkan bir ilim dalı yavaş bir gelişim göstermekte ve zamanla belirli bir seviyeye gelmektedir. Bu durum nahiv ilmi için de geçerlidir.[11] Nahiv tarihi öncelikle nahvin kimin tarafından vazedildiği konusu ile başlamaktadır. Bu konu hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür. Bazı görüşlere göre bu ilmi ilk va'z eden kişi Nasr b. Asım (ö. 89/708) veya Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735) ise de en meşhur görüşe göre bu ilmi ilk va'z eden kişinin Ebu'l-Esved ed-Du'elî (ö. 48/668-689) olduğu yönündedir.[12] Ebu'l-Esved ed-Du'elî'nin kendisi mi bu ilmi va'z etmeyi düşündüğü veya Hz. Ali'nin (ö. 40/661) emriyle mi böyle bir çalışmaya başladığı hakkında âlimler arasında ihtilaf mevcuttur. Bazı âlimlere göre bu ilmi ortaya çıkaran kişinin Hz. Ali'dir. Ancak Hz. Ali'nin Irak'ta bulunduğu dönemde Hz. Muaviye ve havariciler ile savaşla meşgul olması ve diğer siyasi çalkantılar bu görüşü zayıf kılmaktadır. Diğer meşhur görüş ise bu ilmi ilk vaz eden kişinin Ebu'l-Esved ed-Du'elî olduğudur. ed-Du'elî, Tevbe süresinin 3. Ayetinde (أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ) ***(Muhakkak Allah ve Peygamberi müşriklerden uzaktır)***[13] ayetindeki (وَرَسُولُهُ) kelimesinin ötreli olarak okunması yerine (وَرَسُولِهِ) şeklinde esreli olarak okunduğunu duyunca Basra valisi Ziyâd b. Ebîh'i den (ö. 53/673) izin alarak bu ilmin esaslarını ortaya koymaya başlamıştır. Diğer bir rivayete göre ed-Du'elî bir gün eve gelince kızı sıcağın şiddetini belirtmek için (ما اَشَدَّ الحَرُّ) (*hava ne kadar sıcak*) cümlesini kullanınca babası onun bu cümle ile soru sorduğunu zannetmiştir. Kızı soru sormadığını sadece durumu belirtmek için bu

[10] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 12; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 102; Hanna el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i* (Beyrut: Dâru'l Yusuf, t.y.), 341; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 26; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 116.

[11] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 13.

[12] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 13; İbn Nedim, *el-Fihrist* (Beyrut, 1994), 61; Ebu Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, t.y., 2: 65.

[13] Tevbe, 9/3.

cümleyi kullandığını söyleyince Ebu'l-Esved böyle hataları önlemek için nahiv çalışmalarına başlamıştır.[14]

Ebu'l-Esved, Kur'ân-ı kerîm'in yanlış anlaşılmasını önlemek için ilk olarak Kur'ân-ı kerîm'i harekelemeye başlamış ve fetha kelimenin üstüne bir nokta, kesre için kelimenin altına bir nokta ve damme için de kelimenin önüne bir nokta eklemiştir. Sükûn için ise kelimenin işaretsiz olması ona delalet ettiği için herhangi bir işaret koymamıştır. Ardından insanlar tenvin için iki nokta üst üste işaretini eklemişlerdir. Medine halkı da şedde işareti için noktaların üstüne altına ve önüne parantez işareti koymuşlardır. Daha sonra Basralılar cezm için harfin üstüne düz bir çizgi eklemişlerdir. Ebu'l-Esved'in bu sistemi Emeviler dönemi ile Abbasîlerin ilk dönemlerine kadar takip edilmiştir. Zamanla harflerin kolay öğretilmesi için noktalama işaretleri konulunca, harflerin noktaları ile harekeler için konulan noktalar birbirine karışmaya başlamış bu nedenle Halil b. Ahmed (ö. 170/786) günümüzde kullanılan raf için küçük bir vav (ُ), nasb için küçük bir elif (ا) ve cer için (ى) (ya) işaretlerini kullanmıştır. Ardından şedde için teşdid (تشديد) kelimesinde geçen şin (شين) harfinin başından ve sukun için tahfif (تخفيف) kelimesinde geçen ha (خا) harfinin başından alıntı yapılarak bunlara sembol yapılmıştır.[15]

Bu ilk çalışmalardan sonra nahiv ilmine dair kurallar konulmaya başlanmıştır. Arap dili bilginleri, bu dil ile ilgili kaideleri tespit etmeye çalışırken bu kuralları dili iyi kullanan yani fasih konuşan Arapların konuşmalarını dikkate almışlardır. Bu âlimler fesahatine güvenilen, diline hatalı kelimeler bulaşmamış hem eski hem de yeni nesillerden ittifakla rivayet edilebileceğini kabul etmişlerdir. Bu maksatla Arap dili

---

[14] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 14-15; el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*, 341; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire, 1967), 1: 24; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 103; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 10; Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 18; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, (Beyrut, 1998), 500-501; Cemâluddîn Ebu'I-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruvât 'ala enbâhi'n-nuhât*, (Beyrut, 1986), 1: 43.

[15] el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*, 342; Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 16.

için delil olacak malzemeyi toplayan âlimler hem zaman ve mekân hem de fasih konuşma durumlarına göre kabilelere dikkat etmişlerdir.[16]

Zaman açısından: Arap dili bilginleri, ikinci asrın ortalarına kadar hem cahiliye dönemi hem de İslami dönemdeki fasih Arapların ister kırsalda ister şehirde yaşasın sözlerini delil olarak kabul etmişlerdir. Şiir rivayetinde Şairleri dört kısma ayırmışlardır. *Birinci kısım:* Cahiliye şairleri. *İkinci kısım:* hem cahiliye hem de İslamiyet dönemlerinde yaşayan Muhadremun şairler. *Üçüncü kısım:* İslam dininin ortaya çıkışandan sonra dünyaya gelen şairler. *Dördüncü kısım:* sonradan doğan Muhdasun şairler. Dil bilginleri, ilk iki tabakanın sözleriyle istişhad getirmede neredeyse icmâ etmişlerdir. Üçüncü tabakada ise ihtilaf etmişlerdir. Bazı bilginler bu tabaka ile iştishadı kabul ederken diğer bazı âlimler ise bu kısımla istişhadı kabul etmemiştir. Dördüncü tabakanın sözleriyle delil getirmeyi ise kabul etmemişlerdir.[17]

Yukarıda ele alınan görüşler Arap dil bilginlerinin çoğu tarafından kabul görürken; Arap dili ve edebiyatında uzman olan Mısırlı âlim Taha Hüseyin, eski Arap şiiri ile delil getirmeyi kabul etmemiştir. Ona göre cahiliye şiiri, İslam öncesi Arapların dini ve fikri hayatını yansıtmadığından dolayı bunların Arap dili açısından delil olamayacağını belirtmiştir.[18]

Mekân açısından: diğer bir ifadeyle kabileler açısından. Arap dil bilginleri, Arap kabilelerini komşu olan diğer milletlere yakınlık ve uzaklık derecelerine göre sözlerini delil getirip getirmeme konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Arap yarımadasının merkezinde bulunan kabilelerin sözlerini delil olarak kabul ederken sahil kenarlarında yaşayan veya acemlere yakın yaşayan kabilelerin sözlerini delil olarak kabul etmemişlerdir. Çünkü sahilde veya acemlerle iç içe yaşayan kabileler zamanla onlardan etkilenmekte, dillerinin saflığını koruyamamakta ve birçok acem kelime onların dillerine karışmaktadır.[19] Bu konuda Ebu'n-Nasr el-Farabi (ö.260/950) Arap kabilelerini tasnife tabi tutmuş ve hangilerinin sözlerinin delil olarak kabul edilip

---

[16] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv,* 17.
[17] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv,* 19.
[18] Taha Husayn - Şaban Karataş, *Cahiliye şiiri üzerine* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 48.
[19] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv,* 20.

hangilerinin kabul edilmeyeceğini detaylı olarak açıklamıştır.[20] Bu konuda bu kabileleri sözleri delil olarak kabul edilen ve edilmeyen şeklinde iki kısma ayırmıştır. Biz de bu iki kısmı açıklamaya çalışacağız.

1. **Sözleri delil olarak kabul edilen kabileler**: Bu kabilelerin en başında Kureyş kabilesi gelmektedir. Çünkü dilleri en fasih, telaffuzu en kolay, kendini ifade etme açısından en rahat olan lehçedir. Arap dili bu kabileden nakledilmiştir. Kureyş'in ardından Kays, Temîm ve Esed kabileleri gelmektedir. Çünkü Kureyş kabilesinden sonra en fazla nakil bu kabilelerden yapılmış ve i'râp, tasrîf ve garîp kelimelerin kullanımında bunların lehçeleri esas alınmıştır. Ardından Huzeyl, Tâî ve Kinâne kabilelerinin bazı kolları gelmektedir.[21]
2. **Sözleri delil olarak kabul edilmeyen kabileler**: Bunlar Lehm ve Cuzâm kabileleridir. Mısırlılar ve Kıptilerle komşu oldukları için bunların sözleri delil olarak kabul görmemiştir. Ayrıca Kuzâa ve Gassân ve İyâd kabileleri de Hristiyan olan Şamlılarla komşu oldukları için bunların sözleriyle delil getirilmemiştir. Özet olarak şehir merkezinde yaşayanlar ile kırsalda ama komşu milletlere yakın yerlerde yaşayan Arapların sözlerine nahiv açısından delil getirme konusunda itibar edilmemiş ve bu kabilelerden nakil yapılmamıştır.[22]

Durum açısından: Çöl hayatıyla bağları en güçlü ve bu hayata derin bir şekilde bağlı olan kabilelerin sözleri delil olarak kabul görmüştür. Bu nedenden ötürü Basralı dil âlimleri gramer ile ilgili nakillerini bedevi Araplardan aldıkları için Kûfeli dil bilginlerine üstünlük taslamışlardır.[23]

Hülasa olarak dil âlimleri, dillerine en az hata bulunan kabile ve şahıslardan nakil yapmaya özen göstermiş ve bunun için zaman ve mekân ehemmiyet göstermişlerdir.

---

[20] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 20.
[21] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 21.
[22] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 21.
[23] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 24.

2.2. Nahiv İlminde Ekoller

Arap grameri üzerinde yapılan çalışmalar Irak'ın fethinden sonra kurulan Basra ve Kûfe kentlerinde eş zamanlı olarak devam ettirilmiştir. Zamanla bu iki kent Arap dili çalışmaları için merkez haline gelmiş ve bu iki kentin sakinleri kendilerine has ekol ve görüşler oluşturmuşlardır. Kûfeli'ler eskiye bağlı ve bedevilerin sözlerinden alıntı yaparken Basralılar fasih olan bedevilerden alıntı yapmış ayrıca mantık ve eleştirel düşünme taraftarı da olmuşlardır.[24]

2.2.1. Basra Ekolü

Nahiv ilminin ilk kurallarını tespit eden Ebu'l-Esved ed-Du'eli, Kûfeli olmasına rağmen çalışmalarına Basra'da başlamıştır. Bu nedenle Basra şehri Arap gramerinin doğuş yeri sayılmaktadır.[25]Bu ekolun dilbilimcileri, yalnız gramer ile meşgul olmayıp Arap dilinin kelime haznesini bir araya getirmek için çalışmalar yapmışlardır. Bu amaçla cahiliye dönemindeki sağlam telaffuzları koruyabildiği için çöllerde bulunan fasih bedevilerin yanlarına gidip onlardan doğru telaffuzları ve sık kullanılan kelimeleri toplayıp bir araya getirmişlerdir. Böylece derledikleri bu malzemelerden sağlam dil kurallarını ortaya çıkarmışlardır.[26]

Basralı âlimler fasih telaffuzları bir araya getirip bunlardan kurallar oluşturduktan sonra bu kurallar üzerinden kıyas yaparak nahiv konularını genişletip gramer alanında müstakil eserler yazmışlardır. Bu âlimlerin başında Abdullah İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö.127/745) gelmektedir.[27]

Gramer bilginleri, Basra ekolünü de kendi içinde tabakalara ayırmışlardır. Bu ekolun ilk tabakasını Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708), Anbesetu'l-Fil (ö. 100/718), Abdurrahmân b. Hürmüz (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer(ö. 89/708) oluşturmaktadır. Bu ekolun ikinci tabakasını ise Ebu 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/770), Abdullah İbn Ebî İshâk el-Hadramî (ö. 117/735), üçüncü tabakasını da Ebu'I-Hattâb

---

[24] el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*, 763; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 104.
[25] Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum, 2001), 157; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 104.
[26] el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*, 763; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 106; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 136.
[27] Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Beyrut, t.y.), 2: 289.

el-Ahfeş (ö.172/788), Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (o.175/791) ve Yunus b. Habîb (ö. 182/798) oluşturmaktadır.[28]

Ardından bu çalışmalar Sîbeveyh adıyla şöhret bulmuş Ebu Bişr Amr ibn Osman (ö. 176/792) ve diğer âlimler tarafından devam ettirilmiştir. Sîbeveyhi'nin Arapça gramerin kurallarının bütün ayrıntılarıyla ele alındığı el-Kitap adlı eseri bu alanda yazılan ilk eser olma özelliğini taşımaktadır. Bu eser Arapça sarf ve nahiv ilminin pek çok konusunu detaylı bir şekilde ele almış ve gramer konusunda daha sonra gelişmeler için temel teşkil etmiştir.[29] Basralı âlimler tarafından telif edilen diğer önemli eserler ise Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin *Kitâbu'l-Ayn*, Ebu'l Abbâs el-Muberred'in (ö. 285/898) *el-Kitâbu'l-Kâmil* ve Ebû Bekr Muhammed ibn Dureyd'in (ö. 321/933) *Cemhere fi'l-Luga* adlı eserlerdir.

2.2.2. Kûfe Ekolü

Küfe ekolüne mensup dil bilginlerinin büyük bir kısmı ilk başlarda Basra'da eğitim almış ve bu ekolun bilginlerinden istifade etmişlerdir. Ancak zamanla Kûfe'ye geri dönüp Basra'daki hocalarından farklı görüşler ileri sürüp kendilerine has bir ekol oluşturmuşlardır.[30] Basralılar kıyas ve mantık taraftarı olup çölde yaşayan ve fasih konuşan Araplardan rivayetlerde bulunmuşlar ve zayıf ya da istisna olan kelimelerle istişhad getirmeyi kabul etmemişlerdir. Kûfeliler ise Basralılar kadar bu konularda titizlik göstermemişlerdir. Onlar hem çölde bulunan Araplardan hem de yerleşik hayata geçmiş bedevilerden rivayet etmişlerdir. Ayrıca istisnai sözlerle kıyas yapılabileceğini ve bunlarla kurallar oluşturulabileceğini savunmuşlardır.[31] Ancak şunun da bilinmesi gerekir ki Kûfe ekolu nahiv ilminin temel konularında Basra ekolü ile zıt değildir. Çünkü Kûfeliler Basra'da eğitim görmüşler ve oradaki bilginlerden

---

[28] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 34-36; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 136; Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 21; Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 118.

[29] Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 158-159; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 106; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 136.

[30] Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 109.

[31] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 163-164; el-Fahûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*, 763; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 109; Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 55-65; Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 22.

nahiv ilminin temel konularını öğrenmişlerdir. İki ekol arasındaki farklar bu konuların detaylarında meydana gelmiştir.[32]

Kûfe'deki dil çalışmalarının ne zaman başladığı hakkında net bir bilgi bulunmamasına rağmen bu ekolun Basra'ya gidip orada eğitim aldıktan sonra Kûfe'ye dönen Ebû Cafer er-Ru'âsî (ö. 175/791) tarafından meydana getirildiği düşünülmektedir.[33] Ancak bu ekolun en önemli bilgini ve bu ekolun tam olarak sistematik hale gelmesini sağlayan kişi İran asıllı ve yedi kurrâ'dan biri olan Ali b. Hamza el-Kisâî'dir (ö. 189/804).[34] İlk başlarda Basra'da eğitim alan el-Kisâî, ardından bu ekolun kurucusu er-Ru'âsî ile birlikte Kûfe'de dil çalışmalarına başlamıştır. Sonra hac yolculuğuna çıkıp orada bulunan bedevilerin içinde birkaç yıl kalmıştır. Bu esnada onlardan birçok bilgi nakletmiştir. Onun halkın dilinde bulunan gramer hataları hakkında yazdığı *er-Risâle fi Lahni'l-Âmme* adlı eseri bu alanda yazılmış ilk eser olup gramer açısından büyük bir öneme sahiptir.[35]

Kûfe ekolünün ileri gelenlerinden biri de Kisâî'nin öğrencisi olan Ebû Zekeriyyâ Ziyâd el-Ferrâ'dır (ö. 207/822). Ferrâ'nın, gramer hakkında ele aldığı *el-Hudûd* adlı eseri dil açsından önemli bir yer teşkil etmektedir. Ferrâ'dan (ö.207/822) sonra Ebû Yusuf Yâ'kub b. İshâk es-Sikkît (ö.244/858) Ebu'l-Abbâs Yahya Sa'leb (ö.291/903) ve Ebû Bekr Muhammed b. el-Kāsım ibn el-Enbârî (ö. 328/940) gibi bilginler de Kûfe nahiv ekolü bünyesinde çalışmalar yürütmüşlerdir.[36]

Yukarıda ele aldığımız Basra ve Kûfe ekolleri ilk başlarda fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Ancak zamanla bu görüş alışverişi iki ekol arasında rekabete dönüşmüştür. Bu iki ekolun hararetli çalışmaları ve aralarındaki ihtilaflar gramer kurallarının tespitinde ve bu kurallar hakkında telif edilen eserlerin derlenmesinde büyük rol oynamıştır.[37]

---

[32] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 158.
[33] Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 159; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 137; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 42; Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 22.
[34] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 154; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 110.
[35] Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 110.
[36] Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 47-49; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 112; Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 154.
[37] Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", 137.

2.2.3. Diğer Nahiv Ekolleri

1. Bağdat Ekolü: Abbasîler döneminde hilafetin merkezi Bağdat'a taşınınca ilmin merkezi Basra ve Kûfe şehirlerinden Bağdat şehrine taşınmaya başlamıştır. Halifeliğin ve saltanatın orada bulunması, ilme olan ilginin arttığı ayrıca halifenin de ilmin hamiliğini yaptığı bu dönemde Bağdat şehri, ilim ehli ve âlimler için bir cazibe merkezi olmuştur.[38]

İslam topraklarının farklı bölgelerindeki âlimler bu şehre akın akın gelmişlerdir. Zamanla Kûfe ve Basralı âlimler de kendi görüşlerini yaymak için Bağdat'a yerleşmişlerdir. Bu şehre gelen iki ekole mensup âlimler arasında vuku bulan çekişmeler zamanla ortadan kaybolmuş ve bu iki ekolün görüşlerinden birini tercih etmeden bazen bir görüşü seçerek bazen de ikisine de yer vermişlerdir. Böylece Bağdat ekolu ortaya çıkmıştır.[39]

Bu ekolun ilk olarak Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el- Keysân (ö.299/912) tarafından kurulduğu düşünülmektedir. Onun ardından Ebû'l Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî (ö.337/949), Ebû Ali el- Fârisî (ö.377/987), Ebû'l Feth Osmân b. Cinnî (o.392/1001) ve Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım el- Enbârî (ö. 328/940) gelmektedir.[40]

2. Endülüs Ekolü: Emeviler h. 93/711 yılında Endülüs'ü fethedince kendileri ile birlikte geleneklerini, adetlerini ve medeniyetlerini oraya götürmüşlerdir. Fetihten sonra İslami ilimlerin yanında gramer ilmi de Endülüs'e intikal etmiştir. Endülüslü âlimler ilk başlarda Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) el-Kitâb'ı üzerinde çalışmalar yapmış ardından zamanla kendilerine has bir ekol oluşturmuşlardır.[41]

Endülüs'te dil çalışmalarını başlatan ilk kişi Kisâî ve Ferrâ'nın yanında eğitim almış olan Cûdî b. Osman el-Mevrûrî'dır (ö. 198/813). Mevrûrî, Ayrıca Kûfeli'lerin

---

[38] Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 113; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 93.
[39] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 245; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 113; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 93.
[40] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 245-255; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 93-94.
[41] Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, 110; el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 96.

kitaplarını Endülüs'e getiren ve orada nahiv alanında telifte bulunan ilk kişidir.[42]Onun ardından İbn Dureyd'ın yanında eğitim almış Ebû Alî el-Kâlî (ö. 376/966) gelmektedir. Bu çalışmalar daha sonra Muhammed b. Mûsâ b. Hâşim (ö.307/919), el-A'lem es-Şentemerî Yûsuf b. Süleymân (ö.476/1083), İbn Usfûr lakaplı Alî b. Mü'min b. Muhammed el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270) ve Cemâluddin Ebû 'Abdillah Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik (ö.672/1274) tarafından devam ettirilmiştir.[43]

3. **Mısır Ekolü:** Mısırdaki ilk gramer çalışmaları Kur'ân-ı kerîm'in harekelenmesi ve kıraatlerin başlaması zamanına denk gelmektedir. Zira Ebu'l-Esved'in öğrencisi Abdurrahman b. Hürmüz ilk başlarda Basra'da eğitim görmüş ardından Mısır'a giderek hem kıraat hem de nahiv çalışmalarını başlatmıştır. Bu ekolun mensupları çalışmalarında hem Basra hem de Kûfe ekollerini takip etmişlerdir. Bazen de Bağdat ekolü gibi Basra ve Kûfe ekollerinin görüşleri arasında tercihte bulunmuşlardır.[44] Moğolların 656/1258 senesinde Abbasî devletini yıkıp Bağdat'ı işgal etmesinden sonra orada bulunan âlimler Moğollardan kaçıp Mısır'a sığınmışlardır. Bu nedenle Mısırda nahiv ilmi her yönüyle büyük ilerlemeler sağlanmış ve nahiv alanında yüzlerce eser telif edilmiştir.[45]

Mısır'da gerçek anlamda nahiv çalışmalarını başlatan kişi ise Basra asıllı ve Fustat'ta doğup büyümüş olan Vellâd b. Muhammed et-Temîmî'dir (ö. 263/876). Et-Temîmî' den sonra Ahmed b. Ca'fer ed-Dîneverî (ö.289/902), Muhammed b. Vellâd et-Temîmî' (298/910) ve Ebû Ca'fer en-Nahhâs (ö.338/950) gelmektedir.[46]

---

[42] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 288.
[43] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 96; Goldziher v.dğr., *Klasik Arap literatürü*, 216; Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 288-292.
[44] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 327.
[45] Abdullah b. Uveykil es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", *Ahmediyye Dergisi*, 4 (2001): 247.
[46] Dayf, *el-Medârisu 'n-Nahviyye*, 327-337.

2.3. Gramer İlminde Eser-Telif Geleneği

Nahiv âlimleri, eserlerinde nahiv ilmi ile ilgili tüm konuları ele almış ve bunları bazen yüzeysel bazen de en ince detayına kadar açıklamışlardır. Nahiv âlimlerinin bu çabası sayesinde gramer ilmi zirveye ulaşmış ve bu ilimle ilgili her şey detaylı olarak yazılmıştır. Bu alandaki konuların tamamı ele alındığı için diğer âlimler de bu eserlerde, anlaşılması zor olan kısımları izah etmek, ihtilaf konusu olan konuları inceleyip getirdikleri pek çok delil ve şahitleri açıklayıp yorumlamak şeklinde telifte bulunmuşlardır. Böylece nahiv ilmi daha da genişlemiş, ihtilaflı konular çoğalmış ve pek çok bölümlere ayrılmıştır. Nahiv ilminde teliflerin artması ve alt bölümlerin çoğalması başka âlimleri bu konuların hafızada kalmasını sağlamak için kısa ve öz muhtasar teliflere yöneltmiştir. İlk başta gramer konularını içeren metinler yazılmış sonra bu kitaplara şerhler yazılmış daha sonra ise bu şerhler için haşiyeler kaleme alınmıştır.[47]

Arapça gramer eserlerini üç kısma ayırabiliriz.

2.3.1. Metinler

Metin, sözlükte "Sırt, dağın yamacı; güçlü ve dayanıklı kişi, yazıyla kaydedilen ifade" anlamlarına gelir. Metn kelimesinin çoğulu mutûn'dur.[48]Terim olarak ise Metin, mümkün mertebe konunun dışına çıkılmadığı, zorunluluk dışında delillerin getirilmediği, örnek vermekten ve detaylı anlatımdan kaçınıldığı ve ana konuların kısa anlatıldığı, muhtasar kitaplardır.[49]

Gramer alanında telif edilen metinler için Halef b. Hayyân el-Ahmer el-Basrî'nin (ö. 180/796) telif ettiği *Mukaddimetü'n-Nahv* örnek verilebilir. Onun dışında Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitâb'ı*, Ebû'l Kâsım ez-Zeccâcın (ö. 339/950) *el-Cumel fi'n-Nahv*'i, Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Curcânî'nin (ö. 471/1078) *el-Cumel fi'n-Nahv'*i, İbnu'l-Hâcib'in (ö.646/1249) *el-Kafiye'si*, İbni Mâlik'in (ö. 672/1272) *el-Elfiyye'si* ve İbn Acrûm olarak tanınan Ebû Abdillah Muhammed b. Dâvût es-

[47] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 246.
[48] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "Metin", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1993), 13: 399.
[49] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 249.

Senhâcî'nin (ö. 723/1323) *el-Mukâdimmetu'l-Ecrûmiyesi* nahiv metinlerine birer örnek olarak verilebilir.[50]

2.3.2. Şerhler

Şerh sözlükte "eti kesmek, bir şeyi genişletip yaymak, sözün kapalı kısımlarını açıklamak" anlamında kullanılır.[51]Istılahta ise "bir ilim dalında muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlere şerh denir.[52]

Birçok ilim dalında şerhler yaygın olduğu gibi nahiv ilminde de pek çok şerh yazılmıştır. Bunun için birçok örnek zikredilebilir. Bu örneklerden bir tanesi Zemahşerî'nin *el-Mufassal* adlı eseridir. Bu esere birçok şerh yazılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Şerîf er-Radî'nin (ö. 406/1015) el-Mükemmel fî şerḥi'l- el-Mufassal, Muhammed b. Sa'd el-Mervezî'nin (ö. 510/1116) *el-Muhassal,* Ziyâeddin el-A'cemî'nin (ö. 643/1245) *Şerhu'l- el-Mufassal*, İbnü'l-Hâcib'in *el-Îzâḥ fî şerḥi'l-el-Mufassal*. Diğer bir örnek de İbni Mâlik tarafından yazılan *el-Elfiye* adlı eseridir. Bu esere de birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden bazıları şunlardır: İbn Mâlik'in oğlu İbnü'n-Nâzım'ın (ö. 686/1287) *ed-Dürretü'l-mudıyye'si*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *Menhecü's-sâlik fi'l-kelâm ʿalâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı kitabı, İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö. 761/1360) *Evḍaḥu'l-mesâlik'i,* Bahâeddin İbn Akīl'in (ö. 769/1367) *Şerḥu Elfiyyeti İbn Mâlik'i*, Celalûddin es-Suyuti'nin (ö. 911/1505) *el-Behcetu'l Merdiyye Şerhul elfiyyesi* ve Ahmed b. Zeynî Dahlân'ın(ö. 1304/1886) el-Ezhâru'z-Zeyniyye'sidir. Gramer alanında telif edilmiş diğer şerhlere şu örnekler verilebilir: İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) muhtasar eseri *el-Kâfiye* üzerine bizzat müellifinin yazdığı *Şerhu'l-Kâfiye*, Radî el-Esterâbâdî'nin (ö. 688/1289) *Şerhu'l-*

[50] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 257-258.
[51] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "Şerh", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1993), 2: 497.
[52] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 249; Sedat Şensoy, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 555-558.

Kâfiye'si, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerḥu'l-Kâfiye*'si ve Abdurrahman el-Câmî'nin (ö. 898/1492) *el-Fevâ'idü'd-Diyâ'iyye'si*.[53]

2.3.3.Haşiyeler

Haşiye, sözlükte " taraf, kenar, develerin küçük olanı, doldurmak, gereğinden fazla söz söylemek veya yazmak" anlamlarına gelen haşv mastarından türetilmiş bir isimdir. Çoğulu havâşi'dir.[54]Terim olarak haşiye, " Metin ve şerhleri detaylı bir şekilde açıklayan, şerhteki kapalı konuları açıklığa kavuşturan, anlaşılması zor olan kısımları kolaylaştıran, fazladan delil ve örnekler getirip konuların daha net anlaşılmasını sağlayan, metin veya şerhte geçen hataları belirten ve bunların haricinde ek bilgiler içeren eserlerdir.[55]

Şerhler için yazılan haşiyelere bu alanda şöhret kazanmış İsmail b. Şihâbuddin eş-Şinvânî'nin(ö.1019/1610) telif ettiği eserler örnek gösterilebilir. Şinvânî, İbn Hişâm'a ait olan *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sedâ, et-Tevdîh* ve *Şuzûru'z-Zeheb* adlı eserlere birer haşiye yazmıştır. Ayrıca İbnu'l-Hâcib'in eseri olan *el-Kâfiye üzerine* Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492) tarafından şerh olarak yazılan *el-Fevâidud-Diyâiyye* adlı esere Abdulgafûr el-Lârî'nin (ö. 912/1506) hâşiyesi, *el-Elfiyye'nin* İbn Akīl şerhine Muhammed b. Mustafa el-Hudarî'nin haşiyesi ile Suyûtî'nin *el-eşmûnî* şerhine Muhammed Ali es-Sabbân tarafından kaleme alınan haşiye türünün başka örnekleri olarak zikredilebilir.[56]

3. MOLLA FAHREDDİN'İN YAŞADIĞI ÇEVRE

Molla Fahreddin'in, Arapça ilimlerinde bu denli vakıf olmasını sağlayan şeylerin başında içinde yaşadığı çevre ve toplum gelmektedir. Zira çok eski zamanlardan beri Doğu ve Güneydoğuda Kürtler arasında medrese eğitimi yaygın hale

---

[53] Şensoy, "Şerh", 38: 555-558; es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n-Nahvî", 259.

[54] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "Hâşiye", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1997), 14: 181; Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Haşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 419-422.

[55] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 249; Topuzoğlu, "Haşiye", 16: 419-422.

[56] es-Selmî, "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî", 261; Topuzoğlu, "Haşiye", 16: 419-422; Mehmet Nezir Esin, "Nahiv İlminde Telif Geleneği", *Sırat* 1/1 (01 Mayıs 2020): 93.

gelmişti. Neredeyse her köy ve beldede medreseler ve buralarda ders veren İslami ilimlerde yetkin âlimler bulunuyordu. Bu medreselerde talebeler iyi bir Arapça eğitimi alır ve özellikle nahiv ve sarf ilimlerinde belli bir seviyeye gelirlerdi. Buralardan mezun olan talebeler de hocaları gibi Allah rızası için başka yerlere gider talebelere ve halka ders verirlerdi.

Molla Fahreddin, içinde bulunduğu toplum ile onun zamanında Molla Hasan Tilmizî[57] gibi meşhur âlimlerin bulunması kendisinin bulunduğu ilmi konuma ulaşmayı sağlayan en büyük faktörlerdendir. Ancak eski zamanlardan beri serbest bir şekilde eğitim faaliyeti yürüten medreseler, cumhuriyet kurulduktan sonra 03.03.1924 tarih ve 430 sayılı Tevhîd-i Tedrisat Kanunu ile kapatılmıştır. Âlimler, medreselerin kapatılmasına ve kısıtlı imkânlarına rağmen bu geleneği bir şekilde devam ettirmeyi başarmıştır. Âlimler, ilim geleneğinin devamı için merkezlerden uzak köylerde türlü zahmetlere rağmen talebe yetiştirmeye devam etmişlerdir. Molla Fahreddin de bu geleneği devam ettirmiş ve onun medresesi de kendi zamanındaki Ohin,[58] Zoqeyd[59] ve Cımzerk medreseleri[60] gibi şöhret kazanmıştır.[61]

Molla Fahreddin'in zamanında, yasaklı olmasına rağmen bölgenin birçok yerinde eski usul medrese eğitimi tüm zorluklara rağmen devam etmekteydi. Lakin bu zorlu süreçte alet ilimleri olarak adlandırılan nahiv, sarf, mantık, bedî ve belagat gibi alet ilimleri öncelenmiş, tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi ilimler ikinci planda yer almıştır. Alet ilimlerine yoğunlaşma sebebi ise şudur: Medreseler zaten yeteri kadar maddi ve manevi sorunla boğuşmaktadır. Bunun yanında medresenin varlığı ve ilim halkasının diğer nesillere aktarılması da tehlikeye girmiştir. Âlimler Bunun üzerine, alet ilimlerine yoğunlaşmışlardır. Zira alet ilimleri tam olarak öğrenildiği zaman diğer ilimlerin kolaylıkla öğrenebileceği düşünülmüştür. Molla Fahreddin, İşte böyle bir

[57] Bu âlim hakkındaki malumatlar tezimizin birinci bölümünde hocaları kısmında ele alınacaktır.
[58] Bitlisin Mutki ilçesine bağlı bir köydür. Resmi adı Koyunlu köyüdür.
[59] Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı bir ilçedir. Resmi Kayabağlar'dır.
[60] Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı bir köydür. Resmi adı Gökdoğan'dır.
[61] Bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

ortamda ve tüm zorluklara rağmen hayatını ilme adamış ve yüzlerce talebe yetiştirmeyi başarabilmiştir.

4. MEDRESELER

4.1.Doğuşu ve Yayılışı

Medrese kelimesi, Arapça kökenli bir sözcük olup (د ر س) kökünden gelmiştir. Sözlükte "Okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamlarına gelen ed-dirâse (اَلدِراسَة) kökünden türetilen bir ismi mekândır. İstilahta ise "Eğitim ve öğretim yapılan yer" anlamına gelmektedir.[62]

Medreselerin kurumsallaşmış halleri ile ilk defa ne zaman ve nerede ortaya çıktığı ile ilgili olarak birçok görüş ileri sürülmüştür. Her ne kadar sonradan kurumsallaşmış medreselere tam olarak benzemiyorsa da medreselerin ilk olarak peygamber efendimizin mescidinde bulunan Suffa'de ortaya çıktığını düşünenler vardır. Hz peygamber Medine'de kimsesizler ve barınacak yeri olmayan sahabeler için Suffâ denilen ve Mescid-i Nebevi'ye bitişik olan gölgelikleri tahsis etmiştir. Bu gölgelikler hem barınma imkânı sunmuş hem de bir eğitim öğretim merkezi olmuştur. Ardından bu faaliyetler cami ve mescitlerde ders halkaları şeklinde devam etmiştir. Bu nedenle camiler ve mescitler İslamiyet'in ilk dönemlerinde birer eğitim kurumu olarak büyük fonksiyonlar üstlenmişlerdir.[63]

Medreselerin kurumsal haliyle ilk olarak ne zaman nerede ve hangi şartlar altında ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Bu konuyla ilgili ağırlık kazanan görüşe göre medreselerin kurumsal olması ilk olarak Selçuklu veziri Nizâmülmülk (ö.485/907) tarafından Mısır'daki Fatımilerin eğitim kurumlarına alternatif olması amacıyla kurduğu nizamiye medreselerine dayanmaktadır.[64] Nizâmülmülk, ülkenin çeşitli şehirlerinde medreseler yaptırmış ve bunların devamını sağlamak için vakıflar

---

[62] Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 323-327; Nusrettin Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi,* 15 (2005): 2.

[63] Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, 157; Bozkurt, "Medrese", 28: 323-327.

[64] İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed B. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yan ve EnbauEbnai'z-Zamân* (Beyrut: Dâru's-Sâdr, t.y.), 2: 129.

kurdurmuştur. Böylece âlimlerin ve öğrencilerin, geçim endişesi taşımaksızın ilimle uğraşması sağlanmıştır. Daha sonra bu tip medreseler yaygınlık kazanmış ve varlığını yüzyıllarca bu şekilde devam etmiştir. Zamanla medreseler gelişerek İslam toplumunun yegâne eğitim müessesi haline gelmiştir. Bununla birlikte, cami ve mescitlerdeki eğitim halkaları da tamamen terk edilmeyip günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.[65]

4.2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt Medreseleri

Kürtlerin yaşadığı bölgeler, Hz. Ömer zamanında hicri 14-30 yılları arasında İyâz b. Ganem'in komutanlığında fethedilmiştir. Kürtlerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte ilim bu bölgelerde yayılmaya başlamış zamanla ilme olan rağbet artınca bu bölgelerde de ilmi kurumlar olan medreseler tesis edilmiştir.[66]

Medreselerin bu bölgelerde ne zaman faaliyete başladığı net olarak bilinmemektedir. Ancak Nizâmülmülk tarafından Cizre'de inşa edilen ve er-Radevîye olarak adlandırılan medresenin varlığı bu ilim merkezlerinin tarihinin çok eskiye dayandığını göstermektedir.[67]

Kürt medreseleri, sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu da bulunan medreselerden ibaret değildir. Birer eğitim kurumu olan bu medreseler günümüzde Kürtlerin yaşadığı bölgeler olan Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu, Irak'ın kuzey bölgeleri, İran'ın batı bölgeleri ile Suriye'nin kuzey bölgelerinde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Erzurum'dan başlayarak Suriye'nin Halep kentine, Şanlıurfa'dan Irak'ın kuzeyine oradan Kürtlerin çoğunluğu oluşturduğu İran'ın Urmiye kentine kadar medreseler hala vardır. Bu medreselerde okutulan temel kaynaklar ile eğitim müfredatı neredeyse aynıdır.[68]

---

[65] Özaydın Abdülkerim, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 188-191.
[66] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 31.
[67] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 33.
[68] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 27; Sadreddin Öztoprak - Sirâceddin Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür* (Cağaloğlu, İstanbul: Beyan, 2003), 43.

Kürt medreseleri, bölgede bulunan tüm yerleşim birimlerinde bulunmamaktaydı. Bunun yerine bölgenin belli başlı yerleşim alanlarından olan Erzurum, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Bingöl, Elazığ, Batman, Muş, Van, Bitlis, Şırnak, Hakkarî, Ağrı şehirleri ile bu şehirlere bağlı bazı kasaba, belde ve köy gibi kırsal kesimlerde medreseler bulunurdu.[69]

Kürt medreseleri, 1870 yılına kadar mevcut olan Kürt beylikleri ve yerel halkın maddi ve manevi destekleriyle varlıklarını devam ettirebilmiştir. Bu medreseler, Osmanlı imparatorluğunun organizesinde ve yönlendirmesinde olmadığı ve çoğunlukla Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde yaygın oldukları için imparatorluğun bu eğitim kurumlarının etkisi neredeyse yoktur.[70] Osmanlı imparatorluğunun dağılması ve cumhuriyetin kurulmasından sonra 1924 yılında tevhid-i tedrisat kanunuyla medreseler yasaklanmıştır. Zaten resmi bir statüye sahip olmayan bu kurumlar her türlü yasağa, baskıya ve ekonomik zorluklara rağmen günümüze kadar varlıklarını koruyabilmişlerdir.[71]

4.2.1. Meşhur Kürt medreseleri:

1. Medresa Sor (Kızıl Medrese): Bu medrese, Botan beyi Mir Şeref b. Bedrettin tarafından 1508 yılında inşa edilmiştir. Kırmızı tuğlalarla inşa edildiği için Kürtçede kırmızı anlamına gelen (sor) adını almıştır. Zamanının en önemli eğitim kurumlarından biri olan bu medrese öğrenciler için ders odaları, yemekhane ve hocaların lojmanlarından oluşmaktadır. Ayrıca içinde cami ve bu medresede müderrislik yapmış meşhur mutasavvıf Molla Ahmed el-Cezerî ile Cizre Botan beylerinin mezarları bulunmaktadır.[72]

---

[69] Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 2.
[70] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 28.
[71] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 28; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 44.
[72] Mustafa Kirkiz - Aslam Jankir, "المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (01 Haziran 2017): 48.

2. Mir Abdal (Abdaliye Medresesi): 1437 yılında Cizre beylerinden Emir Abdullah (Abdal) b.Abdillah b. Seyfeddin Boti tarafından yaptırılmıştır. Medresenin kalıntıları Günümüze kadar ulaşmıştır.[73]

3. Medresa Süleyman Beg (Süleyman Bey Medresesi): Cizre beylerinden Mir Muhammed B. Mir Şah Ali beg tarafından inşa edilmiştir. Dedesi Süleyman beg'e nispeten bu adı almıştır.[74]

4. Diyarbekir Medresesi: Diyarbakır beylerinden Cemil paşa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca medreseye birçok mülk vakfedip eğitim faaliyetinin devam etmesini sağlamıştır.[75]

5. Zoqeyd Medresesi: 1880'li yılların başında Şeyh Abdulkahhâr tarafından Zokayd[76] köyünde bir medrese inşa edilmiş ve zamanla bu bölgede bulunan en gözde medreselerden biri haline gelmişidir.[77]

6. Zeynel Beg Medresesi: Şirvan beyi Zeynel beg'in Şirvan bölgesinin merkezi olan Kufra'da inşa ettiği medresedir. Bu medrese zamanın önemli eğitim merkezlerinden bir tanesidir. Şirvan beyleri, bu medreselerin devamını sağlamak için birçok köy, değirmen ve arazi vakfetmişleridir.[78]

4.2.2. Medreselerin Yapısı ve İşleyişi

Medreseler, genellikle köy camilerinin bitişiğinde bulunan bir veya iki odalı yapılardan oluşmaktaydı. Böyle bir imkânın olmadığı durumlarda ise yeni bir medrese yapılıncaya kadar eğitime camilerde devam edilirdi. Caminin dışında Bir veya iki

---

[73] Kirkiz - Jankir, "48 ,"المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها.

[74] Kirkiz - Jankir, "49 ,"المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها.

[75] Kirkiz - Jankir, "49 ,"المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها.

[76] Resmi adı Kayabağlar beldesidir.

[77] Mehmet Saki Çakir, "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi", *Artuklu Akademi* 6/1 (28 Haziran 2019): 16.

[78] Sâlih Beg b. Hân Bedâq eş-Şîrv'an'i, *Târîhu'l-Ensâb* (Duhok, 2012), 50.(Bu eser m. 1778 ila 1823 yılları arasında Şirvan beyliğinin emirliğini yapan Salih beg b. Han bedaq eş-Şirvani tarafından yazılmıştır. Eserde dönemin Şirvan beyliği, komşu beylikler ve Osmanlı İmparatorluğu hakkında vuku bulan olayları ele alınmakta ve o dönemde yaşayan ağalar, şeyhler ve ileri gelenler hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca eserde bölgenin yerleşim alanları, köyleri ve diğer beylikler hakkında da malumatlar bulunmaktadır.)

odadan oluşan bu yapılar bazen 10 ila 15 bazen de 60-70 kadar öğrenciye eğitim, beslenme ve barınma gibi imkânlar sunardı. Medreselerde bulunan öğrenci sayısını köylerin büyüklüğü, ders veren kişinin ilmi şöhreti ve ekonomik koşullar belirlerdi. Talebeler günlerinin çoğunu buralarda geçirirlerdi. Bazen on veya on beş öğrenci tek bir odada yemek yer, aynı odada yatar ve aynı odada eğitim görürlerdi.[79]

Kürt medreseleri, Osmanlı devleti döneminde dönemin Kürt emirliklerinden ve halk tarafından maddi ve manevi destek görürlerdi. Kürt mirleri bizzat medreseler kurmuş ve hem medreselerde ders veren hocaların hem de orada okuyan talebelerin bütün ihtiyaçlarını karşılama ve eğitimin sürekliliği için bu medreseler için vakıflar kurmuşlardır.[80] Şirvan beyi Zeynel Beg'in Şirvan bölgesinin merkezi olan Kufra'da inşa ettiği Çevsek Medresesi buna örnek gösterilebilir. Bu konu hakkında Şirvan emiri Salih beg *Târîhu'l Ensâb* adlı eserinde dedelerinden Zeynel Beg'in inşa ettiği medreseyi şu şekilde zikretmektedir: "Dedem Zeynel Beg, h. 961 yılında Kufra'da bulunan hamam ve çeşmenin altındaki Çevsek medresesini inşa etmiştir. Bu medrese dört (4) odadan oluşmaktadır. Ders odası, misafir odası, mutfak ile odunluk ve kiler. Ardından bu medrese için Kufra bölgesinde bulunan ceviz çeşmesi bölgesindeki bütün mülkler, kolzon ve Tasıl'daki değirmenler, Reşan'daki ve Geliye Rojkan da bulunan zirai topraklar vb. mülklerin tamamını vakfetmiştir. Yemek için ise talebelere günde iki öğün, öğle arası için ise ekmek ve katık verilmesini, salı akşamları et ve savar (bulgur) verilmesini cuma günleri de pirinç yapılması gerektiğini belirtmiştir. Ardından her talebe için aylık hamam ve elbise yıkamak için sabun parası, kışlık odun ve yakacak parası, her bir müderris için Şafii mezhebine mensup olma, nahiv, sarf, fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerini bilmek şartıyla yirmi (20) Osmanlı parası verilmesini istemiştir. Vakıftan arta kalan paraların medresenin tamiri ve diğer harcamalar için kullanmasını emretmiştir."[81]Osmanlının son dönemlerinde, emirliklerin ortadan kaldırılması sonrası halk tarafından verilen destek aynen devam etmiştir. Medreselerin

---

[79] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 38; Öztoprak - Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür*, 44; Kirkiz - Jankir, "المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 48; Editörden, "Seyda Mele İhsan Çağmar ile Medrese Eğitimi ve Yaptığı İmamlık Görevi Üzerine Bir Söyleşi", *Şarkiyat*, 9 (01 Nisan 2013): 178.

[80] Mehmet Çelik, *Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. (19. VE 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Mardin Üniversitesi, 2017), 13.

[81] eş-Şîrv'an'i, *Târîhu'l-Ensâb*, 49-51.

masrafları yazın hasattan sonra verilen zekâtlar veya ramazan ayında zenginler tarafından verilen zekât ve fitrelerden karşılanırdı. Medrese hocalarının çoğunluğu da kendilerinin ve ailelerinin masraflarını aldıkları zekât ve fitrelerden karşılamışlardır.[82]

Medreselerde ders veren hocalara *Seyda*, *Mele/molla*, buralarda eğitim alan öğrencilere Arapça fakih kelimesinden evrilmiş olan *feqe, faqi* veya *faqa* denilirdi. Molla Cami adlı *el-Favâidu'd-Diyâiyye* adlı esere yetişmiş olanlara ise *tâlib* denilirdi.[83]

1980 yılına kadar Medreselerde genellikle yemek pişirilmezdi. Yemekler genellikle iki öğün olarak *râtip* ve *tâyin* denilen bir ailenin verdiği bir öğünlük yemekler getirtilir ortak sofraya konarak hep birlikte yenilirdi. Yemek yenildikten sonra sırayla bir veya iki talebe sofrayı kaldırır, bulaşıkları yıkar ve diğer temizlik işlerini yapardı. Gündelik işleri sırayla yapma görevine *dor* denilirdi. Ayrıca hoca tarafından *tâlib'*lik seviyesine gelen öğrenciler arasından, medrese eğitim - öğretim gibi işlerini organize edecek ve disiplini sağlayacak bir *Mîr* tayin edilirdi.[84]

Medreselerin Kürtlerin yoğunlukta olduğu bölgelerde ve dolayısıyla öğrencilerin çoğunun Kürt olması hasebiyle eğitim dili genellikle Kürtçe idi. öğrenciler kendi ana dilleri olan Kürtçede eğitim görürlerdi. Şayet öğrenci Türk veya Arap ise hoca da -şayet bu dili biliyorsa ona kendi dilinde ders verirdi. Bununla birlikte bu öğrenciler, anlama sıkıntısı çekmediği müddetçe Seyda'lar Kürtçe olarak ders vermeyi tercih ederlerdi. Ders dışındaki müzakerelerde ve günlük konuşmada ise herkes hiç kimse tarafından yadırganmadan kendi dilini kullanırdı.[85]

---

[82] Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 41.

[83] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 42; Öztoprak - Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür*, 44; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 40.

[84] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 45; Öztoprak - Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür*, 45; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 41; Kirkiz - Jankir, "المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 53; Çelik, *Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. (19. VE 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)*, 27.

[85] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 84-85; Çelik, *Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. (19. VE 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)*, 13.

Medreselerde eğitim sabah namazını kıldıktan sonra başlamakta yatsı namazından sonrasına kadar devam etmekteydi. Sabah namazından sonra öğrenciler bir gün önce okudukları derslerin metinlerini veya eski metinleri ayakta gidip gelerek ezberlerlerdi. Saat sekiz gibi kahvaltı yaparlardı. Kahvaltıdan sonra, Seyda'nın yanına birer birer gidip derslerini okurlardı. Dersten sonra o gün okuduklarını pekiştirmek için tekrar yaparlardı. Kalan diğer zamanlarında ise öğrenciler, yine aldıkları dersi pekiştirmek için kendilerinden önde olan diğer öğrenciler ile müzakere yaparlardı. Böylece hem öğrenciler o günkü dersi tam kavramış olur hem de üst seviyedeki öğrenciler eski konuları tekrar etme imkânı bulurlardı. İkindi namazından sonra talebeler o gün okudukları dersin metnini ezberler ve diğer metinleri tekrar ederlerdi. Metin okuma ve ezberleme akşam namazına kadar devam ederdi. Akşam namazından sonra yemek yenilir ardından tekrar ders çalışmaya geçilirdi. Yatsı namazı da kılındıktan sonra talebeler yatmaya geçerlerdi. Bazı talebeler ise erken uyumayı tercih etmez akşam geç saatlere kadar bir sonraki günün dersini mütalaa ederdi.[86]

Medreselerde tatil günü Perşembe günü ikindiden sonra başlar cuma günü akşam sona ererdi. Bunun dışında herhangi bir tatilleri yoktu. Bu tatil sürresinde öğrenciler hem dinlenir, hem banyo ve temizlik yapmak gibi şahsi ihtiyaçlarını giderir hem de değişik oyunlar oynayıp eğlenirlerdi.[87]

Medreselerde okuyup eğitimini tamamlayan öğrencilere hocaları tarafından icazet verilirdi. İcazetnameyi veren hoca, Hz. peygamberden başlayarak icazeti veren âlime kadar kimden ders almışsa ahlakı ve meziyetlerinden kısaca bahseder ardından tek tek kendi el yazısıyla talebelerin isimlerini yazarak bu icazetnameye kaydederdi.[88]

---

[86] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 85-88; Öztoprak - Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür*, 45; Kirkiz - Jankir, "المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 53; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 42.

[87] Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 44; Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 98; Alâeddîn Cengo, " إسهام الكرد في الحياة الروحية والدراسات الإسلامية في سورية", 2 (2017): 151.

[88] Öztoprak - Öztoprak, *Şark medreselerinde bir ömür*, 47; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 43; Cengo, " إسهام الكرد في الحياة الروحية والدراسات الإسلامية في سورية", 152; Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 66.

4.2.3. Eğitim Müfredatı

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bahsi geçen bölgelerde küçük yaşlardan itibaren hem erkek hem de kız çocukları Kur'ân-ı kerîm öğrenmeleri için camilere gönderirlerdi. Çocuklar ilk önce elif ba'yı ardından 'amme cüzü'nü, Kur'ân-ı kerîm'in kalan diğer kısımlarını ve Mele huseyn-i Bâteî'nin (ö. ?) Kürtçe mevlidini okurlardı. Daha sonra da Molla Halîl el-Esa'rdî'nin (ö.1843) ahlak ve itikat alanında Kürtçe nazım olarak yazdığı *Nehcu'l-En'am*, Ahmed-i Hânî'nin (ö.1094/1695) Arapça-Kürtçe sözlük olan ve nazım olarak telif edilen *Nubihar*a *Bîçukân* ve itikat alanında yine Hânî'nin Kürtçe olarak yazdığı *Eqîda Îmanê* adlı eserleri okurlardı. Bu temel eğitiminden sonra aileler eğer isterlerse çocuklarını ya kendi köylerinde ya da civar köylerde bulunan medreselere gönderirlerdi.[89]

Eğitime ilk olarak sarf ilminden başlanırdı. Bunun için sarf ilmi alanında kürtçe yazılmış Molla Ali Teramahî'nin (ö. 1065/1655) *Tesrîfa Kurmanci* adlı eseri okutulurdu. Ardından müellif hakkında malumat bulunmayan ve fiillerin bâblara ayrıldığı *Bina* (كِتَابُ بِنَاءِ الأَفْعَال) kitabına geçilirdi. Öğrenciler, hem fiilleri hem de bâbları öğrendikten sonra bir üst seviyeye geçerek i'lâl, idğâm, ecvef, nâkıs, misâl gibi önemli konuları içeren ve İbrahim b. Abdülvehhab b. İbrahim b. Abdülvehhab b. 'İmâdeddîn b. İbrahim ez-Zencânî (ö. 655/1257) tarafından yazılmış olan *el-İzzi* (عِزِّي فِي التَّصْرِيفِ) kitabını okurlardı.[90]

Sarf ilmine vakıf olan öğrenciler daha sonra kelimelerin i'rab, binâ ve diğer yönlerinin kendisi ile bilindiği nahiv ilmini okumaya başlarlardı. Bunun için ilk olarak Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî'nin (ö. 471/1087) amilleri konu alan *el-Avâmil* (اَلْعَوَامِلُ) kitabını okurlardı. Ardından zarflar ile ilgili temel konuları içeren ve Molla Yunus Arkitnî (ö. ?) tarafından Kürtçe olarak yazılan *Zurûf* (كِتَابُ الظُّرُوفِ)

---

[89] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 46-47; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 39.

[90] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 51; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 3-4; Kirkiz - Jankir, " المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 50.

adlı kitabı okurlardı. Onun ardından *el-Avâmil-i'n* şerhi mahiyetinde bulunan ve yine *Zurûf* kitabının müellifi olan Molla Yunus Arkitnî tarafından Kürtçe olarak telif edilen *Terkîb* (كِتَابُ التَّرْكِيبِ) kitabını okurlardı. Terkîb kitabından sonra *el-Avâmil-in* şerhi olup Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından telif edilmiş *Sa'dullâh Seğîr* (سعد الله الصغير) kitabı okunurdu. Sonra Bedreddin Muhammed b. Abdirrahîm el-Ömerî el-Meylânî (ö. 811/1408) tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-Muğni* (شَرْحُ الْمُغْنِي) adlı eseri okumaya geçerlerdi.[91]

Öğrenciler, bu aşamadan sonra nahiv ilmine ara verirlerdi. Ardından aynı zamanda Sa'dullâh Seğîr'in de müellifi olan Teftâzânî tarafından telif edilmiş ve Sa'dinî adıyla meşhur olmuş *Şerhu't-Tasrîfi'l-'Izzî* (التَّصْرِيفِ الْعِزِّي شَرْحُ) kitabını okurlardı. Sonra Şemseddîn Ebu's-Senâ Ahmed b. Muhammed es-Sivâsi (ö.1006/1597) tarafından telif edilen *Hallu'l-me'âkid Şerhu'l-Kav'âid* (حَلُّ الْمَقَاعِدِ شَرْحُ الْقَوَاعِدِ) kitabı ve Sa'dullah el-Berde'î (ö. ?) tarafından Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî'nin (ö.583/ 1100) *el-Enmûzec* (اَلانْمُوذَج) ismindeki kitabına şerh olarak yazılan *Hedâiku'd-dekâik şerhu'l-Enmûzec* (حَدائِقُ الدَقائِقِ شَرْحُ الانْمُوذَجِ) adlı eseri okurlardı. Son dönemlerde kitapların daha kolay temin edilmesiyle birlikte bu eserin yerine Abdullah b. Yusuf b. Hişâm el-Ensârî'ye (ö. 761/1360) ait olan *Katru'n-nedâ ve bellu's-sedâ* (قَطْرُ النَدى وَبَلُّ الصَدي) kitabı okutulmaya başlandı. Öğrenciler, daha sonra Celâleddîn, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505) tarafından te'lif edilen *el-Behcetü'l-merdîye* (اَلْبَهْجَةُ الْمَرْضِيَّةُ) kitabını, en son olarak da el-Câmî nisbesiyle meşhur olan Abdurrahman b. Ahmed b. Muhâmmed el-Câmî (ö. 898/1492) tarafından

[91] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 52-53; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 8-9; Kirkiz - Jankir, " المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 50.

yazılan *el-Fevâidu'd-Diyâiyye fî şerhi'l-Kâfiyye* (اَلْفَوَائِدُ الضِّيَائِيَّةُ فِي شَرْحِ الْكَافِيَة) kitabını okurlardı. Molla Camî olarak meşhur olmuş bu kitaba ulaşanlara *tâlip* denilirdi.[92]

Sarf ve nahiv ilmini bitiren öğrenci mantık ilmini okumaya başlar. İlk olarak Esîrüddîn el-Mufazzal b. Ömer el-Ebherî'nin (ö.663/1264) telif ettiği *Muhtasaru'l-İsâgûcî* (مُخْتَصَرُ الإِيسَاغُوجِي) kitabının şerhlerinden olan ve Manisalı Mahmut b. Hasan er-Rûmî (ö.1222/1807) tarafından telif edilen *Muğni't-tullâb*[93] (مُغْنِي الطُّلاَّبِ شَرْحُ إِيسَاغُوجِي) okunur. Ardından yine İsâgûcî şerhlerinden olan ve Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî (ö. 834/1431) tarafından telif edilen *el-Fenârî şerhu'l-isâğûcî* (اَلْفَنَارِي شَرْحُ الإِسَاغُوجِي) ile onun haşiyesi olan Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Müslim b. Hızır el-Ömerî'nin (ö. 785/1383) telif ettiği *Hâşiyetu Kûl Ahmed* (حَاشِيَةُ قُول أَحْمَد) eserleri okunurdu. Sonra Adududdîn Abdurrahmân el-İcî (ö.756/1355) tarafından telif edilen *Risâle fi'l-vazı'* (رِسَالَةٌ فِي الْوَضْعِ) kitabı okunurdu. Bundan sonra, Ebu'l-Kâsım Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Leysî es-Semerkandî'nin (öl. 373/987) telif ettiği *Risâletu'l-Ferîde fi'l-isti'âre ve'l-mecâz* (رِسَالَةُ الْفَرِيدَةِ فِي الْاِسْتِعَارَةِ وَالْمَجَازِ) adlı eser okunurdu. Sonra Abdulğafur el-Lârî'nin (ö. 912/1506) Molla Camî üzerine yazdığı Hâşiyes'si okunurdu. Sonra et-Teftâzânî'nin (ö.891/1389) *Şerhu'ş-Şemsiyye* (سَعْدُ الدِّينِ عَلَى الشَّمْسِيَّةِ) kitabı okunurdu. Sonra et-Teftâzânî'nin (ö.792/1389) telif ettiği *Muhtasaru'l-me'ânî şerhu Telhîsi'l-miftâh* (مُخْتَصَرُ الْمَعَانِي شَرْحُ تَلْخِيصِ الْمِفْتَاحِ) kitabı okunur ve akaid alanında telif edilen *Şerhu'l-Akâid* (شَرْحُ العَقَائِد) ve Cevheretu't-Tevhîd (جَوْهَرَةُ ٱلتَّوْحِيد) eserleri okunurdu. En son olarak da fıkıh usulü ilmine dair olan ve Tâcüddîn Ebu'n-Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfî es-Sübkî (ö.771/1370) tarafından telif edilen *Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fikh* (جَمْعُ الْجَوَامِعِ فِي أُصُولِ الْفِقْهِ) adlı kitabı okunur ve böylece tedrisatın sonuna gelinirdi. Bu şekilde eğitimini bitiren öğrenciler icazet alırlardı. Bu

---

[92] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 52-57; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 8-14; Kirkiz - Jankir, " المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 50-51.

[93] Mahmut b. Hasan er-Rûmî (öl.1222/1807

eğitim müfredatı medreseden medreseye farklılık gösterebiliyordu. Nitekim bazı medreselerde bu ilim dallarına ait başka kitaplar da okutulurdu.[94]

[94] Çiçek, *Şark medreselerinin serencamı*, 62-65; Bolelli, "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi", 1625; Kirkiz - Jankir, " المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها", 50-54. ayrıca Dipnot verirken mümkün mertebe bu eğitim kurumlarından eğitim almış olan âlim ve hocaların kitap, makale ve tezlerinden istifade etmeye çalıştık. Zira medrese gibi önemli bu eğitim kurumlarını tam ve detaylı anlamak ve bilmek bizzat buralarda eğitim almak ve yaşamakla mümkün olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca bu tezin yazarı da günümüz versiyonları olan bu eğitim kurumlarında eğitim almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOLLA FAHREDDİN BATMANÎ'NİN HAYATI, TASAVVUFÎ VE İLMÎ YÖNÜ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu, Ailesi ve Nesebi

Molla Fahreddin Batmânî 1328/1910 yılında, Mardin iline bağlı Midyat ilçesinin Arnas[95] köyünde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Molla Abdullah'tır. Kendisi aslen her ne kadar Mardinli ise de ilim irşat faaliyetlerini Beşiri bölgesi ve Batman'da yürüttüğü için kendisine "Molla Fahreddin Batmânî" veya "Şeyh Fahreddin Batmânî" denilmiş ve bu isimlerle şöhret bulmuştur. Zaten çoğu zaman âlimler doğduğu yer ile anılmamakta daha çok görev ve hizmet yaptıkları yerlere nispet edilmektedirler.[96]

Molla Fahreddin ilimle tanınmış bir aileye mensuptur. Bu ailede uzun süre hocalık yapan ve birçok talebe yetiştiren âlimler çıkmıştır. Bu bölgede ilmi ve fetvalarıyla meşhur olan ve Seyda olarak tanınan büyük âlim Molla Abdulvahhab

[95] Resmi adı Bağlarbaşı'dır.

[96] M. Halil Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 538-539; Abdulkerim Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2010, 129; Muhammed Latif Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü* (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013), 3; Recep Özdirek, "Cumhuriyet Dönemi Midyat Bölgesi Din Alimleri", *Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*, 2011, 235. Arnaslı Şeyh Fahrettin, erişim: 28 Ocak 2021, http://www.seyhfahreddin.com.

Derizbinî[97] ile ilim ve tedrisat ile ömrünü geçiren meşhur âlim Molla Zübeyir Arnasî[98] bu ailedendir. Ayrıca Molla Fahreddîn'in ailesi kendilerinin soy bakımından Hz. Hüseyin'e dayandırdıkları söylediğinden halk arasında "Seyyid" olarak da bilinirler.[99]

1.1.2. Çocukluğu ve Gençliği

Molla Fahreddin henüz altı yaşındayken babası vefat etmiştir. Onun yetişmesi ve eğitimiyle annesi ilgilenmiştir. Altı yaşında Kuran-ı Kerîm'i hatmetmiş ve ardından İslâmî ilimleri öğrenmeye başlamıştır. Annesi dini eğitim alması için her gün elinden tutup onu Arnâs köyüne yakın Heleh[100] köyünde bulunan Molla Halil Efendi'nin yanına götürmüştür. Burada medreselerde okutulan ve ilk sıra kitapları olarak adlandırılan Avamil, Zuruf ve *Terkîb* kitaplarını okumuştur. On dört yaşına geldiğinde annesi onu Beşiri bölgesine ilim tahsili için göndermiş böylece Molla Fahreddin Batmana bağlı yakın bir köy olan "Bileyder"[101]köyünün İmam Hatipi olan Molla Muhammed Keynê'nin[102] medresesinde eğitim almaya başlamıştır. Burada üç sene eğitim gördükten sonra hocası Molla Muhammed Keynê vefat edince köylüler, zeki, edepli, sesi ve siması güzel, ahlaklı ve halim bir kişiliğe sahip olan Molla Fahreddin'e fahri imamlık yapma teklifinde bulunurlar. Molla Fahreddin de köylülerin bu teklifini kabul etmiş böylece genç yaşta köyde fahri imamlık görevine başlamıştır. Molla

[97]Molla Abdulvehhab Dêrizbînî, 1913'te Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Seko (Zeko) köyünde dünyaya gelmiştir. Meşhur âlim Molla Hasan Tilmîzî ve Suriyenin Amude şehrinde ders veren Molla Abdullatif'in yanında eğitim görmüştür. Molla Hasan Tilmîzî'den icazet almıştır. Hayatı boyunca birçok telifte bulunan Molla Abdulvehhab Dêrizbînî 1965'te Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde vefat etmiştir. (M. Halil Çiçek, Derizbinli Molla Abdulvehhab'ın Hayatı Eserleri ve İlmi Kişiliği, Uluslar arası Midyat Sempozyumu 7 -9 Ekim 2011)

[98]1931 yılında Mardin'in Midyat ilçesinde dünyaya gelmiştir. Aslen Kartmin köyünden olmakla birlikte Arnas'ta doğup büyüdüğü için Arnaslı olarak tanınmıştır. 12 sene boyunca medreselerden ders görmüş ve icazetini hocası Kızıltepeli Şeyh Abdürrezzak'tan almıştır. Akrabası olan Şeyh Fahreddin Batmani'nin yanında da uzun zaman eğitim almıştır. Yaklaşık yirmi yıl Arnas'ta ders veren Molla Zübeyir Arnasî daha sonra Midyat'a gelerek orada bir medrese inşa ettirmiştir. (Recep Özdirek, Cumhuriyet Dönemi Midyat Bölgesi Din Âlimleri, Uluslararası Midyat Sempozyumu 7-9 Ekim 2011)

[99] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 3. Ayrıca bu malumatların tamamı Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim'den alınmıştır.

[100] Resmi adı Narlı köyüdür.

[101] Batman iline bağlı olan bir köydür. Resmi adı Binatlı köyüdür.

[102] Bu âlim hakkında herhangi bir malumat bulamadık.

Fahreddin hem çocukluk hem de gençlik yıllarını medrese tahsili ile ve medreselerde talebelere ders vererek geçirmiştir.[103]

1.1.3. Aldığı Görevler

Molla Fahreddin, ilk olarak Beşiri ilçesine bağlı Bileyder[104] köyünde fahri imam hatip olarak göreve başlamıştır. Bir müddet sonra bu köyden ayrılıp Zercel[105] köyünde fahri imamlık yapmaya devam etmiştir. Bu köyde iki sene fahri imamlık yaptıktan sonra Basork köyüne[106] gelip imamlık görevini burada sürdürmüştür. Orada bulunan köyün ileri geleni Hacı Osman Ağa Nasıroğlu'dan camiin yanında bir medrese inşa etmesini talep etmiş, bu talep üzerine caminin yanında bir de medrese inşa edilmiştir. Böylece Molla Fahreddin Basork köyünde hem imamlık yapmış hem de talebelere ders vermeye başlamıştır. O bu süreçte Hacı Osman ağanın büyük oğlu olan Hasan Ağa'dan (Haso olarak şöhret bulmuştur) medrese ve talebeler için maddi ve manevi büyük destek almıştır.[107]

Molla Fahreddin zamanında dışarıdan sınavlara girip başarılı olanlara İmam-hatip lisesi diploması verilmeye başlanınca kendisi de Diyarbakır İmam Hatip lisesinde imtihanlara girip lise diplomasını almıştır. Bir müddet sonra görev yaptığı köyden ayrılarak o zaman Siirt'e bağlı bir ilçe olan Batman merkez Ulu Cami'nde imam-hatiplik yapmaya başlamıştır. Resmi görevin yanında Batman ulu caminin bitişiğinde bulunan medresesinde de talebelere ders vermeye devam etmiştir. Bir müddet imam-hatiplik vazifesini icra eden Molla Fahreddin vaizlik sınavına girip

---

[103] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 4; Abdülhakim Yüce, "Ünlü Batman'lı Âlim Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşler", 1, erişim: 28 Ocak 2021. Ayrıca bu malumatların tamamı Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

[104] Batman iline bağlı olan bir köydür. Resmi adı Binatlı köyüdür.

[105] Batman merkeze bağlı bir köydür. Resmi adı Danalı köyüdür.

[106] Batman ili Beşiri ilçesine bağlı olan bir köydür. Resmi adı Kayabağı köyüdür.

[107] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 5-6. Ayrıca bu malumatların tamamı Molla Fahreddin'in yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

başarılı olunca önceleri imam-hatip olarak görev yaptığı Batman merkeze bu sefer vaiz olarak atanmıştır.[108]

Molla Fahreddin, hem vaizlik görevini hem de talebelere ders verme işini birlikte yapmaktaydı. Aynı zamanda bölge halkını ilmiyle ve vaazlarıyla irşatta da bulunuyordu. Bu görevleri birlikte yapmanın çok zor olduğunu fark edince; Cizre'de bulunan Nakşibendi şeyhi Şeyh Seyda'nın tavsiyesi ile resmi görevinden ayrılarak kendisini tamamen medresesinde talebelere ders vermeye ve halkı irşat etmeye adamıştır. Bunun için bölgede hayırseverliği ile tanınan Hacı Şirin adındaki zatın Batman merkezde kendi adına inşa ettirdiği camii ve medresede ilim faaliyetine devam etmiştir. Resmi görevinden istifa edip kendini ilme adadıktan sonra da imamlık yapmakta, hutbe okumakta, vaaz vermekte ve insanları dini konularda bilgilendirdiği ve insanlar arasındaki barış ve kardeşlik için büyük gayret göstermiştir.[109]

1.1.4. Vefatı

İnsanlar tarafından sevilen, sayılan, hayatını ilme ve talebe yetiştirmeye adayan, hayatı boyunca yüzlerce ilim adamı yetiştiren âlim, mutasavvıf ve müderris olan Molla Fahreddin Batmanî, Batmanda, 1 Şubat 1972 tarihinde, 62 yaşında iken cenabı Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Günümüzde Batman merkezin bir mahallesi olan "Korîk"[110] köyünde annesinin kabrinin yanına defnedilmiştir.[111]

1.2. TASAVVUFİ YÖNÜ

Molla Fahreddin, talebelere ders verme, imamlık ve vaizlik yapma ve halkı irşat etme gibi görevlerle yetinmemiştir. Yaşı ilerleyince manevi yöne ağırlık vermiş ve bu nedenle tasavvufa yönelmiştir. Bunun için Cizre'de bulunan ve o zamanın muttaki âlimlerinden olan Nakşibendî Tarikatının şeyhi, Şeyh Seyda lakabıyla meşhur

---

[108] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129.

[109] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 130; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 6.Ayrıca bu malumatların tamamı Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

[110] Resmi adı Aydınkonak köyüdür.

[111] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 132; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 12; Yüce, "Ünlü Batman'lı Âlim Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşler", 2; Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 539.

olan Şeyh Muhammed Sait'in [112] yanına giderek ona intisap etmiştir. Molla Fahreddin, Şeyh Seyda'dan bir müddet tasavvuf dersleri almıştır. Şeyh Seyda, onun ilmini, tasavvufa olan yatkınlığını, âlim ve ehil olduğunu görünce 1955 yılında kendisine halifelik unvanı vermiştir. Kendisi, o zamana kadar Molla Fahreddin olarak tanınırken, Artık halk arasında kendisine "Şeyh Fahreddin" denilmiştir. Böylece Molla Fahreddin, artık ilmi tedrisatın yanında irşat faaliyetine de başlamıştır.

Molla Fahreddin, tasavvufa yönelmesinden sonra ilim tedrisatının yanında tasavvufla ve halkı irşat etmekle uğraşmanın çok zor olduğunu gördü. Bundan dolayı resmi görevinden ayrılarak kendini tamamen ilim öğretmeye, talebe yetiştirmeye, halkı irşat etmeye ve halkın sorunlarıyla ilgilenmeye adamıştır.[113]

1.3. İLMÎ YÖNÜ

1.3.1. Tahsili

Daha önce de değinildiği üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da medrese geleneği varlığını sürdürmekteydi. Bazı şehir ve ilçeler ile birçok köyde medrese eğitimi devam etmekteydi. Bölge halkı kendi imkânlarıyla bu medreseleri inşa edip buralarda okuyan talebelere imkânları ölçüsünde yardım ediyorlardı. Bu sayede buralarda eğitim alan öğrencilerden birçok âlim çıkmıştır. İşte Molla Fahreddin böyle bir ortamda dünyaya gelmiştir.

Daha önce anlattığımız gibi Molla Fahreddin, ilim tahsiline ilk olarak doğduğu köy olan Arnâs köyüne yakın Heleh köyü imamı Molla Halil Efendi'nin yanında başlamıştır. Burada medreselerde okutulan ilk sıra kitapları olan avamil, zuruf ve *Terkîb* gibi ilk başlarda okutulan kitapları bitirmiştir. Ardından annesi onu Beşiri bölgesine bulunan ve batmana bağlı yakın bir köy olan Bileyder köyünde İmam olan Molla Muhammed Keynê'nin[114] medresesinde eğitim almak için göndermiştir. Burada

---

[112] Şeyh Seyda, 1889 yılında Cizre'de dünyaya gelmiştir. Çocuk yaşta babası vefat edince ağabeyi Şeyh Siraceddin onun eğitimi ve bakımı ile ilgilenmiştir. Hayatını ilim ve irşada adayan şeyh Seyda 7 Ocak 1968 yılında vefat etmiştir.

[113] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 130; Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 7. Ayrıca bu malumatların tamamı Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

[114] Bu âlim hakkında herhangi bir malumat bulamadık.

üç sene eğitim aldıktan sonra hocası Molla Muhammed Keynê vefat edince kendisi hocasının yerine orada fahri imam olarak göreve başlamıştır. Bu görevinin yanında Bileyder köyüne yakın Tilmiz[115] köyünde bulunan meşhur âlim Molla Hasan Tılmizî'nin medresesine de günü birlik gidip gelerek eğitimine devam etmiştir. Bu köyde üç sene fahri imamlık yaptıktan sonra Basork köyünde fahri imamlık yapmaya başlamıştır.[116]

Molla Fahreddin, Basork köyünün Tılmız köyüne uzak olması hasebiyle bu köye yakın olan Hethetk[117]köyünde İmam Hatiplik yapan Molla Cemil Efendinin yanına giderek kendisinden ders almaya başlamıştır. Molla Cemil Efendi, bir müddet ona ders verdikten sonra zeki olan Molla Fahreddin'e ders vermekte zorlanmış ve bu yüzden kendisine "sen artık benim yanımda ilimden alabildiklerini aldın. Bundan sonra başka bir medreseye gidip orada eğitimine devam edebilirsin." demiştir. Bu nedenle Molla Fahreddin, o günkü şartlarına göre yolun uzak ve gidip gelmenin meşakkatli olmasına rağmen Tılmız köyünde bulunan hocası Molla Hasan Tılmizî'nin yanına tekrar gitmiş ve onun yanında kaldığı yerden devam ederek medrese müfredatındaki sıra kitaplarını bitirip ilmi icazetini ondan almıştır.[118]

1.3.2. Hocaları

Tespitimize göre, Molla Fahreddin ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra aşağıda bilgi vereceğimiz hocaların yanında tahsilini sürdürmüştür.

Molla Halil Efendi: Bu hocası hakkında herhangi bir malumat edinemedik.

Molla Muhammed Keynê: : Batman'a yakın Bileyder adında bir köyde imam-hatiplik görevi yaptığı dışında hakkında malumat edinemedik.

---

[115] Batman merkeze bağlı bir köydür. Resmi adı Akçe köyüdür.

[116] Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 5-6; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129. Bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

[117] Batmanın Beşiri ilçesine bağlı bir köydür. Resmi adı doğankavaktır.

[118] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 5-6. Bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

Molla Hasan Tilmizî: Molla Hasan Tilmizî, 1887 yılında Batman merkeze bağlı Tilmiz köyünde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimine Kenanlı Molla İbrahim'in yanında başlamıştır. Kendisinden gramer ile fıkıh alanında eğitim almış ve 16 yaşında iken medreselerde okutulan eserleri bitirmiş ancak kendisinden icazet almamıştır. Hocası Kenanlı Molla İbrahim, Tilmiz köyünden ayrıldıktan sonra yerine Molla Hasan Tilmizî'yi bırakmıştır. Molla Hasan medresenin başına geçtikten sonra kısa zamanda şöhreti bütün bölgeye yayılmış ve her yerden talebeler ondan eğitim almak için bulunduğu köye akın etmiştir. Yirmi iki yaşına gelince Silvan'da bulunan meşhur âlim Molla Hüseyin Kîçîk'ın yanına giderek kendisinden icazet almıştır. Bir müddet sonra hocası ilmî icazetin yanında tasavvufta çok önem atfedilen bir unvan olan halifelik unvanını da kendisine vermiştir. Bölgede bir anlaşmazlık ve sorun olduğunda kendisine başvurulan ve ömrünü öleceği güne kadar talebe yetiştirerek ve ilim tahsil ederek geçiren Molla Hasan Tilmizî, 1950 yılında 63 yaşında iken hakkın rahmetine kavuşmuştur. [119]

Osmanlı döneminde ilmiye sınıfına tabi olan kişiler askerlikten muaf tutulmaktaydı. Bunun için bir sınav yapılır ve bu sınavı geçenlerin ilmiye sınıfına ait oldukları tescil edilirdi. Molla Hasan Tilmizî de bunun için Diyarbakır'a giderek bu sınava girmiştir. Kendisine gramer, fıkıh, tefsir, hadis ve mantık gibi bütün dini ilimlerden sorular sorulmuş ve hepsine cevap vermiştir. İlmiye sınıfına ait olduğu tescil edilince de askerlikten muaf tutulmuştur.

Molla Hasana Tilmizî, bütün ömrünü ilme adamış ve bu süre boyunca yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrencilerinden bir kaçı şunlardır. Molla Fahreddin Batmanî, Molla Abdulvahhap Derizbinî ve Şeyh Halil Hâmidi.

Mola Hasan Tilmizî'nin birçok eseri bulunmasına rağmen sadece Şerhu Haydu'l-Envâr'ı elimize ulaşmıştır. Bunun yanında fıkıh konusunda telif ettiği 400 sayfalık bir eser de tahkik aşamasındadır. [120]

---

[119] Bu malumatlar Molla Hasan Tilmizî'nin torunu İbrahim Halil Yakut hocadan alınmıştır.
[120] Molla Hasan ile ilgili tüm malumatlar torunu İbrahim Halil Yakut hocadan alınmıştır.

Molla Cemil Efendi: Molla Cemil Axiki Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlı Axıkan[121] köyünde dünyaya gelmiştir. Aslen Badıkan aşiretine mensuptur. Bölgenin değişik yerlerinde imamlık ve müderrislik yapmıştır. Batmanın Beşiri ve Kozluk ilçelerinde müftülük yapmıştır. Bölgenin meşhur âlimlerinden biridir. Kozluk'ta vefat etmiştir.[122]

1.3.3. Bazı İlmi Vasıfları

Molla Fahreddin, zeki, sözlü ve yazılı ifade kabiliyeti güçlü bir zattı. fasih bir konuşmaya sahipti. Medreselerde okutulan Arap dili grameri, mantık, istiare, beyan, bedi gibi ilimlerde yetkin bir konumdaydı. Öyle ki neredeyse adı geçen dalların çoğunda eser telif etmiştir. Alet ilimlerinin yanında fıkıh hadis ve tefsir ilimleriyle de ilgilenmiş ve bu ilimlerde de yetkin konuma gelmiştir. Ancak Doğu ve Güneydoğu medreselerinde daha çok nahiv, sarf vb. ilimler üzerinde durulduğu için bu ilimler hakkında daha fazla bilgi sahibiydi. Gramer ilimlerindeki vukufiyeti sayesinde eski zamanlardan beri medreselerde okutulan kitaplara şerhler ve haşiyeler yazmıştır.[123]

Molla Fahreddin çok güçlü bir hafızaya sahipti. Bazen herhangi bir kitabın bir sayfasını bir kere okur ve o sayfayı ezberlediği belirtilmiştir. Bunun yanında Kur'ân-ı kerîm'i hafızlık eğitimi almadan kendi kendine ezberlemiştir.[124]

Medreselerde Arap gramerine yoğunluk verildiği için genellikle tecvit ilmine ağırlık verilmemiştir. Bu nedenle Kur'ân-ı kerîm tecvitle okumak medreselerde yaygın değildi. Buna rağmen Molla Fahreddin'in, tecvit kurallarına riayet ederek usulüne uygun çok güzel Kur'ân-ı kerîm okuduğu belirtilmiştir. Kendisi adına açılan internet sitesine Kur'ân-ı kerîm okurken ve vaaz verirken ses kayıtları yüklenmiştir. Bu

---

[121] Resmi adı Yakıt köyüdür.

[122] Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü,* 5-6; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 129; Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539. (Bu malumatlar 1973-1974 yılları arasında onun yanında talebelik yapan emekli Batman İl Müftüsü Cüneyt kavşut hocadan alınmıştır.)

[123] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 131. Bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

[124] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 131.

kayıtlardan kendisinin tecvit kurallarına riayet ettiği ve çok güzel bir kıraate sahip olduğu anlaşılmaktadır.[125]

Molla Fahreddin Arapçayı çok güzel yazardı. Kendi eliyle yazdığı eserleri, fetvaları ve mektuplarından güzel bir el yazısına sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca o dönemde medreselerde eski zamanlardan beri okutulan eserler aynen okutulur modern zamanda yazılmış Arapça eserler pek okutulmazdı. Molla Fahreddin, kendisi de medrese geleneğinden gelmesine rağmen hem klasik eserleri hem de modern eserleri okur ve öğrencilerine bu eserleri okumalarını tavsiye ederdi.[126]

1.3.4. Öğrencileri

Molla Fahreddin, ilmi icazetini aldıktan sonra 1930 yılından itibaren ders vermeye başlamış ve Doğu ve Güneydoğu Bölgesinin değişik şehir ve köylerinden talebeler ondan eğitim almak için onun yanına akın etmiştir. Ayrıca medreselerde çoğunlukla bölge insanı eğitim alırken;bazen batı illerinden de öğrenciler onun yanına eğitim almak için gelmişlerdir. Bu talebelerden birçoğu eğitimini tamamlayarak ondan icazet almıştır. Bazıları da bir müddet kendisinden eğitim almış ve eğitimlerini bitirmeden onun yanından ayrılmışlardır. Onun yanında pek çok öğrenci kaliteli bir eğitim almış ve Türkiye'nin değişik yerlerinde değişik görevler üstlenmişlerdir.[127]

Molla Fahreddin, talebelerine karşı şefkat ve merhametle muamele etmiş ve onları en güzel şekilde yetiştirmeye çalışmıştır. Son derece babacan ve terbiye edici üslubu ile öğrencilerine yol gösterici ve onları hedeflerine yöneltici bir tavır sergilemiştir. Daha genç denilebilecek yaşta vefat etmesine rağmen yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Ondan eğitim almış öğrencilerin bazıları vefat etmiş bazıları da hala

---

[125] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 131. (Bu malumatlar 1973-1974 yılları arasında onun yanında talebelik yapan emekli Batman İl Müftüsü Cüneyt kavşut hocadan alınmıştır.)

[126] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 132.; Ayrıca bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır. http://seyhfahreddin.com/images/ses/ses/cd3mulksuresi.mp3 (Erişim tarihi:19.04.2019. Saat 20.00)

[127] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 132.

hayattadır. Biz de burada bazı öğrencileri hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatine vardık.[128]

Şeyh Nurullah Seyda: Muhammed Nurullah Seyda, 1949 yılında Cizre'de dünyaya gelmiştir. Şeyh Seyda olarak tanınan Muhammed Said Seyda'nın oğludur. Muhammed Nurullah Seyda, babası Şeyh Seyda'nın halifelerinden birisi olan ve bölgede müderrisliği ile meşhur olan Molla Fahreddin el-Arnâsî'den icazet almıştır. 12 Mayıs 1985 tarihinde 35 yaşındayken Mardin'in Kızıltepe ilçesi yakınlarında geçirdiği trafik kazasında vefat etmiştir.

Şeyh Ömer Faruk Seyda: Şeyh Seyda'nın oğludur. Şeyh Nurullah Seyda'dan sonra manevi görevi kendisi devralmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Halil Çiçek: 1961 yılında Mardin'in Midyat ilçesinde dünyaya gelmiştir. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanmış ve oradan mezun olmuştur. Ardından akademik hayata atılmış ve 1995'te Doçent, 2004'te ise de Profesör olmuştur.

Diğer bazı öğrencileri şunlardır: Şeyh Baki Seyda, Bursa İnegöl, Molla Zübeyir Güneş, Müderris, Midyat / Mardin, Molla Süleyman Mozgelani, Batman, Molla Beşir Aksoy, İmam - Müderris, Midyat, Prof. Dr. A. Kerim Ünalan[129],Prof. Dr. Abdülaziz Beki, Celal Yıldız, Emekli Mardin İl Müftüsü, Cüneyt Kavşut, Emekli İl Müftüsü, Molla Osman Edebal, Müderris, Batman, Molla Muhyiddin, Müderris, Adıyaman, Molla Şefik Aksoy, İmam - Müderris, Midyat, Molla Hasan Ekici, Batman, Seyyid Hüseyin Becirmani, âmâ, Kur'ân Hafızı - Müderris, Batman, Seyyid Mustafa Yıldız, Emekli İmam, Batman, Selahaddin Yıldız, Emekli İmam, Batman, Kutbettin Hamidi, Şeyh Kutbettin Yıldız korîki, Prof. Dr. Nusrettin Bolelli, Mehmet Mehdi Yıldız, Emekli İmam, Batman, Molla İbrahim Kelhoki, Müderris, Merhum, Mardin, Molla

---

[128] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 132.

[129] 1949'da Siirt'e bağlı Kurtalan ilçesinin Yeşilkonak (Kâdiyan) köyünde dünyaya gelmiştir. Molla Fahreddin'in yanında eğitimini tamamlayıp kendisinden icazet almıştır. Diyanet işleri başkanlığında yaklaşık 10 sene müftülük ve murakıplık görevlerde bulunmuştur. Ardından akademik hayata atılmış ve İslam hukuku alanında doktorasını yapmıştır. Ardından doçent ve profesörlük unvanlarını almıştır. Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir müddet Dekanlık görevini yapmıştır. 2016 yılında emekli olmuştur.

Hüsni Bazbuti, Batman, Molla Halil Hizuvi (Yüce) Batman, Molla Abdurrahman Cımelini Batman, Molla Ahmet Doğubeyazidi, Molla Salih Halili Batman, Molla Abdullah Tori el-Botıki, Batman, Molla Abdulhekim el-Botıki, Molla İbrahim Doğu iluhi, Molla Ahmet Halili, Molla Mahmud Derizbini, Molla Nizameddin Bingöli, Molla Tayyib Lici, Molla Sabri ed-Derişi, Batman, Seyyid Molla Muhammed Tilminari, Molla Muhammed Kofeşi, İmam, Batman, Molla Muhammed Derizbini, Batman, Molla Abdulbaki Zerceli, Batman, Molla Sirac Zerceli, İmam, Batman, Molla Abdullah Gundıki, Batman, Molla Osman Yıldırım Bleyderi, Batman. Zikrettiğimiz öğrencileri dışında da birçok öğrencisi bulunmaktadır.[130]

1.3.5. Fetvaları

Kürtler ilk dönemlerden itibaren İslam dinini kabul etmişler ve hayatlarının her alanında İslam dininin kurallarını uygulamaya çalışmışlardır. Her hangi bir dini hükmü öğrenmek, aralarındaki anlaşmazlıklar ve yaşadıkları sorunlar için bölgede bulunan âlimlere başvurmuşlardır. Bunun sayesinde hem dini hükümleri alanında uzman kimselerden öğrenmişler hem de aralarındaki sorun ve anlaşmazlıkları çoğu zaman çözebilmişlerdir. Bu durum günümüzde her ne kadar eskisi gibi değilse de devam etmektedir. Bölge âlimlerinin verdiği fetvalar genellikle sözlü şekilde olmuştur. Bu nedenden ötürü bu fetvaların büyük bir kısmı elimize ulaşmamıştır. Ancak bazı durumlarda insanlar bu fetvaya karşı oluşabilecek itirazları bertaraf etmek için bunları yazılı olarak talep etmekteydiler. Böylece bu fetvaların çok az kısmı da olsa birer vesika olarak günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Batman ve çevresinde yaşayan insanlar da genellikle aralarındaki sorunların çözümü için resmi mahkemelere gitmek yerine Molla Fahreddin'e başvurmuşlardır. Kendisi de camide imam hatiplik görevinin ve medresedeki eğitimin yanında kendisine müracaat edenlerin sorunlarını İslami prensipler çerçevesinde çözüme kavuşturmaya çalışmıştır.

---

[130] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 133; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 8-10. Bu malumatlar, Molla Fahreddin'in oğlu Molla Abdürrahim ve onun yanında 1973-1974 yılları arasında eğitim almış Batman eski İl müftüsü Cüneyt Kavşut hocadan alınmıştır.

Molla Fahreddin zamanında iletişim genellikle mektupla yapılmaktaydı. Bu nedenle kendisine hem talebelerinden hem de bölgede bulunan diğer âlimlerden çeşitli sorunların çözümü için mektuplar gelmiştir. Gelen bu mektupların çoğunluğunun konusunu dini sorular oluşturmuştur. Molla Fahreddin, kendisine gönderilen mektuplara dini hüküm hakkında detaylı bir şekilde açıklama yaparak ve istifade ettiği eserlerin adlarını belirterek cevap vermiştir. Bu fetvalar, bölge halkının çoğu Şafii mezhebine mensup olması hasebiyle genellikle bu mezhebe göre hareket etmiştir.

Mola Fahreddin, birçok alanda fetvalar vermiştir. Fetvalarına bakıldığında gramerde olduğu kadar fıkıh alanında da yetkin bir konumda olduğu görülmektedir. Fetva verirken fıkıh alanında yazılmış birçok eserden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Şafii mezhebinin dışında diğer mezheplere de vakıf olduğu; bazen bu mezheplere göre de fetva verdiği ve birçok kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Mola Fahreddin'in, birçok konuda fetvaları mevcuttur. Bunlar; namaz, oruç, zekât, nikâh, boşanma, gayri Müslimlerin malları, alışveriş, zina gibi konulardır. Tezimizin ekler bölümünde Molla Fahreddin'in fetvalarını ihtiva eden mektuplardan ile ilgili mektuplardan bir kaç tanesine yer verilmiştir.[131]

1.3.6. Vaazları

Molla Fahreddin'in hayatını anlatırken değindiğimiz üzere kendisinin Batman'ın merkezinde ve köylerinde bir müddet fahri ve resmi görevli olarak imam-hatiplik ve vaizlik yaptığını zikretmiştik. Kendisi bu görevleri icra ederken insanları irşat için değişik zamanlarda vaazlar vermiştir. Kendisi adına açılan internet sitesinde verdiği vaazlar insanların istifadesine sunulmuştur. Bu vaazların bazılarını Kürtçe olarak bazılarını da Türkçe olarak vermiştir. Vaazlarından da tane tane konuştuğu, çok fasih ve açık bir dille konuları insanlara izah ettiği, vaaz verdiği konulara tam olarak hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Vaazlarından 141 tanesinin Muhammed Latif Altun tarafından temin edildiği belirtilmiştir. Bazılarının konu başlıkları şunlardır: Abdest, Abdesti Bozan Durumlar, Abdestin Sünnetleri, Gusul Abdesti, İman Konusunda Dil ile Tekrarın Gerekliliği, İstinca - Tuvalet Adabı, İstihare ve İstişare, Sabır, Besmele ve

---

[131] Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 32; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 132.

Bereketi, Muharrem Ayı ve ilk 10 Günün Fazileti, İman ve İmanın Şartları, Dünya ve Dünya Sevgisi, Ramazan Ayı, Oruç, Teravih Namazı, Tevhit ve İstiğfar, Kadir Gecesi, Zekât, Kadın ve Kadın Hakları, Allah'ın Gönderdiği Kitaplara İman, Allah'ın Gönderdiği peygamberlere İman, Şeytanın İnsana Düşmanlığı, Emri bi'l-Ma'ruf Nehyi ani'l-Münker, Allah İçin Birbirini Sevmek, İsraf, Müminler Kardeştir, Muttaki Olmak, Riya (gösteriş), Şöhret, Zina ve Zararları, Komşuluk, Allah ve Resulüne İtaat, Peygamberimizin Vasıfları, Adalet, Namaz, Ömür ve Vakit, Sadaka-i Cariye, Hakiki Mümin, Zikir ve Zikrin en Faziletlisi, Dünya Hayatı, Yalancılık, Emanete Riayet Etmek, Allah'ı Anmak. Bu vaazların dışında da Molla Fahreddin'in elimize ulaşmayan hem Kürtçe hem de Türkçe vaazları bulunmaktadır.

1.3.7. Eserleri

Kürt medreselerinde tedrisat gören âlimler birçok ilim alanında yetkin bir seviye ulaşmalarına rağmen genellikle telifte bulunmamışlardır. Zira medrese geleneğinde eser telif etmek çok yaygın değildi. Telifte bulunanlar da şiir dışında genellikle metinlere şerh ve haşiye yazmaya yoğunluk vermişlerdir. Molla Fahreddin, bu gelenekten gelmesine rağmen diğer âlimlere kıyasla birçok eser telif etmiştir. Eserlerini telif ederken şerh ve haşiye ile yetinmemiş müstakil eserler de yazmıştır. Ayrıca eserlerinin sadece birkaç ilimle sınırlı olmadığını; nahiv, sarf, belagat, mantık, fıkıh vb. ilimlerle ilgili olduğunu görmekteyiz. Molla Fahreddin, erken bir yaşta vefat etmesine karşın birçok talebe yetiştirmiş, el yazısı fetvaları dışında bu kısa ömrüne on bir tane eser sığdırmıştır. Medreselerde âdet olduğu üzere bu eserlerinden bir tanesi dışında tamamını Arapça olarak telif etmiştir.[132]

Molla Fahreddin'in eserleri incelendiğinde bunların çoğunlukla nahiv, sarf ve mantık hakkında telif edildikleri görülmektedir. Zira medreselerde müfredat çoğunlukla bu ilimler hakkında telif edilen eserlerden oluşmaktaydı. Yazdığı eserlerin tümü bazı hocalarda ve medreselerde mevcuttur. Bu eserler şunlardır:

1. Cuma Günü ve Cuma Namazı.

---

[132] Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 134; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 13; Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539.

2. Keşfü'l-Ğitâ Hâşiyetü İmtihâni'l-Ezkiyâ (كشف الغطاء حاشية امتحان الاذكياء)

3. Durretü's-Sedef fî Beyani Asnâfi'l-Harf (درة الصدف فى بيان اصناف الحرف)

4. et-Tarsîf fî İlmi't-Tasrîf (الترصيف فى علم التصريف)

5. El-İstinâre fî İlmi'l-İstiâre (الاستنارة فى علم الاستعارة)

6. Îsâğûcî fi'l-Mantık (ايساغوجى فى المنطق)

7. Risâletu'l-vad' (رسالة الوضع)

8. el-İ'tisâm Hâşiyetu Şerhi'l-İsâm âle'l-Ferîdeti fi'l-Beyân (الاعتصام حاشية شرح العصام على الفريدة فى البيان)

9. Miftâhu'l-Cenne fî Ezkâri'l-Kitâbi ve's-Sünne (مفتاح الجنة فى اذكار الكتاب والسنة)

10. Zü'l-Fikâru'l-Hayderî fî'd-Difâ'i ani'ş-Şeyh Muhammed Sâid Seydâ el-Cezerî (ذوالفقارالحيدرى فى الدفاع عن الشيخ محمد سعيد سيدا الجزرى)

11. el-Kavlu's-Sedîd fî Beyâni Hükmi's-Saydi bi'l-Bundukati'l-Müttehazati Mine'l-Hadîd (القول السديد فى بيان حكم الصيد بالبندقة المتخذة من الحديد)[133]

Yukarıda zikredilen eserlerden yedi tanesinin kısa bir şekilde tanıtımını yapacağız:

[133] Çiçek, "Fahrettin YILDIZ", 43: 538-539; Ünalan, "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri", 134; Altun, *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*, 14.

1.3.7.1. Keşfu'l-Ğitâ' Hâşiyetu İmtihâni'l-Ezkiyâ' (كشف الغطاء حاشية امتحان الأذكياء)

Eserin tam adı "*Keşfu'l-Ğıta Haşiyetu İmtihani'l-Ezkiya"* (كشف الغطاء حاشية امتحان الأذكياء)'dır. "İmtihanu'l-Ezkiya Adlı Kitaptan Perdeyi Kaldıran" anlamına gelmektedir. Eserin adından da açıkça anlaşıldığı üzere *Keşfu'l-Ğıta, "İmtihanü'l-Ezkiya"* adlı eserin haşiyesidir. "*İmtihânü'l-Ezkiyâ*", ise Birgivî olarak şöhret bulan Muhammed b. Pîr Ali (ö.981/1573) nin Kâdı Beyzâvî tarafından telif edilen *Lubâbu'l-Elbâb* adlı eser üzerine yazdığı bir şerhtir. *Lubabu'l-Elbâb*, İbn Hacib (ö.646/1248) tarafından telif edilen ve nahiv ilmini konu edinen *el-Kâfiye adlı* eserin özetidir.

İmam Birgivî tarafından telif edilen *İmtihânü'l-Ezkiyâ*, muhtasar bir kitap olan *Lubâbu'l-Elbâb'ı* şerh etmekte, konuların daha iyi anlaşılması için değişik deliller ve örnekler getirmekte, gerekli gördüğü kelime ve terimleri açıklamaktadır. Böylece bu haşiye nahiv ilmiyle ilgilenenler için bu muhtasar eseri kolay hale getirmiştir. Ancak imam Birgivî, bu eserini genellikle kolay ve anlaşılır bir üslupla telif ettiği halde bazı bölümlerinde adından da anlaşılacağı üzere ancak zeki kişilerin anlayabileceği zor konuları ele almış ve bu konuları zor ibarelerle açıklamıştır. Bunu gören Molla Fahreddin *Keşfu'l-Ğıta* adlı eserini telif ederek *İmtihani'l-Ezkiya*'nın anlaşılması zor konularını açıklamış ve talebelerin bu eserden kolayca istifade edebilmelerini sağlamıştır. Kendisi de *Keşfu'l-Ğıta* adlı eserinin başında bu eseri yazma nedenini şu şekilde belirtmiştir:

"هذا ما اشتدّت إليه حاجة المتفهمين لامتحان الأذكياء من حواش نفيسة تكشف عنه الغطاء فتراه العيون حتى العين العوراء وتدنى ثمراته فتناوله الايدى حتى اليد الشلاء"

"İşte bunlar, İmtihanu'l-Ezkiya'yı anlamak isteyenlerin şiddetle ihtiyaç duydukları nefis haşiyelerdir. Bunlar, adı geçen eserden perdeyi öyle kaldırıyor ki artık

onu kör olanlar dâhil bütün gözler görebilir, meyvelerini öyle yaklaştırıyor ki felç olanlar dâhil bütün eller onlara ulaşabilir."[134]

İmtihânü'l-Ezkiyâ ve onun metni *Lubbu'l-Elbab* ile Molla Fahreddin'in haşiye olarak telif ettiği *Keşfu'l-Ğıtâ* adlı bu eserler, neredeyse nahiv ilminin bütün konularını ele almaktadır. İlk başta kelimenin tanımını yapan, isim ve fiilin özelliklerini, i'rab'ın çeşitlerini ve mu'rap isimleri açıklayan bu eser, nidâ konusu ile son bulmaktadır. Zira molla Fahreddin'in ömrü bu eseri tamamlamaya yetmemiştir.

Molla Fahreddin'in *Keşfu'l-Ğıtâ* adlı bu eseri, 2006 yılında Hanefiye yayınevi tarafından 436 sayfa olarak basılmıştır.

1.3.7.2. Et-Tarsîf fi İlmi't-Tasrîf (التَّرصيف في علم التَّصريف)

Molla Fahreddin'in gramer alanında yazdığı eserlerden bir tanesi de *Et-Tarsîf fi İlmi't-Tasrîf*'tir. "Sarf ilmi ile ilgili Düzenleme" anlamına gelmektedir. Bu eser şerh veya haşiye olmayıp sarf ilmi hakkında telif edilmiş müstakil bir eserdir.

Doğu ve güneydoğu medreselerinde genellikle ilk olarak kelimenin yapısını inceleyen sarf ilmi okutulur ardından kelimenin sonundaki harekenin durumunu ele alan nahiv ilmi okutulurdu. Böylece ilk başta kelimenin yapısı öğrenilir ardından cümle yapısına geçilir böylece talebelerin gramer ilmini sistematik bir şekilde öğrenmeleri sağlanırdı. Molla Fahreddin de hem bu ilme verdiği önem hem de talebelere kolaylık sağlamak için sarf ilmi hakkında bu eseri telif etmiştir.

Bu eser sarf ilmi hakkında yazılan müstakil bir eser olmasına karşın bu ilim ile ilgili yeni bir malumat veya metot ortaya koymamıştır. Molla Fahreddin, özellikle İbrahim ez-Zencânî (ö. 655/1257) tarafından yazılmış olan *el-İzzi* (عِزِّي فِي التَّصْرِيفِ) ile Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî tarafından telif edilmiş *Şerhu't-Tasrîfi'l-'Izzî* (شَرْحُ التَّصْرِيفِ الْعِزِّي) adındaki kitaplar vb. sarf eserlerinde dağınık bir şekilde bulunan malumatları, bu eserinde bir araya getirdiği kanaatindeyiz. Bununla birlikte sarf'a dair

---

[134] Molla Fahreddin Batmanî, *Keşfu'l-Ğıtâ' Hâşiyetu İmtihâni'l-Ezkiyâ* (istanbul: Hanefiye Yayınevi, 2006), 13.

dağınık halde bulunan bu bilgileri muhtasar bir şekilde bir araya getirerek talebelere büyük kolaylık sağlamıştır.

Müellif bu eserinde ilk olarak sarf ilmi ve iştikak teriminin tanımlarını yapmış ardından eserini altı kısma ayırmıştır. Birinci kısımda sahih fiil, ikinci kısımda muza‘af, üçüncü kısımda mu‘tel, dördüncü kısımda mehmûz, beşinci kısımda ismi zaman ismi mekân, altıncı kısımda da ismi alet konularını ele almıştır. Her bölümün konularını deliller ve örneklerle detaylı bir şekilde izah etmiştir. Ayrıca eksik veya anlaşılması zor olan ibareleri açıklamak amacıyla eserin alt kısmına haşiyeler yazmıştır. Kırk dört (44) sayfadan oluşan bu eserin ne zaman ve kimin tarafından basıldığı bilinmemektedir.

1.3.7.3. El-İstinâre fi'l-İstiâre (الإستنارة في الإستعارة):

Molla Fahreddin gramer dışında da birçok eser telif etmiştir. Bunlardan bir tanesi de istiare ilmi hakkında telif ettiği El-İstinâre fi'l-İstiâre adlı eseridir. İstinare kelimesi istenare (اِسْتَنَارَ) fiilinin masdarı olup aydınlanmak anlamına gelmektedir. İstiare ise genel bir ifade ile teşbihe dayanan belâgatin bir konusudur. Böylece bu eser “istiareyi aydınlatma” anlamına gelmektedir. Kanaatimizce, Molla Fahreddin’in îstîare ile ilgili müstakil bir eser yazmasının sebebi, medreselerde istiare ile ilgili müstakil eser yazma geleneğine tabi olmayı istemesidir. Diğer bir husus ise, öğrencilerine ve kendisinden sonra gelenlere faydalı olmaktır. Bu iki sebep diğer birçok eseri için de söylenebilir.

Molla Fahreddin, bu eserinde ilk önce beyan ilminin tanımını yaparak, onu örneklerle açıklamış ardından teşbih, hakikat ve mecaz kavramlarını ele almıştır. Ardından eserin konusu olan istiare bahsine geçmiştir. Burada İstiare konusunu kolay bir üslupla, genel hatlarıyla açıklayarak ve örnekler vererek izah etmiştir. Daha sonra beyan ilminin alt kasımlarından olan kinaye konusunu kısaca açıklamış ve eserini mecaz konusunu da açıklayarak sonra bitirmiştir.

El-İstinâre fi'l-İstiâre adlı bu eser küçük boy 28 sayfadan oluşmaktadır. İlk baskısı Muhammed Nezir el-Halîlî tarafından tashih edilerek 1385/1965 yılında Şam'da, İkinci baskısı ise, 2007 yılında Hanefiye yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır.

1.3.7.4. Îsâğûcî fi'l-Mantık (ايساغوجي في المنطق)

Medrese müfredatında yer alan ve mantık alanında temel eser olarak okutulan bu eserin önemine binaen klasik medrese geleneğinde okutulan ilimlerin neredeyse hepsinde eser yazan Molla Fahreddin Îsâğûcî adında bir eser yazmıştır.

Eserin tam adı *Îsâğûcî fi'l-Mantık*'tır. Molla Fahreddin, bu eserini mantık ilmi hakkında telif etmiştir. Îsâğûcî kavramı, üç kelimeden oluşmaktadır. Bunlar "sen" anlamındaki "îs", "ben" anlamındaki "ağu" ve "burada" anlamındaki "icî" lafızlarıdır. Îsâğûcî'nin toplu anlamı "ben, sen, burada" şeklindedir. Sonra mantık âlimleri bu Îsâğûcî kavramını külliyat-ı hamse yani "nevi" , "cins", "fasl", "hassa" ve "araz-ı amm" için kullanmışlardır. Daha sonra tek kelime haline gelen bu bileşik kavramları mantık ilmi için kullanışımalardır.[135]

Molla Fahreddin, eserinde ilk olarak "ilmin" (bilgininin) tanımını yapıp kısımlarını belirtikten sonra diğer mantıksal terimler olan "delalet", "kavl-i şarih", bunların ta'rîf"ini yapmış ve özelliklerini açıklamış ardından mantığın ana konularını ele almıştır. Burada da İlk olarak "önerme" (kazıyye) ve hükümlerini, kazıyye'nin hükümleri olan "çelişki" (Tenakuz), "düz döndürmeyi" (müstevi aksi), "ters döndürmeyi" (aksu'n-nakîdi), "şartlı gerektirmeleri" (şartiyyatın telazümünü) açıkladıktan sonra kıyas ve kısımları hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra kıyasın kısımları olan, burhân, cedel, hitâbet, şiir ve muğalata'yı tek tek ele alıp izah ettikten sonra eserini tamamlamıştır.

Mantık ilminin ana hatlarıyla ele alınıp ilim ehlinin istifadesine sunulan bu faydalı eser küçük boy 60 sayfadan ibarettir. Bu eserin birinci baskısı, 1963 yılında

---

[135] Esîri'd-Dîn el-Mufaddal b. Ömer b. el-Mufaddal el-Ebherî, *Muğni't-Tullâb* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y.), 11.

Tarakki matbaasında yapılmıştır. İkinci baskısı ise tarihsiz olarak, 2006 yılında Hanefiye yayınevi tarafından basılmıştır.

1.3.7.5. Risaletu'l-Vad‘ (رسالة الوضع)

Doğu ve Güneydoğu medreselerinde okutulan bir diğer ilim vad' ilmidir.[136] Bir önceki bölümde zikredildiği üzere neredeyse her ilim dalında telifte bulunan molla Fahreddin vad' ilmi hakkında da bu eserini yazmıştır. Bu risale küçük hacimli bir eser olsa da vad' ilmini özetlemesi ve bu ilmi genel hatlarıyla, muhtasar ve kolay bir üslupla ele alması hasebiyle ilim erbabı için önem taşımaktadır.

Müellif, muhtasar bir risale olan eserinde ilk olarak "vad‘ın" sözlük ve terim anlamlarını açıkladıktan sonra bu ilmin kısımlarına geçmiş ve burada vad‘ın dört çeşidini zikretmiştir. Yedi sayfadan ibaret olan bu eser müellifin *Îsâğûcî fi'l-Mantık* ve *el-İstinâre fi'l-İstiâre* adlı diğer iki eseriyle birlikte tek bir kitap halinde 2007 yılında Hanefiye yayınevi tarafından basılmıştır.

1.3.7.6. El-İ‘tisâm Haşiyetu Şerhi'l-İsâm Ale'l-Ferîdeti fi'l-Beyân (الإعتصام حاشية شرح العصام على الفريدة في البيان)

Molla Fahreddin’in bu eseri İsamuddîn el-İsferâyînî’in (ö. 945/1538) *el-Ferîde* adlı metin üzerine kaleme aldığı *"Şerhu'l-İsam ale'l-Ferîde"* adlı kitabın haşiyesidir. Bu nedenle her üç eseri de birlikte değerlendireceğiz. Bu eserlerin esasını metin olan *el-Ferîde* adlı kitap oluşturmaktadır. Bu kitap üç kısım ve iki konudan oluşmaktadır. Birinci kısımda mecazın çeşitleri, ikinci kısımda istiare bi'l-kinaye ve üçüncü kısımda ise istiare bi'l-kinayenin karinesi ve buna ilave olarak muşebbeh bih’in mülayematı konuları ele alınmıştır. Diğer iki konuda ise mecaz-ı mürsel"in terşîhi ve mecaz-ı aklî konuları açıklanmıştır. *Şerhu'l-İsam ale'l-Ferîde* adlı eser de esas metin olan *el-Ferîde*

---

[136] Vad’ ilmi sözlükte "bir şeyi bir yere koymak" anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "bir şeyi başka bir şey için (alamet olarak) belirlemektir. Öyle ki, birinci şey bu belirlemeden haberdar olan kişi tarafından anlaşılınca ikinci şey de anlaşılır." Söz olsun veya olmasın birinci şeye "mevzû‘ ", ikinci şeye ise "mevzu‘un leh" denir. Mesela "Ali" kelimesini belli bir şahıs için özel isim olarak belirlemek sözel bir vad‘ dır. Bu belirlemeden haberi olan birisi, Ali kelimesini işittiğinde, hemen onun zihni bu ismin konulduğu şahsa gider. Burada Ali ismi "mevzû‘", ismin ifade ettiğiz şahıs ise, "mevzu‘un leh"’tir. Muhammed Latif Altun, Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî’nin Hayatı ve Fıkhî Yönü (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013).

kitabını şerh edip açıklamıştır. Molla Fahreddin de telif ettiği bu eserle bu şerhin zor anlaşılan bölümlerini açıklamış ve ilim ehlinin bu eserden istifade etmesini sağlamıştır.

Beyan ilmi hakkında telif edilen bu haşiye ilim ehli için son derece faydalı bir eserdir. Molla Fahreddin'in "el-İ'tisam" adlı bu değerli eseri, müellifin oğlu Molla Abdürrahim ile müellifin öğrencilerinden Muhammed Tahir es-Sadık tarafından tahkik edilmiştir. Eser büyük boy 254 sayfadan ibaret olup, 2006 yılında Hanefiye yayınevi tarafından basılarak ilim erbabının istifadesine sunulmuştur.

1.3.7.7. Durretu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf (درّة الصدف في بيان أصناف الحرف)

Molla Fahreddin'in harfler hakkında telif ettiği bu eser çalışmamızın konusu olup ikinci bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

"DURRATU'S-SADEF FÎ BEYÂNİ ASNÂFİ'L-HARF"

İkinci bölümde Molla Fahreddin'in tezimizin konusu olan *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* eseri hakkında genel bir bilgi verilecek, daha sonra muhteva, metot, kaynaklar, istişhad yöntemi, örneklendirme, tanımlar, ıstılahlar ve ta'liler açısından eser incelenecektir.

2.1. DURRATU'S-SADEF'E GENEL BİR BAKIŞ

Molla Fahreddin, eserinde harflerin çeşitlerini, manalarını ve görevlerini birer birer ele alarak izah etmiştir. Yazar, Allah'a hamd ve sena, peygamber efendimize salat ve selam getirdikten sonra harfin lugavi ve istılahi anlamlarını açıklamaktadır. Eser şu ifadelerle başlamaktadır:

إِعْلَمْ أَنَّ اَلْحَرْفَ لُغَةً اَلطَّرَفُ وَفِي الْإِصْطِلاحِ ما دَلَّ عَلى مَعْنًى فِي غَيْرِهِ ومِنْ ثَمَّ لَمْ يَنْفَكَّ عَنْ مُصاحَبَةِ الاسمِ نحو بِسْمِ اللهِ اوالفعلِ نحو قوله تعالي قَدْ سَمِعَ اللهُ

" Bil ki muhakkak harf, sözlükte taraf anlamına gelmektedir. Istılahta ise tek başlarına bir anlam ifade etmeyen sözcüklere denmektedir. Buna binaen harf hem isim ile birlikte örneğin, (بِسْمِ اللهِ) "Allah'ın adıyla" hem de fiil ile birlikte kullanılabilmektedir. Örneğin, (قَدْ سَمِعَ اللهُ)[137] *"Muhakkak Allah işitti".*[138]

Eserinin sonunda ise bu eseri tamamladığı için cenabı Allah'a şükretmiş ve bu eserden faydalananlardan dua istemiştir. Eserini şu ifadelerle bitirmiştir:

---

[137]Mucâdele 58/1

[138] Molla Fahreddin el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 2. Bs (İstanbul: Hanefiye Yayınevi, 2008), 5.

وَالمَرْجُو مِمَنْ انتفعَ بها اَنْ يدعُوَ لنا ولِوالِدَيْنا بالفوزِ والصلاحِ والرضوانِ والدخولِ في الجنانِ اللهم اِجْعَلْ اخر كَلامنا لا اله الله وتَوَفَّنا علي الايمانِ وصلي الله علي سيدنا محمد وعلي اله وصحبه وسلم اجمعين والحمد لله رب العالمين.

"Bu eseri okuyup istifade edenlerden ricamız; Allah'ın rızasını elde etmeyi, cennetine girmemizi nasip etmesi ve bizleri doğru yola iletmesi için ben, anne ve babama dua etmeleridir. Allah'ım! Son nefesimizde bizlere tevhit kelimesini ve iman üzere ölmeyi nasip et. Salat ve selam peygamberimizin, akrabalarının, sahabelerin ve tüm Müslümanların üzerine olsun. Âlemlerin sahibine hamd olsun.[139]

Harfin tarifi ile başlayan bu eser ilk olarak izafe harflerini ele almakta ardından muşebbehun bil'l-fii'l, atıf, nefiy, tenbih, nidâ, tasdik ve îcab, istisnâ, hitâp, sılâ, tefsir, masdâr, tahdîd, takrîb, istikbâl, istifhâm, şart, ta'lîl, red', te'nîs, te'kîd, sekt harflerini izah etmekte ve tenvin konusunu açıklamakla son bulmaktadır.

Müellif, diğer eserlerinde âdeti olduğu üzere bu eserinin alt kısmında da bir haşiye yazmıştır. Bu haşiye ile özellikle eserde geçen şiirlerde bulunan kelimelerin anlamını detaylı bir şekilde şerh etmeyi, zikrettiği şiir ve örneklerin istişhad yönlerini açıklamayı, zamirin rücu ettiği mercileri belirlemeyi, Araplar tarafından kullanılan bazı darbı meselleri izah etmeyi ve bazı hadisleri açıklamayı amaçlamıştır.

Meânî harflerini inceleyen bu eserde, bazıları ihtilaflı olmakla birlikte yüz bir harf yirmi dört grupta zikredilmiştir. Ancak bazen aynı harf birden fazla grup içerisinde geçmektedir ki bu durumu dikkate aldığımızda belirttiğimiz yüz bir sayısı daha aşağıya düşmektedir. Örneğin, (و) harfinin hem cer hem atıf harfi olarak zikri geçmektedir.[140]

Molla Fahreddin, *Durratu's Sadef'i* ne zaman yazmaya başladığını belirtmemiştir. Ancak eserin sonunda, miladi 1964 yılına tekabül eden hicri 1383 yılının ramazan ayının yirmi ikisinde eserini tamamladığını belirtmiştir. Ayrıca eserin sonunda Cemil el-Antâkî ile Abdulhakim ibn el-Huseyin et-Turi el-Bosilkî hocaların birer takrizleri bulunmaktadır. Harfleri ve anlamlarını açıklayan bu eserin ilk basımı

---

[139] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 112.
[140] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 32.

Şam'da kinci baskısı da 2007 yılında Hanefiye yayınevi tarafından yüz on yedi sayfa olarak İstanbul'da basılmıştır.

2.2. ESERİN ADI

Hemen hemen yazılan her eserin adı onun muhtevasını ve yazarın eserine verdiği değeri yansıtır. Molla Fahreddin'in bu eserinin adı da muhtevasını ve onun ona verdiği değeri yansıtmaktadır. Eserin adı, Molla Fahreddin'in kitabında açıkladığı üzere (دُرَّةُ الّصَدَفِ فِي بَيَانِ أَصْنافِ الْحَرْفِ)'dır.

Durre, (أَلّدُرَّة) sözlükte büyük inci ve küçük papağan anlamına gelmektedir.[141] Sedef (الّصَدَف) ise büyük ve yüksek olan yapılar, yüksek yer, taraf, dağın yüksek bölümü ve inci'nin kılıfı anlamına gelir.[142] Burada müellifin sedeften kastının kitabı ve inci ile ifade edilmek istenen şeyin ise kitapta anlatılanlar olduğu kanaatindeyiz. Yani verilen bilgiler inci gibi değerli ve kıymetli bilgilerdir. O bilgileri ihtiva eden kitabın ise incinin kılıfı gibi değerli bilgileri içerdiğini belirtmektedir. Buna göre, burada istiare-i tasrihiyye yapılmıştır.[143] Burada müstearün lehin çok kıymetli olduğu vurgulanmaktadır. Kitabın ismi izafet açısından izafet-i maneviye ve izafet-i zarfiyedir. Zira anlamı دُرَّةٌ في الصدف şeklindedir. Bu istiarede karine (في بيان أصناف الحرف) cümlesidir.

Esnâf kelimesi (اَصْناف) çoğul bir kelime olup tekili sınf'tır (صِنْفٌ). Sözlükte çeşit ve kısım anlamında kullanılır.[144] Harf ise sözlükte taraf, bir şeyin keskin olan tarafı, dağın yüksek bölümü, hayvanların güçlü olanları anlamlarına geldiği gibi alfabede bulunan yirmi sekiz hece işareti de harf olarak adlandırılırmıştır. İstılahta harf cümle içindeki konumuna göre bir manaya delalet eden meânî harflerinden her birine tekabül

---

[141] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "ed-Durre", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 4: 282.

[142] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "es-Sadef", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 9: 189.

[143] İstiare-i tasrihiye müstearunlehunun zikredilmeyip sadece müstearunminhunun zikredilmesidir (M.Edip ÇAĞMAR Alıştırmalarla belagat. Ravza yayınları İstanbul. 2013 s.189)

[144] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "es-Sınf", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 9: 198.

eder.[145]Beyan kelimesi ise sözlükte delil, herhangi bir şeyi açıklama, fasih konuşma, anlamlarına gelir.[146]

Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere (دُرَّةُ الّصَدَفِ) tabiri bir izafet terkibidir ve sadef incisi anlamına gelmektedir. (أَصْنافِ الْحَرْفِ) tabiri de bir izafet terkibi olup harflerin kısımları anlamına gelir. Böylece eserin adının tam anlamı "Harf kısımlarını açıklayan kılıfın içindeki Sadef incisi"dir.

2.3. YAZILIŞ AMACI

Molla Fahreddin, bu kitabını telif ederken diğer teliflerinden farklı olarak ne amaçla yazdığını belirtmemiştir. Yalnızca kitabın başında besmele hamdele ve Hz. Peygambere salat getirdikten sonra şunları yazmıştır:

هذِهِ رِسالَةٌ سَمَّيْتُها دُرَّة الّصَدَفِ فِي بَيانِ أَصْنافِ الحَرْفِ جَعَلَها الله نافِعَةً لِلطُّلابِ وَذَخِيرَةً لِي يَوْم الْمأبِ.

"Bu risaleyi Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf" diye isimlendirdim. Cenabı Allah'tan bu kitabın talebelere faydalı olmasını ve ahirette kurtuluşuma vesile olmasını dilerim".[147]

Eserin telif sebebine gelince; Arapçada harfler diğer dillerden farklı olarak cümle içerisinde önemli bir yer tutar. Diğer dillerde harf sadece kelimeyi oluşturan hece harflerinden oluşurken Arapçada ise harf iki kısma ayrılmaktadır: hece harfleri ve meânî harfleri. Hece harfleri, Arap alfabesinde bulunan 29 harften oluşup tek başlarına bir anlam ifade etmemekte yalnızca kelimeleri oluşturmaktadırlar. Örneğin, (م ح م د) harfleri tek başlarına bir anlam ifade etmemekte yalnızca bir araya gelip bir kelime oluşturmaktadırlar.

---

[145] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "Harf", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 9: 41.
[146] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "el-Beyan", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 13: 68.
[147] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 5.

Meâni harfleri ise cümleye değişik anlamlar katan, cümlenin öğeleri veya cümleler arasındaki bağlantıyı sağlayan ve bazen bir bazen de birden çok hece harflerinden oluşan kelime çeşitleridir.[148] Örneğin, مِنْ bir meâni harfidir. Cümledeki konumuna göre bazen bir şeyin başlangıcını ifade etmekte (وَجاءَ مِنْ اَقْصى الْمَدِينَةِ) "*Şehrin en uzak yerinden geldi"*[149] bazen bir şeyi açıklamaya yaramakta (tebyin) (ما يَفْتَحِ اللهُ لِلنّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلا مُمْسِكَ لَها) *"Allah kime rahmet ederse kimse buna engel olamaz"*[150] bazen de illet, bedel ve kısım gibi anlamlara gelmektedir.[151]

Meâni harflerinin, bazen bir bazen de birden çok anlama geldiğini belirtikten sonra hangi harfin kaç anlamının olduğu ve hangi anlamları taşıdığı çok önem arz etmektedir. Anlaşıldığı kadarı ile nahiv âlimleri nahivle ilgili birçok konuda telifte bulunmuşlar; ancak diğer gramer konularına oranla sadece harfleri ve anlamlarını içeren çok fazla eser telifinde bulunmamışlardır. Talebelerin bu ihtiyacını fark eden Molla Fahreddin son derece önemli ancak bir o kadar da karmaşık olan harflerle ilgili müstakil bir eser yazma ve bunları detaylı bir şekilde açıklama ihtiyacı duymuştur.

Durratu's-Sadef'in yazılışı ile ilgili diğer bir muhtemel neden ise şudur: medreselerde okutulan eserlerde harfler konusunu ele alan bazı eserler bulunmaktadır. Örneğin, Ahmed el-Çârpurdî'nin telif ettiği *Şerhu'l muğnî* ile el-Kâfiye'nin şerhi olan *el-Fevâidu-Diyâiyye* adlı eserlerin harfleri ele alan kısmında maani harflerinden bahsedilmiştir. Bu eserler dışında *Hallu'l-me'âkid şerhu'l-Kav'âid* adlı eserde de anlamlarına ve harf sayılarına göre harfler işlenmiş, ancak bu eserlerde harf konusu müstakil olarak değil de diğer nahiv konuları ile birlikte ele alınmıştır. Meânî harflerini konu edinen diğer bir eser olan ve İbn Hişâm tarafından telif edilen *Muğnî Lebîb* adlı eser ise diğer nahiv konuları ile birlikte harflere ve anlamlarına ağırlık vermişse de harflerle ile birlikte yorum, tahlil ve ihtilafları da ele almıştır. Bu da bu eserden istifade etmeyi zorlaştırmıştır. Bu ihtiyacı gören Molla Fahreddin, hem meâni harflerinin tamamını hem de bu harflerin cümle içinde kazandıkları anlamları anlatan müstakil ve

---

[148] "Harf", 9: 41.
[149] Yasin 36/20
[150] el-Fatır 35/2
[151] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 10.

muhtasar bir eseri yazmaya yöneltmiş olabilir. Netice itibariyle, Molla Fahreddin bu harfleri muhtasar bir eserde bir araya getirip onları izah ederek talebelere büyük kolaylık sağlamayı amaçladığı düşünülmektedir.

2.4. ESERİN MUHTEVASI

Nahiv kitaplarının muhtevası çoğunlukla birbirlerine benzemektedir. Bununla birlikte eserin içindeki detaylar, konuların sıralaması, kullanılan deliller esere göre farklılık gösterebilmektedir. Bazı eserler detaylı ve kapsamlı bir şekilde konuları ele alırken bazıları da konuları muhtasar bir şekilde açıklamıştır.[152]

Eski nahiv âlimleri, genelde kitaplarını ilk önce kelimenin tarifini yaparak ve kısımlarını açıklayarak telife başlamışlardır. İbnu'l-Hâcib'in (ö.646/1249) *el-Kafiye'si*, Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitâb'ı* ve İbn Mâlik'in (ö. 672/1272) *el-Elfiyye'si* bunlara birer örnektir. Bazı âlimler ise eserlerinde amilleri ele almış ve kitaplarına âmiller ile amelleri hakkında bilgi vererek başlamışlardır. Abdulkahir el-Cürcânî (ö.471/1078) ve el-Birgivî'nin (ö.981/1573) *el-Avâmilleri* gibi. Bazı âlimlerin ise kitapları sadece harf ve çeşitleri ile ilgili olduğundan bu âlimler kitaplarına doğrudan meâni harfleri ve çeşitleri hakkında bilgi vererek başlamışlardır. İbni Hişâm'a ait olan *el-Muğnil-lebib* adlı eserde olduğu gibi. Molla Fahreddin de "*Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*"e doğrudan harfler ve çeşitleri hakkında bilgi vererek başlamıştır.[153]

Bu kitabın isminden de anlaşıldığı üzere muhtevası harflerdir. Bu nedenle bu eserde genellikle harfler ve bunlar hakkında detaylı açıklamalar ve örneklemeler verilmiştir. Bazen de harflerle ilgili nahiv konuları da ele alınmıştır. Örneğin, cer harfleri işlenirken bunların tam nekireden sonra geldikleri takdirde sıfat, tam marifeden sonra hal olacakları ve tam olmayan marife ve nekireden sonra geldiklerinde ise hem hal hem de sıfat olabilecekleri belirtilmiştir. Bunun dışında harflerle ilgili olmayan diğer nahiv konuları işlenmemiştir. Kitapta harflerin yirmi dört

[152] Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 61.
[153] Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 61-62.

çeşidi işlenmiş ve bu çeşit harf ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu bilgiler sadece harfler ve anlamları ile sınırlı kalmamakta harflerle ilgili diğer kurallar da ele alınmaktadır.[154]

Bu muhtasar eser, konularının sıralaması, kullanılan yöntem ve getirilen deliller itibariyle medreselerde okutulan *Şerhu'l muğnî ve el-Fevâidu-Diyâiyye* gibi eserlerle benzerlik gösterse de; bu harfler hakkındaki ihtilafları işlemesi, bazı detayların zikredilmesi ve bazı örnekleri açısından bu eserlerden farklılık göstermektedir.

Müellif eserine başlarken ilk önce harf kelimesinin sözlük ve istılahi anlamını açıklamış daha sonra harfleri yirmi dört kısma ayırmıştır. Burada harflerin cümle içindeki kullanımları ve anlamları örnekler verilerek açıklanmıştır. Müellif harflerin çeşitlerini açıklarken; önemli gördüğü ve diğer harflerden kullanımı yaygın olanlar hakkında daha fazla detay vermiş, konuyu deliller ve örneklerle pekiştirmiştir. Örneğin, harfi cerler, fiile benzeyen harfler, atıf harfleri, şart harfleri ve sıla harfleri tüm yönleriyle ele alınmış ve bunlarla ilgili daha fazla delil ve örnek getirmiştir. Bunların dışındaki harf çeşitleri ile ilgili ise, detaylı açıklamalar yapmamıştır.

Aşağıda kitabın muhtevasının daha iyi anlaşılması için ele aldığı harfler hakkında bilgi verilecektir.

1. İzafe Harfleri (حروف الاضافة) :

Molla Fahreddin, harflerin yirmi dört çeşidinden sadece beşi hakkında giriş olabilecek kısa bir açıklamada bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi de cer harfleridir. Müellif nahiv eserlerinde yaygın olarak kullanılan cer harfleri ifadesi yerine izafet tabirini kullanmıştır. Ayrıca bu harflere cer harfleri de denildiğini belirtmiş ve bunun nedenini şu şekilde izah etmiştir:

وَتُسَمّي حُرُوفُ الجَرِّ أَيْضاً لاَنَّها تُضِيفُ وَتَجُرُّ مَعانِيَ الأفعالِ إِلي الْاَسْماءِ

[154] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 41.

"Onlara aynı zamanda cer harfleri de denilmektedir. Çünkü bu harfler fiillerin ve fiile benzeyen isimlerin anlamlarını isimlere aktarmaktadır."[155]

Müellif bu kısa açıklamadan sonra cer harfleri birer birer ele alınıp açıklamıştır. Yirmi üç tane olarak saydığı bu harfler hakkında çoğunlukla detaylı bir açıklama yapmıştır. Ancak bazı cer harfleri hakkında detaya girmemiş sadece anlamlarını kısa birer örnekle açıklamış sonra diğer harfin açıklamasına geçmiştir. Örneğin, müellif cer harflerinden saydığı (لَعَلَ) harfinin ummak anlamına geldiğini belirtmiş ve bununla ilgili bir örnek vermiş konu hakkında herhangi bir açıklama yapmadan diğer harflere geçmiştir.[156]

Müellif, izafet harflerini açıklarken bu harfleri ele alan diğer eserlerde olduğu gibi ilk olarak (بِ) harfinden başlamıştır. Bu harfin cümle içinde ifade ettiği anlamları teker teker zikretmiş, her bir anlam için değişik deliller getirmiştir. Bu harfin sadece meşhur olmuş anlamlarını zikretmekle yetinmemiş; nahiv eserlerinde geçen ve bu harf ile ilgili yaygın olmayan anlamları da verip örneklerle izah etmiştir.[157]

Eserde (ب) harfi hakkında verilen bilgilerden bir kısmı şöyledir:

اَلْباءُ لِلإِلْصاقِ حَقِيقَةً إِذا كانَ مَفْضِياً الى نفسِ المجرورِ نحُو قولِهِ تَعالى أَمْ بِهِ جِنَّةٌ اَوْ مَجازاً إِنْ اَفْضي الى ما يَقْرُبُ منهُ نحُو قولِهِ تَعالى وَإِذا مَرُّو بِاللَغوِ مَرُّو كِراما وللتعديةِ نحُو قولِهِ تعالى ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ و لِلإِسْتِعانةِ وهي الداخلةُ علي الةِ الفعلِ نحو كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ.

" (بِ) harfi cümleye ilsak (yapışma, bitişme) anlamı katar. Bu yapışma bazen gerçek anlamda olur. Örneğin, (أَمْ بِهِ جِنَّةٌ) "Yoksa onda bir delilik mi var"[158] *bazen de mecazi anlama: Örneğin, (وَإِذا مَرُّو بِاللَغوِ مَرُّو كِراما) "Boş söz ve konuşmalar rast geldikleri zaman iyi bir şekilde (yüz çevirip) geçerler"*[159]*. Bu harf, Ta'diye (geçiş anlamı katma)*

[155] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 6.
[156] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 38.
[157] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 7-8.
[158] Sebe' 34/8
[159] el-Furkan 25/72

için de kullanılır. Örneğin: (ذَهَبَ اللهُ بِنُورِهِمْ) "Allah ışıklarını yok ediverdi".[160]*Ayrıca cümleye İstia'ne (yardım) anlamı da katmaktadır. Bu anlamda kullanıldığında fiile sebep olan araç ile zikredilir. Örneğin: (كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ) "Kalem ile yazdım".*[161]

Harfleri konu alan eserlerin önemli kısmı çoğunlukla harflerin anlamlarını zikredip bunları örneklerle izah etmişlerdir. Burada müellifin diğer eserlerden farklı olarak harflerle ilgili daha fazla malumat verdiğini söyleyebiliriz. Örneğin: (ب) harfinin anlamlarını zikrederken bu harfin zâid olarak geldiği açıklamakta ve bununla ilgili örnek vermektedir. Ayrıca bu harfin nerelerde zâid olabileceğini ayet, Arap şiiri ve örneklerle izah etmiştir. Müellif ayrıca şu malumatları da aktarmaktadır:

وتكون زائدة في ستة مواضع احدها الفاعل وزيادتها في فاعل افعل للتعجب واجبة نحو قوله تعالي أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ وفي فاعل كفي ومتصرفاته غالبة نحو قوله تعالى وَكَفي بِاللهِ شَهِيداً وفى غيرهما ضرورة كقوله أَلَمْ يَأْتِيكَ وَالْانْباءُ تَنْمِي بِما لاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيادٍ.

"(بِ) harfi altı yerde zâid olarak gelmektedir. Birincisi: (بِ) harfi ile birlikte gelen ismin fail olmasıdır. Şayet taacup fiili olan (أَفْعَلَ) ile birlikte zikredilirse bu harfin zâid olması zorunludur. Örneğin: (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ) "öyle bir işitirler ve öyle bir görürler ki!".[162]*Eğer (بِ) harfi (كفي) ve bu fiilden türeyen bir fiil ile gelirse çoğunlukla zâid olur. Örneğin: (وَكَفي بِاللهِ شَهِيداً) "Allah (c.c) şahit olarak yeter".*[163]*Bunların dışında ancak şiir zaruretinden dolayı zâid olur. Örneğin,*

أَلَمْ يَأْتِيكَ وَالْانْباءُ تَنْمِي بِما لاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيادٍ

"Sana haber ulaşmadı mı? Haberler çabuk yayılır, beni ziyad develerinin başına gelenleri"[164]

---

[160] Bakara 2/17
[161] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 6.
[162] Meryem 19/38
[163] er-Ra'd 13/43
[164] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 8-9.

Müellif, bazen ihtilaf konusu olan harfleri de cer harflerinden saymıştır. Örneğin, bazı nahiv âlimleri tarafından fiil olarak kabul edilen (حاشا) harfi bazıları tarafından da cer harfi olarak görülür. Kendisi de (حاشا)'yı "haşa" cer harfi olarak kabul etmiştir.[165]

Molla Fahreddin, bir harf hakkında bilgi verirken bunun tek bir kullanım şeklinden bahsetmemiştir. Örneğin, harf-i cer olan (مُذْ وَمُنْذُ) harflerini açıklarken, bunların üç kullanımlarının olduğunu belirtmiş; bunlardan bir tanesi de harf-ı cer oldukları diğer yerlerde ise ya isim olduklarını ya da başka şekilde amel ettiklerini belirtmiştir. Bu konuyu müellif şu şekilde izah etmiştir:

مُذْ وَمُنْذُ ولها ثلاث حالات احديها أَنْ يليها اسم مجرور فقيل هما اسمان مضافان اليه والجمهور على انهما حرفا جر بمعنى مِنْ إِنْ كان الزمان ماضيا وبمعنى فى إِنْ كان حاضرا وبمعنى مِنْ والى إِنْ كان معدودا نحو ما رَئَيْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ اَوْ مُذْ شَهْرِنا اَوْ عامِنا اَوْ مُذْ ثلاثةِ اَيامٍ وثانيها أَنْ يليها اسم مرفوع فهما اسمان مبتدان وما بعدهما خبرهما وثالثهما أَنْ يليهما الجملة الفعلية او الاسمية والمشهور انهما حينئذ ظرفان مضافان.

" (مُذْ وَمُنْذُ) harflerinin üç kullanımı vardır. Birinci kullanımları: onlardan sonra mecrûr bir ismin gelmesidir. Bu durumda kendisinden sonraki isme izafe edildikleri belirtilmiştir. Cumhura göre ise, bunlar isim değil cer harfleridir. Şayet bu harflerden sonra gelen isim geçmiş zaman ifade ediyorsa (مُذْ) ve (مُنْذُ) kelimeleri (مِنْ) anlamı, sonra şayet bu isim şimdiki zaman ifade ediyorsa bu harfler (فِي) anlamı kazanmaktadır. Eğer onlardan sayı ifade eden kelimler gelirse cümleye hem (مِنْ) hem de (إِلَى) anlamlarını katmaktadır. Bu zikrettiklerimize örnek olarak:

ما رَئَيْتُهُ مُذْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ اَوْ مُذْ شَهْرِنا اَوْ عامِنا اَوْ مُذْ ثلاثةِ اَيامٍ.

İkinci kullanımları: onlardan sonra merfu bir ismin gelmesi durumudur. Bu durumda bu harfler mubteda kendilerinden sonra gelen isim ise onların haberleri olur.

---

[165] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 37.

Üçüncü kullanımları ise: onlardan sonra isim cümlesi veya fiil cümlesi gelmesi durumudur. Bu durumda yaygın görüşe göre bunlar zarftır ve kendilerinden sonra gelen isme izafe edilmektedir."[166]

Müellif, birçok eserde cer harfi olarak sayılmayan bazı harfleri de eserinde cer harfi olarak saymıştır. Örneğin, çoğu nahiv âlimi tarafından cer harflerinden olan (رُبَّ) anlamına gelen (واوْ)[167] harfini de cer harflerinde saymıştır.[168]

Molla Fahreddin, cer harflerini bitirdikten sonra sonra Molla Yunus el-Arkitnî tarafından telif edilen Kürtçe *Zurûf* ile Şemseddîn Ebu's-Senâ Ahmed b. Muhammed (ö.1006/1597) tarafından telif edilen *Hallu'l-me'âkid şerhu'l-Kev'âid gibi* bazı eserlerde yer alan cer harfleri ile ilgili bazı malumatları eserinde nakletmiştir. Bu bilgilerin tümünü zikretmemiz konuyu uzatacağından dolayı biz burada birkaçı hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

Cer harflerinin ne zaman hazfedileceği konusunu müellif eserinde şu şekilde ele almıştır:

ويحذف حرف الجر قياسا في ثلاثة مواضع الاول ظرف الزمان مطلقا وظرف المكان إنْ كان مبهما فإنَّ فِي محذوف فيهما نحو سِرْتُ يَوْماً اَوْ حِيناً اَوْ اَمامَ زَيْد والثاني المفعول له فإنَّ اللام منه محذوف نحو ضَرَبْتُهُ تَأْدِيباً اي للتأديب والثالث أَنْ وأَنَّ فانه يحذف منهما بعض حروف الجر نحو قوله تعالى عَبَسَ وَتَوَلّى أَنْ جاءَهُ ٱلاَعْمي اي لأَنْ جاءَهُ ٱلاَعْمي وقوله تعالي وَبَشِّرِ الَّذِينَ امَنُو وَعَمِلُو الّصالِحاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنّاتٍ اى بأن لهم جنات وسماعا فيما عدا ما ذكر.

"Harf-ı cer kurallı olarak üç yerde hazfedilir. Birinci yer: zaman zarflarında mutlak olarak, mekân zarflarında ise bu zarflar müphem olursa cer harfi hazfedilir. Örneğin: (سِرْتُ يَوْماً اَوْ حِيناً اَوْ اَمامَ زَيْدٍ) İkinci yer: mefulün leh'. Burada da (اللام) harfi hazf olunur. Örneğin, (ضَرَبْتُهُ تَأْدِيباً) (اي للتاديب). Üçüncü yer: (أَنْ وأَنَّ)'in başında geldikleri zaman. Bunlarda da bazı cer harfleri hazf olunur. Örneğin: (عَبَسَ وَتَوَلّى أَنْ جاءَهُ ٱلاَعْمي) اي لأَنْ جاءَهُ

---

[166] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 36.
[167] (الْواوُ الَّتِي بِمَعْنِي رُبَّ)
[168] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 30.

(أَلْأَعْمى[169] ve (وَبَشِّرِ الَّذِينَ امَنُو وَعَمِلُو الّصالحِاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنّاتٍ (ای بأن لهم جنات).[170] Bu durumlar dışında harf-ı cerlerin hazfedilmesi semâi'dir."[171]

İkinci konu: car ve mecrûr'un tam nekre olan ya da tam marife olan veya tam nekre yahut marife olmayan isimden sonra gelmesidir:

والجارُ وَالْمَجْرُورُ بَعْدَ النَّكِرَةِ الْمَحْضَةِ صفةٌ نحُو رئيتُ طائراً على غُصْنٍ.

"Car ve mecrûr tam nekre isimden sonra gelirlerse sıfat olurlar. Örneğin, "رئيتُ طائراً على غُصْنٍ"

وبعدَ المعرفةِ المحضةِ حالٌ نحُو قولِهِ تعالى فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ.

"Tam marife isimden sonra hal olur. Örneğin, "فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ"[172]

وبعدَ الغيرِ المحضةِ مِنْهُما مُحْتملٌ لهما نحُو قولِه تعالى كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ اَسْفاراً.

"*Car ve mecrûr tam marife veya tam nekre olmayan isimden sonra gelirse bu durumda hem hal hem de sıfat olma ihtimali vardır. Örneğin,* (كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ اَسْفاراً)[173] [174]

2. Fiile Benzeyen Harfler (**الحُرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ**) :

Molla Fahreddin'in ele aldığı harf çeşitlerinden biri de fiillere benzeyen harflerdir. Müellif bu harflerle ilgili bilgiler vermiş ve bunları birer birer açıklamıştır.

---

169 "Kendisine âmâ geldi diye suratını ekşitti ve yüzünü döndü" (Abese 80/1-2)
170 "İman edip sâlih amel işleyenlere kendileri için içinden Irmaklar akan cennetler olduğunu müjdele" (el-Bakara 2/28)
171 el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 40.
172 "Kavminin karşısına ziynetleri içinde olduğu halde çıktı"." (el-Kasas 28/79)
173 "Durumları kitapları taşıyan eşeklerin haline benzer." (el-Cuma 62/5)
174 el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 40-43.

Müellif, detaylı izaha geçmeden önce, bu konuyu diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de ilk olarak bunların isimlendirmeleri üzerinde durmuştur. Bununla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.

وانما سميت بذالك لأن اواخرها مبنية علي الفتح كأخر الماضي وانها يتصل بها ضمير المنصوب المتصل كما يتصل بالفعل تقول أَنَّهُ أَنَّهُما الخ كما تَقُولُ سَرَّهُ سَرَّهُما وأن من جملتها أَنَّ علي وزن مَدَّ وانها علي ثلاثة احرف فصاعدا كالفعل وأن معانيها معاني الافعال.

"Bu harflerin "fiile benzeyen harfler" olarak isimlendirilmeleri bunların son harflerinin fiillerde olduğu gibi fetha üzerine mebni olmaları, bitişik mansûb zamirlerin fiillere eklenmesi gibi bu harflere de bitişmesi (nitekim (سَرَّهُ سَرَّهُما) dendiği gibi (إِنَّهُ، إِنَّهُمَا) da denmektedir, bu harflerden (أَنَّ)'in (مَدَّ) fiili vezninde gelmesi, bu harflerin fiiller gibi üç ve daha fazla hece harfinden oluşması ve son olarak bunların fiillerin anlamlarını taşıması sebebiyledir.."[175]

Müellif, bu açıklamayı yaptıktan sonra bu harflerin amellerini ve amelleri ile ilgili nahiv ekolleri arasındaki ihtilafı anlatarak; bunların haberlerinin cümledeki konumları hakkında aşağıdaki genel malumatı aktarmaktadır:

وهي تنصبُ الاسمَ وترفعُ الخبرَ نحو إِنَّ الأَبْرارَ لفائِزونَ و إِنَّ الفُجّارَ لخاسِرونَ وعند الكوفين أَنَّ الخبرَ مرفوعٌ بما إِرْتفعَ به قبل دخولها ولايُقَدَّمُ خبرُها على إِسْمِها فلا يقال إِنَّ مُنْطَلِقٌ زَيْداً الا اذ كان ظرفا او جارا ومجرورا نحو إِنَّ امامكَ زيدٌ.

"Bu harfler, isimlerini nasb haberlerini ref' ederler. Örneğin, (إِنَّ الأَبْرارَ لفائِزونَ, لفائِزونَ و إِنَّ الفُجّارَ لخاسِرونَ). Kûfelilere göre haber, harfler onun başına gelmeden önce ne ile merfû ise geldikten sonra da aynı şeyle merfû olur. Ayrıca haber isimden önce gelmez. (إِنَّ مُنْطَلِقٌ زَيْداً) denilmez. Ancak haber zarf veya car ve mecrûr ise o zaman takdim olabilir. Örneğin, (إِنَّ امامكَ زيدٌ)."[176]

---

[175] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 42.
[176] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 42.

Molla Fahreddin, bu izahlardan sonra bu harflerin anlamını açıklamaya geçmiş ve ilk olarak (إِنَّ) ve (أَن) harflerini ele almıştır. Bu harfleri ele alırken bunların hangi anlamlara geldiklerini belirtmiş ardından bu anlamları izah etmiştir. Ancak bahsi geçen harfler hakkında sadece (لِلتأَكِيدِ وَالتَّحْقِيقِ) "*Te'kid ve tahkik"* ifadesi kullanmış bunun dışında herhangi bir açıklama yapmamış ve örnek vermemiştir. Müellif, sonra (لكِنَّ, لَيْت لَعَلَّ,كَأَنَّ) harfleri hakkında da malumatlar ve örnekler sunmuştur.[177]

Molla Fahreddin, (لَعَلَّ, لَيْت, لكِنَّ) harflerini açıklarken diğer harflerden farklı olarak bunların anlamları ile ilgili izahatta bulunmuş ve bunları örneklerle açıklamıştır. Örneğin, Müellif, (لكِنَّ) harfini açıklarken bu harfin istidrâk için kullanıldığını zikretmiş ardından istidrâk'ı şu şekilde açıklamıştır: (وهُو رَفْعُ الوهْمِ النّاشِيءِ مِنَ الْكَلامِ الّسابِقِ) *"İstidrâk, önceki cümleden neş'et eden tevehhümü ortadan kaldırmaktır."* Bir diğer harf olan (كأنّ)'nin de teşbih anlamına geldiğini belirtmiş ve teşbih ile ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak bu harfle ilgili detaylı bir şekilde açıklama yapmış ve bunun tek başına bir harf mi olduğu veya iki harften mi meydana geldiği ihtilafını ele alıp kendi görüşünü belirtmiştir."[178]

Molla Fahreddin, fiile benzeyen bu harfleri ve bunların anlamlarını detaylı bir şekilde izah ettikten sonra cer harflerinde olduğu gibi bunlarla ilgili de genel malumatlar vermiştir. Ancak eserdeki diğer harf çeşitlerine nazaran bu harfler hakkında daha fazla detay aktarmıştır. *Durratu's-sadef'te* verilen bilgilerin tamamını ele almak konuyu uzatacağından dolayı burada bazılarını aktarmakla yetineceğiz.

(انَّ) edatının başında bulunan hemzenin kesreli mi yoksa fethalı mı okunduğu ya da ne zaman her iki şekilde okunabildiği ve hangi harekeyle cümlenin başında gelmek zorunda olduğu şeklinde hususlar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Müellif, konuyu şu şekilde ele almıştır:

---

[177] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 43.
[178] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 43.

وإنَّ المكسورة لا تُغَيِّرُ معني الجُمْلةِ بَلْ تُؤَكِدُهُ فهي معَ ما بَعْدِها جملةٌ وأن المفتوحة تُغيرُ معناها وتجعلها في حكم المفردِ ومِنْ ثَمَّ وجب الكسرُ في مواضع الجملة والفتحُ في مواضع المفرد فكُسِرَتْ في الْابتداءِ نحو قولِه تعالي إِنّا أَعْطَيْناكَ الْكَوْثَرَ وبعدَ القولِ وما يُشْتقُ منه نحو قُلْ إِنَّ اللهَ واحدٌ.

"Kesreli olan (إِنَّ), cümlenin anlamında bir değişiklik yapmayıp sadece pekiştirmede bulunmaktadır. Buna göre kesreli (إِنَّ) sonrası ile birlikte cümle hükmündedir. Fethalı olan (أَنَّ) ise cümlenin anlamını değiştirip onu müfred hükmüne koyar. Bundan dolayı cümle olan yerlerde hemzenin kesreli okunması, müfred olan yerlerde ise hemzenin meftûh olarak okunması zorunludur. Öyle ise ibtida (başlangıç) olan cümlelerde hemze meksûr okunur. Örneğin, (إِنّا أَعْطَيْناكَ الْكَوْثَرَ)[179] *ayrıca " (قَوْلُ) ve türevlerinden sonra da hemze kesreli okunur. Örneğin, (قُلْ إِنَّ اللهَ واحد)*[180][181]

Bu harflere kâffe mâ'sı (ما الكافة) bitişmesi meselesine gelince; Müellif, kâffe mâ'sının bu harflere bitişmesi durumunda bunların işlevsiz kalacağını ve kendilerinden sonra gelen sözcüklerde bir etkilerinin olmayacağını söylemiştir. İşlevsiz kalan bu harfler artık isimlerini nasb haberlerini ref' edememektedir. Bunlardan إِنَّ ve أَنَّ harfleri tahkik anlamından çıkıp "ancak, yalnız" anlamlarını kazanmakta ve cümleye sınırlandırma anlamı katmaktadır. Yine bu durumda hem isim cümlesi hem de fiil cümlesinin başına gelebilmektedir. Müellif bu meseleden bahsederken şu ifadeyi kullanmaktadır.

وتلحَقُها ما الكافةُ فتُبْطِلُ عملَها على الافصحِ فتَدْخُلُ على الجملةِ الاسميةِ والفعلية نحو إِنَّما اللهُ إِلهٌ واحِدٌ وإِنَّما ذَهَبَ عَمْرٌ وكقولِهِ قالَتْ اَلا لَيْتَما هذا الْحمامُ لنا إِلَى حَمامَتِنا اَوْ نِصْفَهُ فَقَدِي.

---

[179] "Muhakkak biz sana kevseri verdik." (Kevser 108/1)
[180] "Deki muhakkak Allah birdir"(İhlas 112/1)
[181] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 45.

"Bu harflere kâffe mâ'sı bitişince fasih görüşe göre amelleri iptal olmaktadır. İptalden sonra hem isim hem de fiil cümlesinin başına gelebilmektedir. Örneğin (إِنَّما الله إِلٰهٌ واحِدٌ)[182], (وإِنَّما ذَهَبَ عَمْرٌ) *ve şairin dediği gibi:* (قالَتْ أَلا لَيْتَما هذا الْحَمامُ لنا إِلى حَمامَتِنا أَوْ نِصْفَهُ فَقَدِي).[183]

Fiile benzeyen harflerden (إِنَّ أَنَّ كَأَنَّ لكِنَّ) harflerinin tahfif edilip amellerinin ilğâ edilmesi meselesini müellif detaylı bir şekilde ele almıştır.[184] Konuyu uzatmamak adına biz burada sadece (إِنَّ) harfinin tahfifi meselesine kısaca değineceğiz. Müellifin bu konudaki ibaresi şu şekildedir:

وتُخَفَّفُ إِنَّ الْمَكْسورَةُ فيجوزُ اِلْغاءُها لبطلانِ مُشابهتِها بالفعلِ لفظاً وتَدْخُلُ علي الجملةِ الاسميةِ نحو إِنْ زَيْدٌ لَكَرِيمٌ والفعليةِ التي كانَ فعلُها مِنَ الافعالِ الناقصةِ او افعالِ القلوبِ او افعالِ المقاربةِ كقولِه تعالي وَإِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً إِلاّ عَلي الّذِينَ هَدَي اللهُ ونحو إِنْ ظَنَنْتُهُ لقائِماً.

"Kesreli olan (إِنَّ) *tahfif edilince ameli iptal edilebilir. Çünkü artık fiille lafız açısından bir benzerliği kalmamaktadır. Amelinin iptalinden sonra isim cümlesinin başına gelebilmektedir. Örneğin,* (إِنْ زَيْدٌ لَكَرِيمٌ)*. Ayrıca ef'alı nakısa, ef'alı kulub ve ef'ali mukarebe fiillerinden birisin önüne de gelebilir. Örneğin* (وَإِنْ كانَتْ لَكَبِيرَةً اِلاّ عَلي الّذِينَ هَدَي اللهُ)[185] *ve* (ونحو إِنْ ظَنَنْتُهُ لقائِماً).[186]

3.Atıf Harfleri (حروف العطف) :

Müellif, bir önceki kısımda yaptığı gibi bu harfler hakkında konuyu izah edecek herhangi bir açıklama yapmamıştır. İlk olarak atıf harflerinin kaç tane olduğunu söylemiş ve bunları tek tek zikretmiştir. Ardından bu harfleri birer birer ele

---

[182] *"Allah ancak bir tek ilâhtır."* Nisâ, 171.
[183] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 51.
[184] Tahfif, fiile benzeyen harflerden (إِنَّ أَنَّ كَأَنَّ لكِنَّ) harflerinin hareke ve şeddelerinin kaldırılıp yerine cezmin getirilmesidir. İlğâ ise tahfifin ardından bu harflerin amel edememesidir. (el-Fevâidu-diyâiyye byy., bty s.261
[185] "Bu Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir." (Bakara 2/143)
[186] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 52.

alıp anlamlarını örneklerle vermiştir. *Durratu's-Sadef'te* atıf konusu aşağıdaki cümle ile başlamıştır:

وَهِيَ عَشَرَةٌ اَلْواوُ وَالْفاءُ وَثُمَّ وَحَتّى وَأَوْ وَأَما وَأَمْ ولا وَبَلْ وَلكِنْ.

"Atıf harfleri on tanedir bunlar: (لكِنْ ,بَلْ ,لا ,أَمْ ,اَما ,اَوْ ,حَتّى ,ثُمَّ ,فا ,و) harfleridir."[187]

Görüldüğü üzere müellif herhangi bir açıklama yapmadan doğrudan atıf harflerini saymıştır.

Cer harfleri konusunu ele alırken müellifin harflerin sadece belirli kısımları hakkında genel bir malumat verdiğini belirtmiştik. Bu kısımlardan bir tanesi de atıf harfleridir. Molla Fahreddin, atıf harflerinin tümünü birlikte zikrettikten sonra hepsinin teker teker anlamları üzerinde durmakta ve örnekler ile izah etmektedir. En son atıf harflerinin hazfi konusunu işlemektedir. Aşağıdaki paragrafta müellifin atıf harfleriyle ilgili aktardığı malumatın bir kısmını vereceğiz.

ثُمَّ إِعْلَمْ أنه قد تُحذفُ الفاءُ والواوُ العاطفتانِ مع معطوفهما عند اَمْن اللّبْسِ نحو قوله تعالي فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيامٍ أُخَرَ اَيْ فافْطر فعدة ونحو قوله تعالي سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ اى والْبَرْدَ ويجوز حذفُ حرفِ العطفِ بدونِ معطوفها اذا كانتْ مُتَعَدِّدَةً كقوله صلي الله عليه والسلم تَصَدَقَ رَجُلٌ مِنْ دِينارِهِ مِنْ ثَوْبِهِ مِنْ صاعِ بُرِّهِ مِنْ صاعِ دِرْهَمِهِ.

"Bil ki karıştırma korkusu olmadığı durumlarda bazen (ف ve و) harfleri matufları ile birlikte hazfedilebilir. Örneğin, (فَمَنْ كانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ عَلى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيامٍ أُخَرَ اي)[188] *(سَرابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ) ve فافطر (والْبَرْدَ اى*[189] *örneklerinde olduğu gibi. Birden çok matufun olması durumunda ise atıf harfinin hazfedilip matufun bırakılması caizidir. Buna Hz. peygamberin (تَصَدَقَ رَجُلٌ مِنْ دِينارِهِ مِنْ ثَوْبِهِ مِنْ صاعِ بُرِّهِ مِنْ صاعِ دِرْهَمِهِ)" sözü örnek olarak verilebilir.*[190]

---

[187] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 60.
[188] "Sizden biriniz hasta veya yolcu ise başka günlerde orucunu tutsun." (Bakara 2/184)
[189] "Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler." (en-Nahl 16/81)
[190] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 61.

4. Nefy Harfleri (حروف النفي):

Molla Fahreddin, bu kısmın kaç harften oluştuğunu belirtip doğrudan bu harflerin açıklamasına geçmiştir. Nefy harfleri eserde şu şekilde ele alınmıştır:

وهي ستةٌ ما ولا وإنْ ولَمْ ولَمّا ولَنْ فما لنفيِ الحالِ نحو ما يَفْعَلُ الْانَ والماضِي القريبِ من الحالِ نحو ما فَعَلَ وتَعْمَلُ عَمَلَ لَيْسَ في المعرفةِ والنكرةِ عندَ الحجازيين نحو قولِهِ تعالي وَقُلْنَ حاشَ للهِ ما هذا بَشَرا ونحو مارَجُلٌ قائِماً.

"*Nefy harfleri altı tanedir. Bunlar: (ما, لا, إنْ, لَمْ, لَمّا, لَنْ) harfleridir. (ما) harfi, şimdiki zamanı nefy etmek için kullanılır. Örneğin, (ما يَفْعَلُ الْانَ) (Şu an bir şey yapmıyor). Bunun yanında şimdiki zamana yakın geçmiş zamanı da nefy eder. Örneğin, (ما فَعَلَ) "Yapmadı". Hicâzlılara göre bu harf, hem mârife hem de nekire isimde nakıs fiillerden olan (لَيْسَ) fiilinin yaptığı ameli yapar. Örneğin (وَقُلْنَ حاشَ للهِ ما هذا بَشَرا)*[191] *ve (مارَجُلٌ قائِماً) (adam ayakta değildir.)*[192]

Müellif nefy harflerinden olan (ما) harfini izah ettikten sonra diğer harfleri birer birer ele alıp izah etmiştir. Ayrıca bu bölümde giriş olabilecek herhangi bir malumat verilmemiş ancak bununla birlikte bu kısımda işlenen harfler ile ilgili detaylı bilgi verilmiş, nahiv âlimlerinin bu konudaki ihtilafları ele alınmış ve bunlar hakkında birçok delil ve örnek getirilmiştir.

5. Tenbih Harfleri (حروف التنبيه):

Molla Fahreddin, bu harfler hakkında da herhangi bir ön açıklamada bulunmamıştır. Kanaatimizce tenbih harflerinin az oluşu ve çok kullanılmamalarından dolayı müellif, doğrudan bunların kaç tane olduğunu belirtmiş ardından bunların izahına geçmiştir. *Durratu's-Sadef'te* tenbih harfleri şu şekilde ele alınmıştır:

---

[191] "Hâşâ Allah için, bu bir insan değil". (Yusuf 12/31)
[192] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 62.

وهي ثلاثة ها وأما وألا يُؤْتِي بها في اولِ الكلامِ لِئَلاّ يَغْفَلُ المخاطبُ عَماّ يُلْقِي اِليه المتكلمُ فها يَكْثُرُ دخولُها علي اسماءِ الاشارةِ والضمائرِ كقوله تعالي وهذا بَعْلِي شَيْخا و ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ.

"Tenbih harfleri üç tanedir. Bunlar: (ها, أما, ألا) harfleridir. Bu harfler, muhatabın konuşmacının sözlerini daha dikkatli dinlemesi için cümlenin başında gelmektedir. Yoksa muhatap konuşmacının sözlerini gözden kaçırabilir. Bunlar çoğunlukla ismi işaret ve zamirler ile birlikte gelir. Örneğin (وهذا بَعْلِي شَيْخا)[193] *ve (ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ).*[194][195]

6. Nidâ Harfleri (حروف النداء):

Müellif, bu kısımda nida harfleri ile ilgili hemen hemen hiçbir malumat vermemiş ve bir örnek ile delil olarak getirdiği bir beyit dışında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Nida konusu neredeyse tüm gramer kitaplarında mefulün bih kısmında detaylı bir şekilde ele alınıp açıklanmıştır. Kanaatimize göre bu muhtasar eserde bu konunun detaylı bir şekilde işlenmesine bu yüzden ihtiyaç duyulmamıştır. Böylece bu harfler hakkında hiçbir malumat verilmeden doğrudan harflerin açıklanmasına geçilmiştir. Nida konusu eserde şu şekilde ele alınmaktadır:

وهي خمسةٌ يا وأيا هَيا وأيْ والهمزةُ. وأماّ وا فمختصةٌ بالندبةِ قالَ ابنُ الحاجبِ يا أعَمُّها ايْ تُسْتعملُ للمنادي القريبِ والبعيدِ والمتوسطِ.

"Bu harfler beş tanedir. Bunlar: (يا وأيا هَيا وأيْ والهمزةُ) harflerdir. (و) harfi sadece nüdbe için kullanılmaktadır. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) dedi ki: bu harflerden (يا) kullanımı en genel olandır. Hem yakın, hem uzak hem de ne yakın ne de uzak sayılabilecek mesafede olan kişileri çağırmak için kullanılmaktadır."[196]

---

[193] "Bu kocam da ihtiyar iken" (Hud 11/72)
[194] "İşte siz böyle kimselersiniz" (Âli İmran 3/66)
[195] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 66-67.
[196] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 68.

7. Tasdik ve İcap Harfleri (حروف التصديق والإيجاب):

Müellif, bu kısımda da bu harflerin kaç taneden meydana geldiğini belirtip hiçbir açıklama yapmadan doğrudan harflerin izahına geçmiştir. Tasdik ve icap harfleri *Durratu's-Sadef'te* şu şekilde ele alınmıştır:

وهي ستة نَعَمْ وبَلي وأَجَلْ وجَيْرٍ وإِنْ وإِيْ. فَنَعَمْ بعد الخبرِ للتصديقِ يُقالُ قامَ زيدٌ اوْ ما قامَ زيدٌ فتقولُ نَعَمْ تصديقاً له.

"Bu harfler altı tanedir. Bunlar: (نَعَمْ وبَلي وأَجَلْ وجَيْرٍ وإِنْ وإِيْ) harfleridir. *(نَعَمْ)* harfi, *haber bildiren cümlelerden sonra onay için kullanılır. Denilir ki: (قامَ زيدٌ) (Zeyd kalktı) veya (ما قامَ زيدٌ) (Zeyd kalkmadı) sen de onu onaylamak için (نَعَمْ) (evet) dersin."*[197]

8. İstisna Harfleri (حروف الإستثناء):

Molla Fahreddin'in bu eserinde kısa bir şekilde ele aldığı konulardan bir tanesi de istisna harfleridir. Müellif, diğer bölümlere oranla bu harfler hakkında daha az detay aktarmıştır. Nida harfleri bahsinde de değindiğimiz gibi istisna konusu da nahiv eserlerinde mefulün bih konusu içerisinde detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu nedenle nida bahsinde olduğu gibi bu kısımda da bu harfler ve bunların amelleri hakkında detayı bir açıklamanın yapılmadığı kanaatindeyiz. Ayrıca hakkında ihtilaf bulunan (حاشا ,عَدا ,خَلا) edatlarını istisna harfi olarak kabul etmiştir. İstisna harfleri hakkında ifadeleri şöyledir.

وهي اربعةٌ إلاّ وخَلا وعَدا وحاشا. فإلاّ حرفٌ بلا خلاف, وحكمُ المستثنى بعدها ذُكِرَ في بحثِ الاسمِ وقَدْ تكونُ صفةً بمعنى غَيْرُ اذا كانتْ تابعةً لجمعٍ منكورٍ غيرِ محصورٍ او شبهِه كقوله تعالى لَوْ كانَ فِيهما اٰلِهَةٌ إلاّ اللّٰهُ لَفَسَدَتا.

"Bu harfler dört tanedir. Bunlar: (إلاّ, خَلا, عَدا حاشا) harfleridir. *(إلاّ)* ittifakla harf *kabul edilmiştir. Bu harften sonra gelen müstesnanın hükmü isim bahsinde*

[197] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 69.

anlatılmıştır. (إلاّ) sınırlandırılmamış çoğul nekre isimden sonra geldiği zaman sıfat olarak (غَيْرُ) anlamında gelir. Örneğin, (لَوْ كانَ فِيهِما آلِهَةٌ إِلاَّ اللهُ لَفَسَدَتا)[198][199]

9. Hitap Harfleri (حرفا الخطاب):

Müellif, doğrudan iki hitap harfini zikredip bunlar hakkında muhtasar bir malumat vermiştir:

وهما الكافُ والّتاءُ اَمّا الكافُ ففِي اخِرِ اَسْماءِ الاشارَةِ نحو ذاكَ ذاكُما ذاكُمْ اِلخْ وتاكَ تاكُما تاكُمْ الخ.

"Bu harfler iki tanedir. Bunlar (كافْ ve تا) harflerdir. (كافْ) harfi ismi işaretlerin sonlarına bitişmektedir. Örneğin, (ذاكَ ذاكُما ذاكُمْ), (تاكَ تاكُما تاكُمْ).

10. Sıla Harfleri (حروف الصلة):

Müellif, burada sıla harflerine zâid denilmesinin sebebini açıklamış ardından bunları örneklerle detaylı bir şekilde izah etmiştir:

وتُسمى حُرُوفَ الزيادةِ لانّها قَدْ تقعُ زائدةً لا لانّها لا تقعُ الاّ زائدةً ومعنى كونِها زائدةً اَنَّ اصلَ المعنِي لا يَخْتَلُّ باسقاطها ولها فوائدٌ لفظيةٌ ومعنويةٌ اما اللفظيةُ فتزيِينُ اللفظِ بها وتاكيدُه وكونُه افصحَ ومهيئاً لاستقامةِ وزنِ الشِعْرِ وحسنِ السجع وغيرها واما المعنويةُ فتاكيدُ المعنِي وتقويتُه كتاكيد النفي في مِنْ الاستغراقيةِ والباء في خبر لَيْسَ وما وهي سبعة إِنْ وأَنْ وما ولا ومِنْ والباءُ واللامُ.

"Bu harflere zâid (fazlalık) harfler de denilmektedir. Çünkü bu harfler bazen zâid olarak da gelmektedir. Bu harflere zâid denilmesinin anlamı şudur: Bu harflerin cümleden atılması ile asıl mana bozulmamaktadır. Bu harfler zaid olmalarına rağmen bunların hem lâfzî hem de manevi faydaları vardır. Lâfzî faydaları şunlardır: telaffuzu güzelleştirir, pekiştirir ve daha fasih yapar. Ayrıca lafızların şiir vezin ve kafiyelerine daha güzel uyum sağlamalarını gerçekleştirmek gibi birçok faydaları vardır. Manevi faydaları ise şunlardır; manayı pekiştirir ve takviye eder. Örneğin (لَيْسَ, ve ما) harflerinin

---

[198] "Eğer yerde ve gökte Allahtan başka ilahlar olsaydı ikisi de muhakkak mahvolup gitmişti. (Enbiya 21/22)

[199] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 71-72.

haberlerinde kullanılan ve istiğrak anlamını belirten (مِنْ) ile (با) harflerinin cümleye kattığı olumsuzluk anlamını pekiştirirler. Bu harfler yedi tanedir. Bunlar: (إِنْ أَنْ ما لا مِنْ با لام) harfleridir.''[200]

11. Tefsir Harfleri (حرفا التفسير):

Eserde tefsir harflerinin anlatımına aşağıdaki cümlelerle başlanmıştır:

وهُما اَيْ واَنْ فَاَيْ تُفَسِرُ كُلَ مُبْهمٍ مفرداً كانَ نحو عِنْدِي عَسْجَدٌ اَيْ ذَهَبٌ او جملةً نحو قُطِعُ رِزْقُهُ اى ماتَ.

''İstifham harfleri iki harften oluşmaktadır. Bunlar: (اَيْ ve أَنْ) harfleridir. (اَيْ) mübhem (belirsiz) olan şeyleri açıklamaktadır. Bu mübhem şeyler ister müfred olsun örneğin, "عِنْدِي عَسْجَدٌ"(Bende 'asced var) ''اى ذَهَبٌ'' (Yani altın vardır) ya da cümle olsun örneğin, ''قُطِعَ رِزْقُه'' (Rızkı kesildi) ''اَىْ ماتَ'' (Yani öldü.)[201] Molla Fahreddin konunun sonunda ''أَيْ '' harfinin kullanım açısından ''أَنْ '' harfinden daha geniş bir alana sahip olduğunu belirtmiştir.

12. Masdâr Harfleri (حروف المصدر):

Durratu's-Sadef'te bu harflerin anlatımına aşağıdaki cümlelerle giriş yapılmıştır.

وهي ثلاثةٌ ما اَنْ أَنَّ فما واَنْ تختصان بالجملة الفعلية وتجعلانِها في تاويلِ المصدرِ كقوله تعالي وَضاقَتْ عَلَيْكُمُ الاَرْضُ بِما رَحُبَتْ اي بِرَحْبِها وقولك اَعْجَبَنِي اَنْ خَرَجْتَ اي خروجك.

''Bu harfler üç tanedir. Bunlar: (ما ,اَنْ veأَنَّ) *harfleridir. Bunlardan (اَنْ ve ما) harfleri sadece fiil ile birlikte gelirler ve onu masdâr teviline koyarlar. Örneğin* '' وَضاقَتْ

[200] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 75-80.
[201] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 80.

عَلَيْكُمُ الأَرْضُ بِما رَحُبَتْ"[202] "اي بِرَحْبِها" *ve senin sözün* "اَعْجَبَنِي اَنْ خَرَجْتَ" *(Çıkışın beni şaşırttı)* (اي خروجك)."[203]

Müellif, bu konuda masdâr harflerinden saymadığı ve hakkında ihtilaf bulunan (لَوْ ve كَيْ) harfleri ile ilgili görüşleri de aktarmıştır. Bu ihtilafla ilgili şöyle demektedir:

واُخْتُلِفَ في حرفينِ احدُهُما كَيْ فقيل مصدريةٌ نحو قوله تعالي لِكَيْلا تَأْسَوْ علي ما فاتَكُمْ وقيل حرفُ جرٍ واَنْ بعدها مقدرةٌ والاخرُ لَوْ فقيل مصدرية الا انها لا تنصب واكثرُ وقوعِها بعد وَدَّ يَوَدُّ نحو قوله تعالي وَدُّو لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونْ.

"İki harf hakkında ihtilaf mevcuttur. Bunlardan bir tanesi (كَيْ)'dir. Bazı nahiv âlimleri bu harfi masdariye harfi olarak görmektedir. Örneğin, "لِكَيْلا تَأْسَوْ علي ما فاتَكُم" (Kaybettiğinize üzülmeyesiniz diye)[204]. Bazılarına göre de bu harf cer harfidir ve kendisinden sonra (اَنْ) edatı gizlidir. Hakkında ihtilaf bulunan bir diğer harf da (لَوْ) harfidir. Bu harf için de masdâriye harfi denilmiştir. Ancak nasb etme özelliği bulunmamaktadır. Çoğunlukla da (وَدَّ) fiili ve türevlerinden sonra gelmektedir. Örneğin, (وَدُّو لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونْ)[205][206]

13. Tahdîd Harfleri (حروف التحضيض):

Müellif, şu dört harfin tahdîd maksadı ile kullanıldığını ifade etmektedir: (هَلاّ، اَلاّ، لَوْلا، لَوْما). Daha sonra bu harfleri örnek vererek izah etmiştir.[207] Ardından müellif bu harflerin tahdîd dışında bazı anlamlar için de kullanıldığı, sadece fiillerin başına geldikleri ve şart anlamında kullanıldıklarında şart ve cevap cümlelerini gerektirdiklerini ifade etmiştir.

---

[202] "Yeryüzü genişliğine rağmen size dar gelmişti" (Tevbe 9/25)
[203] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 82.
[204] el-Hadid 57/23
[205] "Onlar istediler ki sen yumuşak davranasın da kendileri de yumuşak davransın." (el-kalem 68/9)
[206] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 82.
[207] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 83-84.

14. Takrîb Harfleri (**حرف التقريب**):

Müellif, bunun sadece (قَدْ) harfinden ibaret olduğunu belirtmiş ardından bu harfin izahına geçmiştir. Kaynaklarda (قَدْ) için anlatılan diğer anlamlardan da bahsetmiş ve bunlara dair örnekler vermiştir. Ayrıca (قَدْ) harfinin bazen isim olarak kullanıldığını da belirtmiştir.[208]

15.İstikbal Harfleri (**حروف الاستقبال**):

Bunların beş harften ibaret olduğu ve bu harflerin (سَ، سَوْفَ، اَنْ، لَنْ، لا) olduğu zikredilmiştir. Ardından bu harfler örneklerle izah edilmiştir. En fazla (س) ve (سَوْفَ) harflerinin üzerinde durulmuş ve aralarındaki anlam farkına dikkat çekilmiştir.[209]

16.İstifham Harfleri (**حرفا الاستفهام**):

Durratu's-Sadef'te Bunların iki harften oluştuğu, bunların da (أ ve هَلْ) harfleri olduğu zikredilmiş ardından bu harfler örneklerle izah edilmiştir. Müellif, ayrıca bu harfler hakkında genel bir bilgi de aktarmıştır. Bu konu kitapta şu şekilde ele alınmaktadır:

وكثيراً ما تُسْتَعْمَلُ اَداةُ الاستفهام حرفاً كانتْ اَوْ اِسْماً لغيرِه كالتَّسْوِيَةِ نحو قوله تعالي سَواءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ والاِسْتِبْطاءِ نحو قوله تعالي أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ امَنُو أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِاللهِ والتعجب نحو قوله تعالي اَلَمْ تَرَ اِلي رَبِكَ كَيْفَ مَدَّ الّظِلَّ.

"İstifham edatları ister harf olsunlar ister isim olsunlar çoğu zaman başka anlamlar için de kullanılmaktadır. Bu harfler cümleye bazen tesviye (eşitlik) anlamı da katmaktadır. Örneğin, (سَواءٌ عَلَيْهِمْ اَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ اَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ)[210]*. Bazen de cümleye gecikme*

---

[208] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 85-86.
[209] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 87.
[210] "Onlara bağışlama dilesen de dilemesen de onlar için birdir" (el-Munâfikûn 63/6)

anlamı katmaktadır. Örneğin, (أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ امَنُو أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِاللهِ)[211] *ayetinde olduğu gibi. Bazen de cümleye taâcup anlamı katmaktadır. Örneğin, (أَلَمْ تَرَ اِلِي رَبِكَ كَيْفَ مَدَّ اَلظِلَّ)*[212] *ayetinde geçtiği gibi.* Ayrıca konunun sonunda, hemzenin bazen hazfedildiği belirtilmiş ve buna yönelik delil getirilmiştir.[213]

17. Şart Harfleri (حروف الشرط):

Molla Fahreddin, bunların (إنْ، ve اَمَا ، لَوْ) harflerinden oluştuğunu belirtmiş ardından bu harfler hakkında gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Müellif, şart harflerinin Kur'ân-ı kerîm, hadis ve Arap kelamında yaygın olarak kullanılmaları hasebiyle, diğer bölümlere nispeten bu harfler üzerinde daha fazla durmuştur. Bunlarla ile ilgili bahsi geçen kaynaklardan deliller getirerek geniş açıklamalarda bulunmuştur. Konuyu uzatmamak adına bu bilgileri buraya aktarmamayı uygun gördük. [214]

18. Ta'lil Harfleri (حرفا التعليل):

Müellif, bunların (كَيْ ve لامْ) harfleri olduğunu belirtmiştir. Ardından onlarla ilgili örnekler vermiştir.[215]

19. Red' Harfi (حرف الردع):

Müellif red' ifade eden tek bir tane harf bulunduğunu ve bunun da (كَلاّ) olduğunu ifade ederek kısa bir açıklama yapmıştır. Ayrıca bu harfin diğer anlamlarını da zikretmiştir.[216]

---

[211] "İman edenlerin Allah'ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı gelmedi mi" (el-Hadid 57/16)
[212] "Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin" (el-Furkan 25/45)
[213] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 89.
[214] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 91-98.
[215] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 98-99.
[216] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 100.

20. Lam Harfleri (اللامات):

Molla Fahreddin, lâmların dokuz çeşitten ibaret olduğunu belirtmiş ardından bunları birer birer zikrederek bunların çoğu hakkında detaylı bir malumat vermiştir.[217]

21. Ta-i Te'nis-i Sakine (تاء التانيث الساكنة):

Bu kısımda ön bilgi olarak tâ (اَلتّاءُ) harfinin tarifi yapılmış ardından bu harf hakkında kısa bir malumat verilmiştir. Bu kısım şu şekilde ele alınmıştır:

وهي التاءُ اللاحقةُ بالفعلِ للايذانِ مِنْ اَوّلِ الامرِ بانّ المسندَ اليه مؤنثٌ اِما حقيقيٌ نحو ضَرَبَتْ هِنْدٌ او غيرُ حقيقيٍ نحو قَدْ قامَتِ الّصَلوةُ.

"Bu harf, fiil ile birlikte gelen ve en başta musnedun ileyhi'nin muennes olduğunu belirten bir harftir. Musnedun ileyh ya gerçek müennestir: Örneğin, " ضَرَبَتْ هِنْدٌ" (Hind vurdu) ya da mecazi müennestir. Örneğin, "قَدْ قامَتِ الّصَلوةُ" *(Muhakkak namaz yaklaştı).*[218]

22. Te'kid Nûnu (النون المؤكدة):

Müellif, burada te'kid nun'nun iki kısma ayrıldığını bu kısımlardan birinin hafif ve sakin diğerinin ağır ve meftuh olduğunu belirtmiştir. Ardından bunun hakkında detaylı malumatlar vermiştir. Bu harflerin hangi kelimelerin sonuna eklendiği ve bu durumda meydana gelen değişikliklerin neler olacağını açıklaması bahsi geçen detaylı açıklamalardan yalnızca biridir.[219]

---

[217] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 100-103.
[218] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 103.
[219] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 104.

23. Sekte Hâ'sı (هاء السكت):

Müellif burada doğrudan sekte hâ'sının tanımını yapmış ardından açıklamalara geçmiştir. O bu harf hakkındaki bilgilere aşağıdaki cümlelerle başlamaktadır.

هاءُ الّسَكْتِ هاءٌ ساكِنَةٌ تُزادُ فِي اخِرِ الْكَلِمَةِ حالَةَ الْوَقْفِ فَتَحْرِيكُها لَحْنٌ.

"Sekte hâ'sı, vakfe halinde bazı kelimelerin sonlarında zait olarak gelen sakin bir harftir."[220]

24. Tenvin (التنوين):

Tenvin konusu da önceki konular gibi ilk önce tanımını yapılmış ardından tenvin'in altı kısma ayrıldığını belirtmiş daha sonra bunları birer birer açıklanarak eser son bulmuştur. O aşağıdaki cümlelerle tenvini tanımlamış ve kaç çeşit olduğunu belirtmiştir:

اَلتَّنْوِينُ وهُوَ نُونٌ ساكِنَةٌ تَتْبَعُ حَرَكَةَ الاخِرِ لا لِتَاكِيدِ الْفِعْلِ وهُوَ عَلي سِتَّةِ اَقْسامٍ.

"Tenvin, tekid maksadı olmaksızın kelimenin son harekesine bitişen sakin bir nundur. Tenvîn altı kısma ayrılır." [221]

2.5. METODU

Eserler değişik usul ve metotlarla yazılır. Her bir müellifin kendine has bir metodu vardır. Bazı müellifler eserlerini zor ve karmaşık bir üslupla yazarken bazıları da kolay ve anlaşılır bir üslup takip ederler. Nahiv eserleri için de aynı durum geçerlidir. Bazı nahiv âlimleri eserlerini kolay bir üslupla ve herkesin anlayabileceği bir dille telif ederken bazıları da kapalı ifadeler kullanmış, çok geniş açıklamalar yapmış ve konu ile alakalı ek bilgiler vermişlerdir. Bu da onların eserlerinden istifade etmeyi zorlaştırmakta ve eserlerin ancak şerhler yardımıyla anlaşılabilmesine sebep olmaktadır. Örneğin, medreselerde okutulan ve Ahmed el-Çârpurdî tarafından telif

[220] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 108.
[221] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 109.

edilen *Şerhu'l Muğnî* adlı eser kolay bir üslupla yazılmıştır. Diğer taraftan İmam Birgivî tarafından telif edilen *İmtihânu'l-Ezkiyâ* adlı eser kapalı bir üslup ve dille yazılmış bu da herkesin bu eserden kolay istifade etmesini zorlaştırmıştır. Molla Fahreddin de bu eserini herkesin istifade edebileceği bir metotla kaleme almıştır.

Müellif, medreselerde okutulan harfler ile anlamlarını ele alan eserlerin neredeyse tamamından istifade ederek bu eserlerde ele alınan dağınık konuları bir araya getirip deliller ve örneklerle izah etmiş ve kolay üslubuyla herkesin bu eserinden istifade etmesini amaçlamıştır. Bu eseri okuyan ilim talebelerinin diğer eserlere ihtiyaç duymadan harfler hakkında genel bir malumat edinebilmesini hedeflemiştir. Bu nedenle eserini muhtasar ve kolay bir üslupla telif etmiştir.

Muhteva bahsinde değinildiği üzere nahiv âlimleri, kitaplarını telif ederken konuları belirli bir düzen dâhilinde ele almışlardır. Bazı âlimler, eserlerini merfuât, mansubat ve mecrûrat şeklinde kaleme alırken, (*el-Kâfiye, el-Elfiyye ve el- Muğni* gibi) bazıları eserlerini ref', nâsp, cezm ve cer amellerini işleyen amilleri esas alarak, (Abdülkahir el-Cürcânî'nin *el-Avâmil"i* ve el-Birgivî'nin *el-İzhâr* adlı eseri gibi) Bazıları da eserlerini kelimeyi esas alarak, (İbni Hişâm'ın (ö.761/1360) *"Muğni'l-lebîb*" adlı eserinin ilk cildi, el-Mâlıkî'nin (ö.702/1303) "*Rasfu'l-Mebânî*", el-Muradî'nin (ö.749/1348) "*el-Cene'd'dânî*", ibn Nuriddîn'nin (ö.820/1417) *"Mesâbîhu'l-meğânî*" ve Osmanzâde Ahmed et-Tâib'in (ö.1136/1724) "*Kurâdetuz-zeheb*" adlı eserleri gibi) alfabetik sıraya göre birer birer açıklayarak telif etmişlerdir.[222] Molla Fahreddin, üzerinde çalıştığımız kitabı telif ederken eserlerini kolay bir üslupla ele alan âlimlerin yolunu takip etmiştir. Muhtasar bir eser olduğu için konuları kısa, kolay ve örneklerle pekiştirerek işlemiş, ihtilafları neredeyse hiç zikretmemiştir.

Molla Fahreddin'in *Durratu's-Sadef'te* takip ettiği metod hakkında aşağıdaki hususlardan bahsetmeyi yararlı buluyoruz:

[222] Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 62.

2.5.1. Müellifin Konuları Takdimi:

Müellif, daha önce ifade edildiği üzere, eserinde ele aldığı harfleri yirmi dört kısma ayırmıştır. Her bir kısmı açıklarken genellikle harflerle ilgili herhangi bir açıklamada bulunmadan doğrudan anlattığı bölümün kaç harften oluştuğunu belirtmiştir. Ardından her bir harfin birer birer anlamlarını zikretmiş; bazen de anlamlarını vermek yerine onlarla ilgili bazı kurallar aktarmıştır. Bu kuralları izah edip bunlar hakkında delil getirirken genellikle ayetler için "نحو قوله تعالي" *(Allah'ın kelamında olduğu gibi),* hadisler için "كقوله صلي الله عليه وسلّم" *(peygamberin sözünde geçtiği gibi),* şiirler için "كقوله" *(sözünde olduğu gibi),* normal örnekler için ise çoğunlukla "نَحْو" *(örneğin)* ibarelerini kullanmıştır.

Müellif, harflerle ilgili açıklama yaparken veya herhangi bir kural zikrederken örnekler vermiş ve verdiği örnekleri çoğunlukla (أَيْ) *"yani"* kelimesini kullanarak izah etmiştir. Bazen de örnekleri (أَيْ) kullanmadan doğrudan açıklamıştır. Bazı yerlerde ise verdiği örnekleri açıklamamıştır. (أي) ile açıklama yapılan kurallar için şu örnek gösterilebilir; "ما دُمْتُ حيا أي مدة دوامِي حيّاً" burada görüldüğü üzere getirilen delil أي ve sonrası ile açıklanmıştır.[223] (أي) getirilmeden açıklama yapılanlara ise(واتقو لعلكم ترْحَمُون ,) ayeti örnek verilebilir; Burada kural için örnek verilirken أَيْ kullanılmadan doğrudan لتُرْحَموا denilerek istişhat yönü açıklanmaktadır.[224] Kural hakkında istişhat yönü zikredilmeyenlere örnek olarak ise عَجِبْتُ مِنْ أَنَّكَ قَائِمٌ cümlesi örnek olarak verilebilir. Bu örnekte kural açıklanmış ancak istişhat yönü ile ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. [225]

Müellif konuları açıklarken, nahiv ilmi alanında telif edilen eslerin çoğunda olduğu gibi, çoğunlukla yaygın ve esas olan görüşü belirtmekte daha sonra delil

---

[223] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 82.
[224] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 44.
[225] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 46.

getirmekte veya örnek vermektedir. Bunun için de (علي , والصحيح, وهو الاكثر, والحق, وهو الاصح الافصح) gibi tabirleri kullanmaktadır. Zayıf veya yaygın olmayan görüşlerden bahsederken ise ضَعِيف ،شاذّ ،ويَجُوز وقِيلَ vb. ifadeler kullanılmaktadır.[226]

Molla Fahreddin'in, konu takdiminde kullandığı kelime ve üslûplar değişmektedir. Zira genelde kaide ve anlamı zikrettikten sonra (نَحْوُ) kelimesini, bazen de (كقولهِ) gibi tabirler kullanmaktadır.[227] Bunların dışında konuyu işlerken önce ilgili harfin anlamlarını sırası ile bir cümle ile ifade etmiş ardından نَحْوُ kelimesi ile başlayan örnekler vermiştir. Sonra izah ettiği bu anlamları pekiştirmek için çoğunlukla ayetler, şiirler ve klasik nahiv eserlerinde geçen örnekler getirmiştir. Müellifin amacı harfler ve manalarını anlatmak olduğu için eserinde baştan sona aynı metodu kullanmıştır.

Müellif, eserinde genellikle takip ettiği metot şudur: kısımlar hakkında genellikle hiçbir açıklama yapmadan doğrudan harfleri ve anlamlarını ele alır makta ardından deliller getirir. Kullanılan bu metot için bir örnek olarak atıf harfleri gösterilebilir.

وَهِيَ عَشَرَةٌ اَلْواوُ وَالْفاءُ وَثُمَّ وَحَتّى وَأَوْ وَأَما وَأَمْ ولا وَبَلْ وَلكِنْ.

"Atıf harfleri on tanedir bunlar: و, فا, ثُمَ, حَتّى, اَوْ, اَما, أَمْ, لا , بَلْ, لكِنْ harfleridir."

Görüldüğü üzere müellif atıf harflerine başlarken bunlar hakkında herhangi bir izahatta bulunmadan doğrudan kaç adet olduklarını ve bunların neler olduğunu belirtmiştir. Ardından bu harfleri tek tek ele alıp anlamlarını aşağıdaki örneklerle açıklamıştır:

فالاربعة الأول للجمع بين المعطوف والمعطوف عليه في الحكم لكن الواو لمطلق الجمع اي لا يفهم منها الترتيب والمعية والفاء للترتيب و ثُمَّ مثلها بمهلة و حَتّى مثل ثُمَّ إلا أن في حتّي معني الغايةّ.

---

[226] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 12,43,52,.
[227] Buna delil olarak şu örnek gösterilebilir: (وِلْمَوْتِ تَغْذو الْوالِداتَ سَخالَها).

"İlk dört harf, onlardan önce ve sonra gelen kelime veya cümlelerin aynı hükümde ortak olduklarını ifade etmek için kullanılır. Lakin (واو) sıralama ve beraberlik anlamlarını içermemektedir. (فاء) harfi cümleye tertip anlamı katar. (ثُمَّ) ise (الفاء) harfi gibi tertip ifade etmekle birlikte sonra anlamı da katar. (حَتّى) harfi ise (ثُمَّ) gibidir fakat (ثُمَّ) anlamına ilave olarak gaye anlamı da içermektedir.[228]

Müellif bazen de harflerin kısımlarını açıklarken önce harflerle ilgili kısa bir açıklama yapmış ardından da onların anlamları üzerinde durmuştur. Bu anlattığımıza tenvin konusu örnek olarak zikredilebilir:

وَهُوَ نُوْنٌ ساكِنَةٌ تَتْبَعُ حَرَكَةَ الاخِرِ لا لِتَأْكِيدِ الْفِعْلِ وَهُوَ سِتَّةُ اَقْسامٌ.

"Tenvin: te'kid etme maksadı olmaksızın kelimenin sonuna bitişen sakin bir nûndur. Tenvin altı çeşittir:"[229]

Görüldüğü üzere Müellif, tenvin konusunu açıklarken sadece tenvin'i tarif etmiş hemen ardından onun kısımlarını açıklamaya geçmiştir.

Müellif eserin sadece iki yerinde harflerle ilgili detaylı bir açıklama yapmıştır. Bu iki yerden biri (إنَّ) ve benzerleri konusudur. Bununla ilgili aşağıdaki açıklamayı yapmıştır.

وهي ستة إِنَّ و أَن و لكِنَّ و كَأَنَّ و لَيْت و لَعَلَّ وانما سميت بذالك لان اواخرها مبنية علي الفتح كاخر الماضي وانها يتصل بها ضمير المنصوب المتصل كما يتصل بالفعل تقول أَنَّهُ أَنَّهُما الخ كما تقول سَرَّهُ سَرَّهُما وان من جملتها أَنَّ علي وزن مَدَّ وانها علي ثلاثة احرف فصاعدا كالفعل وان معانيها معاني الافعال.

"el-Hurûful müşebbehetu bil'fiil altı tanedir. Bunlar "إِنَّ أَنَّ لكِنَّ كَأَنَّ لَيْتَ لَعَلَّ" harfleridir. *Bu harflerin böyle isimlendirilmesinin nedeni sonlarının mazi fiil gibi fethe üzere mebni olması ve mansûb muttasıl zamirin fiile bitişiğini gibi onlara bitişmesidir.*

---

[228] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 54.
[229] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 109.

Zira "سَرَّهُ سَرَّهُما" denildiği gibi "أَنَّهُ أَنَّهُما" denilir. Ayrıca bu harflerden enenin "مَدَّ" vezninde olması, fiil *gibi üç ve daha fazla harften oluşması ve manalarının fiil manaları olması gibi hususlar bu harflerin bu şekilde isimlendirilmesine sebep olmuştur."*[230]

Müellif, Basra ve Kûfe ekolleri dışında kimi nahiv âlimlerin görüşlerine ve aralarındaki tartışmalara da yer vermiştir. Bu âlimlerin görüş ve tartışmalarına yer verirken, (medreselerde okutulan eserlerin çoğunda olduğu gibi), çoğunlukla ihtilaf eden âlimlerin adı zikredilmiş ancak bu ihtilafların hangi eserlerde ele alındığı hakkında herhangi bir malumat vermemiştir. Bazen de (وقيلَ) denilerek bu görüşün hangi âlim tarafından zikredildiği de belirtilmemiştir. Eserinde bu âlimlerin ihtilaflarını zikrederken genellikle (قال سيبويه, قال الاخفش, قال الخليل, قال الرضي, قال الفارسي) gibi ifadeler kullanmıştır. Müellifin bu âlimlerin görüş ve tartışmalarını aktarırken kullandığı ifadelerden bir kaçını burada zikredebiliriz. Molla Fahreddin lam-ı tarif hakkındaki ihtilafı aşağıdaki gibi ele almıştır;

وهي اداتُ التَعْريفِ عند سيبويه زِيدَتْ عليها همزةُ الوصلِ لتعذرِ الابتداءِ بالساكنِ وذهَبَ الخليلُ إلي أنها أَلْ كَهَلْ والمبردُ إلي أنها الهمزةُ المفتوحةُ وحدَها زِيدَتْ اللامُ لِلْفَرْقِ بينها وبين همزةِ الاستفهامِ.

"Sîbeveyhi'ye göre tarif edatı sadece lam (اللام) harfidir. Sakin harf ile kelimeyi telaffuz etmek mümkün olmadığı için başına geçiş hemzesi (همزةُ الوصلِ) getirilir. Halîl b. Ahmed'e göre ise tarif edatı (أَلْ) takısı ile yapılır. Müberid'e göre ise sadece üstün olan hemze (الهمزةُ المفتوحةُ) tarif edatıdır. Soru edatı olan hemze ile karıştırılmaması için ona lam harfi (اللام) eklenmiştir.[231]

2.5.2. Müellifin Önemli Gördüğü Konulara Dikkat Çekmesi:

Molla Fahreddin, iki yerde harflere ilgili önemli bilgiler aktarmak amacıyla "تَتِمَّةٌ" (*tamamlayıcı bilgi*) lafzını kullanmıştır. Bunun yanında bir yerde de cer

[230] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 42.
[231] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 100.

harflerinden kaf'ı (الكاف) işlerken bu harf ile ilgili bir konuya dikkat çekme amacıyla "تَنْبِيهٌ" *(uyarı)* lafzını kullanmıştır. Verdiği bilgiler ele alınan konuyla ilgili olmaktadır. Müellif ilkin nida harflerini izah ederken (تَتِمَّةٌ) lafzını kullanarak bilgi vermektedir. Yazar burada (اَللّٰهُمَّ) ifadesi hakkında aşağıdaki bilgileri anlatmaktadır.

تستعمل اللهم على ثلاثة اوجه احدها النداء المحض كما مر وثانيها ان يذكرها المجيب تمكينا للجواب في ذهن السامع نحو اَللّٰهُمَّ نَعَمْ في جواب مثل أَزَيْدٌ قائِمٌ وثالثها ان تستعمل دليلا على الندرة وقلة الوقوع او بعده نحو أَنا أَزُورُكَ اَللّٰهُمَّ إذا لَمْ تَدْعُونِي اذ الزيارة مع عدم الطلب قليلة ومنه قول المؤلفين اَللّٰهُمَّ إلاّ أَنْ يُقالَ.

"اللهم lafzının üç kullanımı şekli mevcuttur. Birinci kullanımı: daha önce zikredildiği üzere nidâdır. İkinci olarak: cevabın muhatabın zihnine tam yerleşmesi amacıyla kullanılır. Örneğin, "أَزَيْدٌ قائِمٌ" *(Zeyd ayakta mı?) Sorulduğunda "*اَللّٰهُمَّ نَعَمْ*" (tabii ki ayaktadır.) cevap verilir. اللهم 'nin üçüncü kullanımı ise, bir şeyin vukuunun az veya uzak olduğuna delalet etmek içindir. Örneğin, "*أَنا أَزُورُكَ اَللّٰهُمَّ إذا لَمْ تَدْعُونِي*" (beni çağırmamışsan da ziyaretine geleceğim) (demen gibi), çünkü çağrılmadan ziyarete gitmek az vuku bulan bir şeydir. Âlimlerin (اَللّٰهُمَّ إلاّ أَنْ يُقالَ) sözü de bu anlamdadır."*[232]

(تَتِمَّةٌ) lafzı kullanılarak özel bir bilginin verildiği ikinci bir konu ise istisna harfleridir. Müellif, bu harfleri ele alıp anlamlarını açıkladıktan sonra (تَتِمَّةٌ) lafzı kullanarak aşağıdaki bilgileri vermektedir:

الاستثناء من الاثبات نفي وبالعكس فلو قال وَلَهُ عَلَيَّ عَشَرَةٌ إلاّ تِسْعَةٌ إلاّ ثَمانِيَةٌ إلاّ سَبْعَةٌ إلاّ سِتَّةٌ إلاّ خَمْسَةٌ إلاّ أَرْبَعَةٌ إلاّ ثَلاثَةٌ إلاّ إثْنَيْنِ إلاّ واحِدٌ لزمه خمسة الى اخره.

*"Olumludan istisna cümleyi olumsuz yapar ve tam tersi de geçerlidir. Şayet birisi derse (*وَلَهُ عَلَيَّ عَشَرَةٌ إلاّ تِسْعَةٌ إلاّ ثَمانِيَةٌ إلاّ سَبْعَةٌ إلاّ سِتَّةٌ إلاّ خَمْسَةٌ إلاّ أَرْبَعَةٌ إلاّ ثَلاثَةٌ إلاّ إثْنَيْنِ إلاّ واحِدٌ*) "Onun*

[232] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 68-69.

bende on dinar borcu var dokuz hariç, sekiz hariç, yedi hariç, altı hariç, beş hariç, dört hariç, üç hariç, iki hariç, bir hariç." Onun üzerimde beş dinar borcu kalır."[233]

2.6. İSTİŞHADI

Nahiv âlimleri, eserlerini telif ederken zikredilen kuralları ispat etmek için ayetlerden, hadislerden ve nahiv âlimleri tarafından hüccet olarak kabul edilen Arapça şiir ve sözlerden deliller getirmişlerdir. Bazı âlimler eserlerinde birçok delil getirmişken bazıları da bunu daha az tercih etmiştir. Bu delil getirme olayına istişhad denilmektedir.

Biz de bu bölümde istişhad kelimesinin sözlük ve istılâhi anlamını açıklayıp daha sonra *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı eseri istişhad yönünden ele alacağız.

İstişhad, sözlükte "şahit göstermek, delil getirmek" anlamına gelir. Bir terim olarak ise " bir kelime veya bir kuralın doğruluğunu ispat etmek için doğruluğu kesin olan şiir veya nesirden örnek göstermek" olarak açıklanmaktadır. Bunun için gösterilen örneklere şahit denilmektedir. İstişhad aynı zamanda örnek vermek anlamına gelse de iki terim arasında bariz bir fark bulunmaktadır. Bu fark şudur: İstişhad, bir kuralın veya bir ifadenin doğru olup olmadığını kanıtlamak için kullanılmaktayken örnek ise verilen kuralları açıklamak ve anlaşılmasını sağlamak için getirilmektedir.[234]

Molla Fahreddin bu eserinde kaideleri destekleyen ayet, hadis, Arap şiiri ve atasözlerinden birçok delil getirmiştir. Eserinin muhtasar bir eser olmasına ve ihtilaflı konuları çok az içermesine rağmen harflerin Arap dilindeki yoğun kullanımları ve cümle içindeki önemli konumlarına binaen, eserinde çok fazla delil getirmiştir.

Klasik nahiv eserlerinde bir kaide için şahit gösterilirken ayetlerle delil getirilmişse de çoğunlukla Arap şiiri ve örnekler istişhad olarak kullanılmıştır. Müellif

---

[233] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 73.

[234] İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 396-397; Saduddîn et-Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî* (Beyrut, 1992), 58; Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 66.

yoğun bir şekilde ayetlerle istişhad etmiştir. Ayet ile istişhad mümkün olmadığı takdirde Arap şiirinden ve atasözlerinden deliller getirmiştir. Ayrıca müellif, nahiv âlimleri arasında ihtilaflı bir konu olan ve çoğunlukla delil olarak kabul edilmeyen hadisle istişhadı da kabul etmiş ve eserinde yirmi bir hadisi delil olarak getirmiştir.

Molla Fahreddin'in istişhâdları ayetler, hadisler ve Arap kelamı olmak üzere üç kısım şeklinde ele alınabilir.

2.6.1. Kur'ân-ı Kerimden İstişhad:

Molla Fahreddin, *Durratu's-sadef*'te en çok Kur'ân-ı kerîm'den delil getirmiştir. Üzerinde durduğu harf eğer Kur'ân-ı kerimde geçiyorsa öncelikle Kur'ân-ı kerîm'den onunla ilgili en az bir delil getirmiştir. Daha sonra harfin izahında detaya girdiğinde bahsettiği her anlam ve kullanım için mümkün olduğu kadar Kuran'ı Kerim'den en az bir delil getirmiştir.

Ayetleri delil olarak zikrederken çoğunlukla (نَحْوُ قَوْلِهِ تَعالى) ifadesini kullanır. Bazen de (وَقَوْلُهُ تَعالى), (كَما فِي قَوْلِهِ تَعالى), (قالَ اللهُ تَعالى), (كَقَوْلِهِ تَعالى), (وَجَعَلَ مِنْهُ قَوْلَهُ تَعالى), (بِدَلالَةِ قَوْلِهِ تَعالى) tabirlerini kullanmayı tercih eder.

Molla Fahreddin, istişhad için getirdiği ayetlerin çoğunlukla sadece delil olabilecek kısımlarını zikretmiş bazen de ayetlerin tamamını aktarmıştır. Ayeti kerimeleri delil olarak zikrederken gramer alanında telif edilen eserlerin çoğunda görüldüğü gibi ayetlerin hangi surede geçtiğini ve kaçıncı ayet olduğunu belirtmemiştir. Ayrıca müellif bu eserini telif ederken, medreselerde okutulan ve harfleri ele alan eserlerin metodundan yoğun bir şekilde istifade etmesine rağmen, ayetleri delil olarak getirirken çoğunlukla başka âlimler tarafından delil olarak zikredilmeyen ayetleri kullanmıştır.

Müellifi, genellikle istişhad için getirdiği ayetlerin delil olma yönü hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Örneğin, istikbal (إِسْتِقْبالْ) harflerini anlatırken bu harflerin fiilin anlamını şimdiki zamandan gelecek zamana dönüştürdüğünü belirtmiş

buna delil olarak; "فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"[235] ayetini getirmiştir. Fakat bu ayetin istişhad yönünü açıklamamıştır.[236] Bazen de istişhad yönünü çok kısa bir açıklama ile belirtmiştir. Örneğin, cer harflerinden (عَلى) harfini anlatırken onun bazen zarf anlamını taşıdığını delillendirmek için zikrettiği; "وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلى حِينِ غَفْلَة"[237] ayetine "أَيْ فِي حِينِ غَفْلَةٍ" şeklinde kısa bir açıklama yapmıştır.[238]

Müellif, *Durratu's-Sadef*'te iki yüz seksen iki ayeti delil olarak getirmiştir. Aşağıda zikredeceğimiz ayetler onlardan sadece birkaç tanesidir.

Birinci ayet:

فَيَقُولُ رَبِّي أَهانَنِ كَلاّ *"Rabbim beni hakir gördü" Der. Hayır hayır!"*[239]

Red' harfleri açıklanırken bu kısım için sadece (كَلاّ) harfinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Yukarıdaki ayet bu harfin red' anlamında kullanıldığını belirtmek için delil olarak getirilmiştir. Bu nedenle ayette geçen (كَلاّ) harfi "(أَيْ إِرْتَدِعْ وَانْتَهِ عَنْ هذِهِ الْمَقالَةِ" (*bu sözü söylemekten sakın, vazgeç)* şeklinde açıklanmıştır.[240]

İkinci ayet:

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *"O'na benzer hiçbir şey yoktur."*[241]

Müellif cer harflerinden olan (ك) harfinin ifade ettiği anlamları birer birer ele alarak örneklerle izah etmiştir. Bu harfin kullanımlarından birinin zâid olduğunu açıklamıştır. Buna örnek olarak da yukarıdaki ayeti örnek vermiştir. Molla Fahreddin, diğer nahiv âlimler gibi, bu ayette geçen (كَمِثْلِهِ) tabirini (ليسَ مِثْلُهُ شَيْئاً) şeklinde tefsir etmiş

---

[235] "Allah onlara karşı sana yeter. O işitendir, bilendir. (el-Bakara 2/137)
[236] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 87.
[237] "Musa ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi." (el-Kasas 28/15)
[238] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 25.
[239] El-Fecir 89/16
[240] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 100.
[241] eş-Şurâ 42/11

ve bu harfin zâid olduğunu belirtmiştir. Buna göre bu ayetteki (ك) harfinin anlamı ayetin anlamını sadece pekiştirmiştir.[242]

Üçüncü ayet:

كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالأَمْسِ *"Sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi"*[243]

Müellif yukarıdaki ayeti (كَأَنَّ) harfinin bazen tahfif edildiğine dair delil olarak getirmiştir. Bu ayette geçen (كَأَنْ) harfinin aslı (كَأَنَّ)'dir. Görüldüğü üzere tahfif olmuştur. Fasih olan görüşe göre bu harf, tahfif edildiği vakit ameli iptal olduğu ve hem isim hem de fiil cümlesinin başına gelebileceği açıklanmıştır. Ancak eserde ayet zikredildikten sonra istişhad yönüyle ilgili herhangi bir izah yapılmadığı görülmektedir.[244]

Dördüncü ayet:

فاسْتَفْتِهِمْ أَلِرَبِكَ الْبَناتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ

"Şimdi onlardan şunu cevaplamalarını iste: Kızlar rabbinin de erkek çocuklar onların mı?"[245]Müellif, istifham harflerini açıklarken bu kısım için (هَلْ, أ) harflerinin kullanıldığını, bu harflerin cümlenin başında gelmeleri gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu harflerin hem isim cümlesinin hem de fiil cümlesinin başına gelebileceklerini açıklamıştır. Yukarıdaki ayeti istifham harflerinden olan (أ) harfinin isim cümlesinin başına geldiğine dair olarak delil göstermiş lakin bu ayetten sonra istişhâd yönüyle ilgili bir açıklama yapmamıştır.[246]

Beşinci ayet:

---

[242] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 27.
[243] Yunus 10/24
[244] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 54.
[245] Sâffât 37/149
[246] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 88.

"şu da ihtiyar kocam!"[247] وَهذا بَعْلِي شَيْخا

Molla Fahreddin, tenbîh harflerini açıklarken bunların (ها, اَما ve اَلا) harflerinden meydana geldiğini açıklamış ve bunların çoğunlukla işaret isimleri ile zamirlerin başına geldiklerini belirtmiştir. Yukarıdaki ayeti de (ها) harfinin ismi işaret olan (ذا)'nın başında geldiğine dair delil olarak getirmiştir.[248]

2.6.2. Hadisle İstişhâd:

Yukarıda bahsettiğimiz gibi istişhâd unsurlarından biri de hadistir. Ancak nahiv âlimleri hadislerle istişhada ayetlere ve Arap şiirine göre daha az başvurmuşlardır. Hadis ile istişhâd nahiv âlimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur. Gramer âlimleri Hz. Muhammed'in Arapların en fasihi olduğunu ve onun kelamının Kur'ân-ı kerîm'den sonraki en fasih kelam olduğunu ittifak ile kabul etmişlerdir.[249]Ancak nahiv ve dil ile ilgili çalışmalarda Hz. peygamberin hadislerinin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf üç kategoride ele alınmıştır.

1. Kategori: Hadis ile istişhadı kesin olarak kabul eden âlimler. Bunlar; İbn Malik (ö. 672/1273), İbn Hişam en-Nahvi (ö. 761/1360), el-Cevheri İsmail b. Hammâd (ö. 393/1003), İbn Faris Ahmed el-Hariri (ö. 395/1004), İbi Harûf Ali b. Muhammed b. Ali el-İşbilî (ö. 610/1213), İbn Cinnî Ebu'l-Feth Osmân (ö. 392/1001), es- suheylî Abdurrahman b. Abdullah (ö. 581/1185) ve diğer âlimlerdir.[250]

2. Kategori: Dil ve gramer çalışmalarında istişhadı kesin olarak kabul etmeyen âlimler: Bunlar; Ali b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-İşbilî (ö. 680/1281), Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân (ö. 745/1344) ve diğer âlimlerdir. Bu konudaki delileri ise hadislerin mana ile rivayet edilmesinin caiz olduğu ve rivayet edilen hadislerde hatanın çok olduğudur. Çünkü Arap olmayan birçok kişinin de hadisleri

[247] Hud 11/72
[248] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 67.
[249] Muhammed. b. Ali. b. Muhammed el-Herevî, *İsfâru'l-Fas'ih* (Medine: İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, 1999), 232.
[250] el-Herevî, *İsfâru'l-Fas'ih*, 233.

rivayet etikleri görülmüştür. Ayrıca mütekaidimin nahiv âlimleri hadisle ile istişhadta bulunmamışlardır. Örneğin, Basralı âlimler; Ebu 'Amr b. el-Alâ el-Mazenî (ö. 154/771), İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766), Sîbeveyh Ebu Bişr Amr b. Osmân b. Kanber (ö. 180/796) ile Kûfeli âlimler; el-Kisâî Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kûfî (ö. 189/805), el ferrâ Ali b. el-Mübarek el-Ahmer (ö. 194/810), Hişâm b. Muaviye ed-Darîr (ö. 209/824) gibi âlimler hadis ile istişhadta bulunmamışlardır.[251]

3. Kategori: Hadisle ile istişhadı şarta bağlayan âlimlerdir. Bunlar şayet hadisin lafzı peygamber efendimizden rivayet edilen lafza uygunluk arz ederse onunla istişhâd edilebileceğini, uygunluk arz etmeme halinde ise hadislerin delil olarak kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Bu görüşü destekleyen âlimler arasında Celâlüddîn Abdurrahmân es-Suyutî (ö. 911/1505) ve Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtibî (ö. 790/1388) gibi âlimler bulunmaktadır. [252]

Molla Fahreddin, hadis ile istişhadı kabul eden âlimlerin görüşlerini benimsemiş ve eserinde; harfler hakkında telif edilen eserlerin çoğunun aksine hadislerle istişhâd etmiştir. Eserinde yirmi yerde hadisleri delil olarak kullanmıştır.

Durratu's-Sadef'te hadisler şahit olarak getirilirken (نَحْو قَوْلِهِ), (كَقَوْلِهِ صلي الله عليه وسلم), واما قوله صلي الله), (انه صلي الله عليه قال لااصحابه), (او كما قال النبي صلي الله عليه وسلم), (وفي الحديث), (صلي الله عليه وسلم (عليه والسلم gibi ifadeler kullanılır. Ayetlerle istişhad'ta görüldüğü üzere bazen delil olarak hadisin tümünü bazen de yalnız delil olarak gösterilen kısmı zikredilmiştir.

Aşağıda Molla Fahreddin'in *ed-Durratu's-Sadef*'te şahit olarak kullandığı hadislerden bazıları zikredilmektedir.

Birinci örnek: دَخَلَتْ إِمْرَأَةٌ ٱلنارَ فِي هِرَّةٍ

[251] el-Herevî, *İsfâru'l-Fas'ih*, 233; Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5-6 (14 Ocak 2014): 166-170.

[252] el-Herevî, *İsfâru'l-Fas'ih*, 232-234; Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Curcânî, *Dercu'd-Durer Fî Tefsîri'l-Âyi ves'Suver* (Umman: Daru'l Fikr, 1430), 1: 51; Bolelli, "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi", 166-170.

"Bir kadın, kedi yüzünden cehenneme girdi"[253]

Müellif bu hadisi, فِي harfinin bazen sebebiyet ifade eden لِ harfi anlamında kullanıldığını ispat etmek için kullanmıştır. Buna göre فِي هِرَّةٍ 'daki car ve mecrûr mefulün leh'tir.[254] Müellif bu örnekte hadisin delil olan kısmını zikretmiş diğer kısmını zikretmemiştir. Hadisin tamamı şu şekildedir:

دَخَلَتْ إِمْرَأَةٌ اَلنارَ فِي هِرَّةٍ رَبَطَتْها فَلَمْ تُطْعِمْها وَلَمْ تَدَعْها تَأْكُلْ مِنْ حَشاشِ الْاَرْض

İkinci örnek: أَتَرْضَوْنَ أَنْ تَكُونُو رُبُعُ اَهْلِ الْجَنَةِ قالُو بَلى

"Cennet ehlinin dörtte biri olmaya razı olur musunuz? Evet dediler."[255]

Müellif tasdik ve icâb harflerinden olan (بَلى) harfini açıklarken bu harfin ister haber cümlesi ister istifham cümlesi olsun olumsuz edatla gelen cümleyi olumluya çevirdiğini belirtmiştir. Ardından bu harfin bazen olumsuzluk ifade eden cümle içinde zikredilmese de soru cümlesine cevap olabileceğini zikretmiştir. Delil olarak da zikrettiğimiz bu hadisi kullanmıştır.[256]

Üçüncü örnek: تَصَدَقَ رَجُلٌ مِنْ دِينارِهِ مِنْ دِرْهَمِهِ مِنْ ثَوْبِهِ مِنْ صاعِ بُرِهِ مِنْ صاعِ تَمْرِهِ

"Adam dinarından, dirheminden, elbisesinden, buğdayından, hurmalarından sadaka versin"[257]

Müellif, atıf harflerini anlatırken (فَ ve وَ) harflerinin, cümlenin anlamında karışıklık çıkarmadığı takdirde matuflarıyla beraber hazfedilebileceğini belirtmiştir.

---

[253] Muslim, Tevbe 2619
[254] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 40.
[255] Buhârî, Rikâk, 6163
[256] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 69.
[257] Muslim, Zekât, 1017

Ardından çoklu atıf olduğu takdirde sadece atıf harfinin hazfedilebileceğini zikretmiştir. Yukarıdaki hadisi de buna delil olarak getirmiştir.[258]

2.6.3. Arap Şiiri ve Arap Kelamıyla İstişhad:

Molla Fahreddin, Arap şiirinden yüz üç beyiti delil olarak kullanmıştır. Şiirlerle delil getirirken iki yer dışında şairin ismini zikretmemiştir.[259] Beyitleri delil olarak getirirken çoğunlukla (كَقَوْلِهِ) ifadesini bazen de (فِي قَوْلِهِ), (و مِنْهُ قَوْلُهُ), (مُسْتَدِلِّينَ بِقَوْلِ الشاعِرِ), (نَحْو قَوْلِهِ), (وَقَوْلُهُ) gibi ifadelerini kullanmıştır.

Müellifin delil olarak getirdiği beyitler nahiv âlimleri tarafından delil olarak kullanılmış beyitlerdir. İstişhâd için kullandığı beyitlerden çok az kısmı için metin içinde açıklıma yapmıştır. Yaptığı açıklama da genelde birkaç kelime ile sınırlıdır.[260]

Molla Fahreddin, şiirlerle istişhâd ederken çoğunlukla beyit'in tamamını zikretmiştir. Üç yerde ise beyitin yarısını zikretmiştir.[261] Örneğin (أَنْ) harfinin zâid (ك) ile birlikte kullanıldığına dair delil getirirken aşağıdaki beytin yalnızca ilk kısmını zikretmiştir.

وَيَوْماً تُوافِينا بِوَجْهٍ مُقَسَّمٍ كَأَنْ ظَبْيَةٌ تَعْطُو إِلى ناضِرِ السَّلَم

"Ve bir gün sen boynunu palamut ağacına uzatmış ceylan gibi güler bir yüzle bize geldiğinde"[262]

Aşağıda Molla Fahreddin'in *ed-Durratu's-Sadef*'te delil olarak kullandığı fakat metin içinde açıklama yapmadığı beyitlerden birkaç örnek ele alınmıştır.

---

[258] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 61.
[259] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 82.86.
[260] Kitabın içinde çoğu zaman herhangi bir açıklama yapılmamışsa da Hakkında metin içinde açıklamanın olmadığı beyitler hakkında ise dipnot şeklinde çok detaylı bilgi verilmiştir. Bu dipnotlarda, şiirlerde geçen kelimelerin lügat ve ıstılahı anlamları, beyitlerin hangi kaynaktan alındığı ve istişhâd yönü belirtilmiştir. Ayrıca beyit tam olarak verilmemişse eksik olan kısmı da verilmiş ve çoğu zaman beyitlerin anlamı özet olarak okuyucunun istifadesine sunulmuştur. (Oğlu Molla Abdürrahim'den aldığımız bilgiye göre bu eserdeki beyitlerle ilgili bilgilerin tümü bizzat Molla Fahreddin tarafından yazılmıştır.)
[261] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 23.77.106.
[262] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 77.

Birinci örnek:

تَعَزَّ فَلا شَيْءٌ عَلى الْأَرْضِ باقِياً وَلا وَزَرٌ مِما قَضى اللهُ واقِياً[263]

Bu şiir olumsuzluk la'sı olan (لا النافية)'nin ismini raf' haberini nasb edebilmesi için isminin nekre olması gerektiği hususuna delil olarak getirilmiş ama devamında bir açıklama yapılmamıştır.[264]

İkinci örnek:

ها إِنَ تا عِذْرَةٌ إِنْ لَمْ تَكُنْ قُبِلَتْ فَإِنَّ صاحِبَها قَدْ تاهَ فِي الْبَلَدِ[265]

Müellif, tenbîh harflerinden olan (ها)'nın çoğunlukla ismi işaret ve zamirler ile birlikte kullanıldığını belirtmiş ve bunun için örnekler getirmiştir. Bazen de bu harfin cümle ile birlikte gelebildiğini açıklamış ve yukarıdaki şiiri buna delil olarak zikretmiştir.[266]

Üçüncü örnek:

إِذا أَنْتَ لَمْ تَنْفَعْ فَضُرَّ فَإِنَّما يُرَجى الْفَتى كَيْما يَضُرُ وَيَنْفَعُ[267]

Müellif, ta'lil harflerini açıklarken bunlardan bir tanesinin (كي) olduğunu ve bunun hem istifham anlamını bildiren (مَا) hem de masdâriye anlamını bildiren (مَا) ile birlikte gelebildiğini belirtmiştir. Buna örnek olarak ta yukarıdaki beyti delil olarak getirmiştir.[268]

---

[263] "*Sabret yeryüzünde hiç kimse kalıcı değildir. Hiçbir sığınak Allah'ın hükmünden koruyamaz."*
[264] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 63.
[265] "Dikkat et! Bu benim sana özrümdür. Şayet kabul edilemezse, özrün sahibi deli divaneler gibi şehirde dönüp dolaşır."
[266] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 67.
[267] "Şayet iyilik yapmak elinden gelmiyor ise o zaman kötülere zarar ver. Çünkü bu dünyada insanın elinden bu iki şeyden başka gelmez."
[268] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 99.

Müellif bazen de delil olarak kullandığı şiirlerin iştihad yönlerini kısa cümlelerle açıklamıştır. Yalnız bu durum çok az yerde gerçekleşmiştir.[269] Delil getirirken yapılmış kısa açıklamalara örnek olarak aşağıdaki şu beyiti zikredebiliriz:

لا تُهِينِ الْفَقِيرَ عَلَّكَ اَنْ تَرْكَعَ يَوْماً وَالّدَهْرُ قَدْ رَفَعَهْ[270]

Müellif, tekid nûnu (اَلنُّونُ الْمُؤَكَّدَةُ) harfini açıklarken bu harfin iki kısma ayrıldığını bunların: hafife sakin nûn (خفيفة ساكنة) ve sakil meftûh nûn (ثقيلة مفتوحة) olduğunu belirtmiştir. Bu kısımları örnekleriyle açıkladıktan sonra bu harflerle ilgili bazı detayları zikretmiştir. Bu detayları verirken hafif sakin nûn'un sakin bir harfle birlikte gelince hazfedildiğini belirtmiş ve yukarıdaki şiiri buna delil olarak getirmiştir. Ayrıca bu şiirin istişhâd yönünü (اَيْ لا تُهِينَنْ) şeklinde kısa bir açıklama ile göstermiştir.[271]

Molla Fahreddin, istişhâd amacıyla Arap şiirinden sonra başvurduğu diğer bir delil de eski Arap kelamı ve sahabe sözleridir. Eserinin sekiz yerinde sahabe sözlerinden ve Arap kelamından delil getirmiştir. Bunların dördünde bu sözlerin kime ait olduğunu belirtmiş diğer dört örnekte ise "Arapların sözünde olduğu gibi" şeklinde genel bir ifade kullanmıştır. Delil getirirken çoğunlukla (وَقَوْلُهُمْ), (نحو قَوْلِهِمْ), (كما حُكِيَ عَنْ), (بَعْضِ العربِ), (نُحُوقَوْلُ عُمرَ رضي الله عنه), (قال إبنُ الزبير) ifadelerini kullanmıştır. Müellif Arapların sözlerinden getirdiği konulardan bir tanesi şudur: İzafe harflerinden olan (با)'nın cümleye birçok anlam kattığını belirtmiş ve bu anlamlardan bir tanesinin de "البدلية" (bedeliyet) olduğunu zikretmiştir. Bunun için de Hz. Ömer'e ait olan olan " كلمةً ما يَسُرُّنِي أَنَّ لِي بها الّدُنْيا" *(bir kelime vardır ki benim için dünyaya bedeldir.)* sözünü delil olarak getirmiştir.[272]

---

[269] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 44.61.
[270] "Fakire hakaret etme çünkü sen bir gün fakir düşebilir o da zengin olabilir."
[271] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 107.
[272] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 7.

2.7. VERDİĞİ ÖRNEKLER

Nahiv âlimleri, eserlerinde ele aldıkları konuları somutlaştırmak ve bunların zihinde daha iyi yerleşmesini sağlamak için ayetten, hadisten, şiir ve nesirden ve bazen de sıradan Arap kelamından örnekler vermişlerdir. Muhtasar bir şekilde harfleri ve kullanımlarını ele alan bu eser de başından sonuna kadar her bir anlam ve kullanımı için en az bir örnek getirmiştir.

Klasik nahiv âlimleri, eserlerinde örnek getirirken çoğunlukla (زيد, عمر, بكر خالد) gibi isimler kullanmışlardır. Molla Fahreddin; eserinde bu isimler yerine çoğunlukla ayeti kerimlerle örnek vermeyi tercih etmiştir. Ayetlerle örnek vermenin mümkün olmadığı durumlarda ise gramer eserlerde çoğunlukla kullanılan (زيد, عمر, بكر خالد) gibi isimlerle örnek getirmiştir.

Molla Fahreddin, klasik eserlerde olduğu gibi, örnekleri sunarken genelde "نَحْو" *(Örneğin)* ifadesini kullanmaktadır. Bazen de "نَحْو قَوْلُه تعالى" (Allahu Teâlâ'nın sözü gibi), "نَحْو قَوْلِهِمْ" *(Onların dediği gibi)*, "فِي نَحْو قَوْلِكَ" *(Senin dediğin gibi)*, "كَقَوْلِكَ" *(Dediğin gibi*), "يُقَالُ" *(Denildiği gibi)*, "نَحْو قَوْلِكَ" (*Senin dediğin gibi)*, "تَقُولُ" *(Sen dersin)* tabirlerini kullanmayı tercih etmiştir.

Müellif, çoğunlukla kurallar için getirdiği örnekler hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Örneğin, cer harflerinden (كاف) harfinin anlamını zikrederken bu harfin benzetme anlamını ifade ettiğine dair "زَيْدٌ كالأَسَدِ" (*Zeyd aslan gibidir)* örneğini vermiş fakat bununla ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[273]

Bazen de örnekler hakkında birkaç kelime ile kısa bir açıklamada bulunmaktadır. Örneğin, atıf harflerinden (أَوْ) harfini açıklarken onun bazen (إلى) anlamını taşıdığını delillendirmek için zikrettiği; "لأُلْزِمَنَكَّ اَوْ تُعْطِيَنِي حَقِّي" (*hakkımı verene*

[273] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 26.

kadar yanından ayrılmayacağım) cümlesini "لَا أَيْ إِلي أَنْ تُعْطِيَنِي حَقِّي" şeklinde kısa bir cümle ile açıklamıştır.[274]

Molla Fahreddin'in kullandığı örneklerin bir kısmı hem istişhâd amacıyla hem de misal olarak kullanılmıştır. Eserde diğer âlimlerin eserlerinden farklı olarak en çok ayetlerden daha sonra sıradan cümlelerin ondan sonra da şiirin örnek olarak kullanıldığı görülmektedir. Konunun anlaşılması amacıyla bu örneklerden birkaç tanesini ele alacağız:

Birinci örnek:

"Zeyd muhakkak cömerttir." إِنْ زَيْداً لَكَرِيمٌ

Müellif, bu cümleyi fiile benzeyen harflerden (إنَّ)'nin tahfif edildiği zaman amelinin iptal olabileceğine ve isim cümlesi ile birlikte gelebileceğine dair örnek olarak getirmiştir. Fakat herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[275]

İkinci örnek:

"Ne Zeyd ne de 'Amr bana geldi" مَا جائَنِي زَيْدٌ وَلا عَمْرٌ

Eserde, (لا) harfi açıklanırken kendisinden önce nefiy edatı gelmiş atıf harfinden sonra gelen (لا)'nın zâid olduğu belirtilmektedir. Yukarıdaki cümle bu harfin zâid olduğuna dair örnek olarak getirilmiştir. Fakat herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır.[276]

Üçüncü örnek:

"Zeyd bana geldi, fakat 'Amr gelmedi" جائَنِي زَيْدٌ لَكِنَّ عَمْراً لَمْ يَجِىءْ

[274] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 55.
[275] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 52.
[276] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 79.

Bu örnek, fiile benzeyen harflerden olan (لٰكِنَّ) harfinin ismini nasb haberini raf' ettiğini belirtmek için verilmiştir. Fakat hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[277]

Dördüncü örnek:

"Çıkışın hoşuma gitti" اَعْجَبَنِي أَنْ خَرَجْتَ

Molla Fahreddin, masdâriye harflerini açıklarken bu harflerden bir tanesinin (أَنْ) olduğunu ve sadece fiille birlikte geldiğini belirtmiştir. Buna delil olarak da yukarıdaki örneği zikretmiştir. Ayrıca bu örnek için (اي خروجك) şeklinde kısa bir açıklama yapmıştır.[278]

2.8. ISTILAHLARI

Istılah kelimesi (اَلإِصْطِلاحُ) Sözlükte, "anlaşmak, uzlaşmak, ittifak etmek" anlamına gelmektedir. "İyi, faydalı, uygun ve doğru olmak" anlamındaki (اَلصَلاح) kökünden türemiştir. Çoğulu (اصطلاحات)'tır. Türkçedeki karşılığı "terim"dir. Bu kelimenin bir terim olarak anlamı ise; bir ilim veya sanat dalı mensuplarınca özel ve özgün anlam yüklenen kelime ve terkiplerdir.[279]

Istılahlar, tüm ilimlerde olduğu gibi nahiv ilminde de önem arz etmektedir. Çünkü ıstılahlar, ilimlerde bulunan belirli noktaları temsil etmektedir. Bu öneminden dolayı nahiv ilminde de ıstılahların doğru anlaşılmasına ve yerinde kullanılmasına dikkat edilmiştir. Arap dili çok detaylı kuralları içinde barındırdığı için nahiv ilminde birçok ıstılah bulunmaktadır.[280]

---

[277] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 43.
[278] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 72.
[279] Halim Öznurhan, "ISTILAH", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), ek-1: 575-576.
[280] Prof. Dr. M. Edip Çağmar, *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı ed-Darûrî Adlı Eseri Bağlamında* (Diyarbakır, 2012), 227.

Harfleri konu edinen eserler genellikle onları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Molla Fahreddin, talebelerin harfleri muhtasar bir şekilde ele alan bir telife ihtiyaçları olduğunu fark etmiş ve bu nedenle bahsimize konu olan eseri yazmıştır. Eserinde harfleri ve anlamlarını mümkün mertebe detaylara girmeden birer örnek verip izah etmiştir. Bu nedenden dolayı üzerinde çalıştığımız bu eserde birçok nahiv ıstılahı geçmesine rağmen birkaç tanesi dışında bunların hiçbirini açıklamamıştır. Örneğin, mübteda, haber, fail, mefulün fih, mefulün bih, istisna, hal, sıfat, bedel, atıf, tekîd, izafe harfleri, cer, sıla zâid, hafd gibi ıstılahlar eserin birçok yerinde geçmesine rağmen müellif bunların hiçbirisini açıklamamıştır. Hakkında izahatta bulunduğu ıstılahlarda ise genellikle açıklamaları kısadır. Ayrıca yukarıda zikredilen ıstılahların çoğu Basra ekolüne aittir. Ancak eserde sıla, izafe harfleri ve hafd ıstılahları gibi Kûfelilerin kullandığı ıstılahlar da bulunmaktadır.

Durratu's-Sadef'te bazı ıstılahlar hakkında açıklama yapıldığını zikretmiştik. Hakkında kısa bir açıklama yapılan ıstılahlardan bir tanesi (اَلْحَرْف) terimidir. Müellif eserin giriş kısmında bu kelimenin hem sözlük hem de terim anlamını şu şekilde açıklamıştır:

إِعْلَمْ أَنَّ اَلْحَرْفَ لُغَةً اَلطَّرَفُ وَفِي الْإِصْطِلاحِ ما دَلَّ عَلى مَعْنًى فِي غَيْرِهِ

"Bilki harf, sözlükte taraf anlamınadır. Istılahta ise tek başlarına anlam ifade etmeyen kelimelerdir.[281]

Harf'in birçok sözlük anlamı olmasın rağmen, müellif sadece taraf anlamına geldiğini ifade etmiş aynı şekilde bu kelimenin istılâhi yönünden birçok tanımı olmasına rağmen en kısa ve öz olan bu tanımı vermiştir.

Açıkladığı ıstılahlardan bir diğeri de tesviye hemzesidir (هَمْزَةُ الّتَسْوِيَةِ). Müellif bu hemzeyi şu şekilde açıklamıştır:

هَمْزَةُ الّتَسْوِيَةِ وَهِيَ الّتِي تَقَدَّمَها لَفْظُ سَواءٌ اَوْ لا أُبالِي اَوْ مُتَصَرِّفاتِه

[281] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 5.

"Tesviye hemzesi, kendisinden önce (سَواءٌ), (لاأُبالِي) veya bu kelimelerden türeyen lafızlardan birisinin geldiği hemzedir."[282]

Durratu's-sadef'te değerlendirme ifade eden bir kısım ıstılahlar da kullanılmıştır. Örneğin, sahih, assah, efsâh, şaz, zayıf, hakk olan vb.[283] Örneğin, (كَأَنَّ) harfinden bahsederken "والصحيح أنها حرف برأسها" *(Sahih olan onun tek başına müstakil bir harf olmasıdır.)*[284] Demektedir. Başka bir yerde ise (إِنَّ) ve benzerlerine kâffe (ما) 'sının bitiştiğini anlatırken şöyle demektedir: "وتلحقها ما الكافة فتبطل عملها علي الافصح" *(Onlara kâffe (ما)'sı bitişir ve en fasih görüşe göre, amelleri iptal olur.)*[285]

Molla Fahreddin'in kullandığı ıstılahların bir kısmı ise, cümledeki öğelerle ilgili olmayıp manalarla ilgilidir. Örneğin, temennî, arz, tahdîd, istifham, şart vb. ıstılahları zikretmiş ve bazen bu ıstılahlar hakkında kısa açıklamalarda bulunmuştur. [286]Örneğin, Tahdid harflerinden (لولا) harfini şu şekilde açıklamıştır: " ومعناها التحضيض اي الطلب بحث وازعاج والعرض اي الطلب برفق وتأديب" *(bu harf hem tahdid hem de arz manasını içermektedir. Tahdîd, bir şeyi zorlayarak ve rahatsız ederek, arz ise, yumuşak ve saygılı bir şekilde istemektir.)*[287]

2.9. TANIMLARI

Her ilimde olduğu gibi nahiv ilminde de konuların birbirleriyle karıştırılmaması ve zihinde belli bir şekil alması için tanımlar ve bu tanımların anlaşılması için izahlar yapılmıştır. Tanımların en önemli nedeni anlatılan konu ile ilgili efrâd-ı cami ağyarı mâni bir durumun ortaya konulmasıdır. [288] Molla Fahreddin, sadece harfleri konu edindiği ve bu harfleri muhtasar bir şekilde açıklamayı amaç edindiği için eserinde birçok nahiv ıstılahı geçmesine rağmen çoğunlukla bu

---

[282] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 57.
[283] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 12. 43. 52.
[284] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 43.
[285] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 51.
[286] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 83. 88.
[287] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 84.
[288] Çağmar, *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*, 70.

ıstılahların tanımını yapmamıştır. Tanım yapmamanın bir başka nedeni ise, kullandığı ıstılahların bilinen ıstılahlar olmasıdır. Örneğin, Mubteda, haber, fâil ıstılahları bilinen ıstılahlardır. Çoğunlukla ıstılahı zikrederken doğrudan kaç harften oluştuğunu belirtmekte ve ilgili ıstılahın kapsamına giren harfleri saymakta ve ele aldığı ıstılah hakkında herhangi bir tanım yapmamaktadır.[289]

Ayrıca birkaç yerde başka kısa tanımlar da yapmıştır. Yapılan tanım cümlenin bir öğesi olan ıstılahların tanımları değil; belki genel manalarla veya başka bir şeyle ilgili tanımlardır. Örneğin, temenni, tereccî, istidrâk, tenvin vb. ıstılahların her birisini tanımlamıştır. Ancak bazen verilen bilgi tanım olmaktan ziyade izah edici niteliktedir. Örneğin, tenvin'in kısımlarından olan tenkîr tenvini tarif ederken kullandığı şu ifade "وهو ما لحق بعض الأسماء المبنية فرقا بين معرفتها ونكرتها" (*Tenkir tenvini, marife ve nekireliğini ayırt etmek için bazı mebni isimlerin sonuna gelen tenvin'dir*.) bu kabildendir.[290]

Molla Fahreddin'inin tanımını yaptığı harflerden bir tanesi de ta'rif lamıdır. Bu harfi aşağıdaki şekilde açıklamıştır:

لامُ الَّتعْرِيفِ لامٌ ساكِنَةٌ تَدْخُلُ عَلى الْاسْمِ الْمَنْكُورِ لِلتَعْرِيفِ فِي غَيْرِ الْمُشْتَقِ

"Ta'rif *lamı, türetilmeyen nekre ismi marife yapmak için gelen sakin bir lam'dır."*[291]

Aşağıda müellifin yaptığı tanımlardan birkaç tanesini daha vereceğiz.

Birinci tanım:

اَلتَنْوِينُ وَهُوَ نُونٌ ساكِنَةٌ تَتْبَعُ حَرَكَةَ الْاخِرِ لا لِتَأْكِيدِ الْفِعْلِ

"*Tenvin: Fiili te'kîd etme maksadı olmaksızın kelimenin sonuna bitişen sakin bir nûn'dur."*[292]

---

[289] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 68.
[290] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 109.
[291] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 100.
[292] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 109.

Molla Fahreddin, tenvin'inin tanımı yapmış ardından kısımlarını izah etmeye geçmiştir.

İkinci tanım:

هاءُ الّسَكْتِ هاءٌ ساكِنَةٌ تُزادُ فِي اخِرِ الْكَلِمَةِ حالَةَ الْوَقْفِ

"Sekte ha'sı, vakıf halinde bazı kelimelerin sonuna gelen zâid bir hâ'dır."[293]

Görüldüğü üzere burada da Sekte ha'sının tanımı yapılmıştır.

2.10. KAYNAKLARI

Molla Fahreddin, eserini telif ederken birçok kaynaktan istifade etmiştir. Bu eser nahiv ilmi ile ilgili olması hasebiyle kaynakları da genellikle dil ile ilgili olmuştur. *Durratu's-sadef'in* kaynakları birçok nahiv kitabında olduğu gibi ikiye ayrılabilir. Birincisi delil ve örnekler bazında daha önce ifade ettiğimiz gibi başta Kur'ân-ı kerîm, Hadisler, Arap şiir ile nesri ve günlük olarak kullanılan cümlelerdir. İkincisi ise, nahiv eserleridir.

Müellifin nahiv eserleri bağlamında tam olarak hangi âlimden ve hangi eserlerden faydalandığını tespit etmek oldukça zordur. Ancak istifade ettiği kaynağın ismini açıkça vermemişse de birçok nahiv kaynağına müracaat ettiği açıktır. İlk başta medreselerde okutulan *el-Muğni* ve onun şerhi *Şerhu'l-Muğni, el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb', el-Kafiye ve el-Hâllul Meâkîd Şerhu-l Kavâid* gibi eserlerden çokça faydalandığı açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle *el-Muğni* ve onun şerhi olan *Şerhu'l-Muğnî* adlı eserlerin harf kısmından daha fazla istifade ettiği görülmektedir. Çünkü bu eserlerde de aynı, şiirler, örnekler ve aynı ifadeler geçmektedir. Örneğin, *Şerhu'l-Muğni* adlı eserde cer harflerinden olan hâşâ (حاشا) harfi şu şekilde açıklanmaktadır:

[293] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 108.

حاشا وَمعناها اَلتَنْزيهُ اي التبعيد تقول جائني القومُ حاشا زيداً وهو الاكثر وحاشا عند المبرد فعلٌ ماضٍ علي وزن فاعَلَ بمعني جانَبَ وفاعله مضمر من الحشاءِ وهو الجانبُ كقولك هَجَمَ الْقَوْمُ حاشا زيدا وقدْ حُكِيَ عنْ بعضِ العرب اَللّهُمَّ إِغْفِرْ لِي وَلَمِنْ سَمِعَ دُعائِ حاشا الشيطانَ وابنَ الاصبغِ بنصب ما بعد حاشا.

"Cer harflerinden bir tanesi de (حاشا)'dır. Uzaklaştırma anlamını ifade etmektedir. Denilir ki "جائني القومُ حاشا زيدا" (Zeyd dışında tüm topluluk geldi.) Âlimler tarafından çoğunlukla bu anlamda kullanılır. el-Mûberrid'e göre ise hâşâ, uzaklaştı, uzaklaştırdı anlamında فاعَلَ vezninde ve mazî fiildir. Faili ise gizlidir. Dersin ki "هجم القوم حاشا زيدا" "Zeyd hariç halk hücum etti". Hâşâ'nın fiil olarak kullanıldığı ve ondan sonra gelen isimlerin mansûb olduğuna delil şu cümledir: "اَللّهُمَّ إِغْفِرْ لِي وَلَمِنْ سَمِعَ دُعائِ حاشا الشيطانَ وابنَ الاصبغ." Burada şeytan ve ibn kelimelerinin bu fiilden sonra mansûb olarak okunduğu Araplardan rivayet edilmiştir."[294]

Müellif hâşâ harfini açıklarken yukarıda aktardığımız malumatları ona çok yakın ifadelerle şu şekilde izah etmektedir:

حاشا للتنزيه اي للتبعيدنحو جائني القومُ حاشا زيداً وهو الاكثر قال المبرد هو فعلٌ ماضٍ بمعني جانَبَ فيكون ما بعدها منصوب علي المفعولية كما حُكِيَ عنْ بعضِ العرب اَللّهُمَّ إِغْفِرْ لِي وَلَمِنْ سَمِعَ دُعائِ حاشا الشيطانَ وابنَ الاصبغِ بنصب الشيطان وابن[295].

Müellifi 'in Ahmed el-Çârpûrdi'nin *el-Muğni* adlı eserden istifade ettiğine delil olarak şu örneği zikredebiliriz:

اَلتَنْوِينُ وهُوَ نُونٌ ساكِنَةٌ تَتْبَعُ حَرَكَةَ الاخِرِ لا لِتَاكِيدِ الْفِعْلِ وهُوَ عَلي سِتَةِ اَقْسامٍ اَحَدُها تَنْوينُ اَلتَمَكُنِ اي اَلدالِ علي مَكانَةِ اَلإِسْمِ في الاسميةِ وهو كُلُ تَنْوِينٍ لَحِقَ مُعْرباً لَمْ يُشْبِهْ الْفِعْلَ مِنْ وجهينِ مِنَ الوجوهِ الْمذْكُورَةِ في منعِ الصرفِ نحو زيدٌ ورجلٌ.

"*Tenvin: Fiili te'kid etme maksadı olmaksızın kelimenin sonuna bitişen sakin bir nûn'dur. Altı kısma ayrılır. Birincisi temekkûn tenvinidir. İsmin isimlikte kök saldığını belirtmektedir. Bu tenvin: gayrı munsarif isim bahsinde geçen vecihlerden fiile iki yönden benzemeyen ve mu'rap isimlere bitişen tenvindir. Örneğin, (زيدٌ ورجلٌ).*

---

[294] Abdurrahîm el-Meylani, *Şerhu-l Muğni* (İstanbul, bty), 90.
[295] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 38.

Molla Fahreddin de *Durratu's-Sadef*'te de tenvin konusunu yine Çârpûrdi'nin *el-Muğni* adlı eserinde geçen bilgiler ve örneklere çok yakın ifadelerle şu şekilde izah etmiştir:

اَلتَّنْوِينُ وهُوَ نُونٌ ساكِنَةٌ تَتْبَعُ حَرَكَةَ الاخِرِ لا لِتَاكِيدِ الْفِعْلِ وهُوَ سِتَّةِ اَقْسامٍ اَحَدُها تَنْوِينُ اَلتَمَكُّنِ اي اَلدالِ علي تَمَكُّنِ اْلِاسْمِ وَرُسُوخِهِ فِي الاسمِيةِ ويُسَمّي تنوينُ الامكنيةِ والصرفِ وهُو ما لَحِقَ الاسم المعْرَبَ المنْصرفَ كزيدٍ ورجلٍ.[296]

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Müellifin sadece bir eserden istifade etmekle yetinmediği, harfler hakkında yazılan diğer birçok eserden de istifade ettiği görülmektedir. Buna örnek olarak İbn Hişâm'a ait olan *el-İ'râb 'an Kavâ'idu'l-İ'râb'* adlı eseri verilebilir. *Durratu's-sadef* ile İbn Hişâm'ın bu eserini karşılaştırdığımızda; iki eserin hem izah etmenin hem bilgilerin hem de örneklendirme açısından birbirine benzediği görülmektedir. Örneğin, müellif cer harfleri konusunu bitirdikten sonra bunlar hakkında tamamlayıcı bilgiler vermektedir.

والجارُ وَالْمَجْرُورُ بَعْدَ النَّكِرَةِ الْمَحْضَةِ صفةٌ نحُو رئيتُ طائراً على غُصْنٍ وبعدَ المعرفةِ المحضةِ حالٌ نحُو قولِهِ تعالى فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ اي متزيناً وبعدَ الغيرِ المحضةِ مِنْهُما مُحْتملٌ لهما نحُو قولِه تعالى كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ اَسْفاراً ونحُو هذا ثَمَرٌ يانِعٌ عَلى أَغْصانِهِ

"Car ve mecrûr tam nekre isimden sonra sıfat olurlar. Örneğin, " رَأَيْتُ طائِراً علي غُصْنٍ *" (Ağaç dalının üzerinde olan bir kuş gördüm.) Car ce mecrûr tam marife isimden sonra ise, hâl olur. Örneğin, "*فَخَرَجَ عَلى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ*" (Kavminin karşısına ziynetleri içinde olduğu halde çıktı.)*[297]*Car ve mecrûr tam marife veya tam nekre olmayan isimden sonra gelirse hem hal hem de sıfat olabilir. Örneğin, "*كَمَثَلِ الْحِمارِ يَحْمِلُ اَسْفاراً*" (Durumları kitapları taşıyan eşeklerin haline benzer"[298]ve "Bu dalında olgunlaşmış bir meyvedir.)*[299]

İbni Hişâm ise, şöyle demektedir:

---

[296] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 109.
[297]el-Kasas 28/79
[298] el-Cuma 62/5
[299] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 41.

حُكْمُ الجْارِ وَالْمَجْرورِ بعدَ المعْرِفةِ والّنكِرَةِ حُكْمُ الجُمْلةِ فهُو صِفَةٌ في نحوِ رَئَيْتُ طائِراً علي غُصْنٍ وحالٌ في نحوِ قولِهِ تعالي فَخَرَجَ عَلي قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ومحتملٌ لهما في يُعْجِبُنِي الّزَهْرُ فِي اَكْمامِها وَهذا ثَمَرٌ يانِعٌ علي اَغْصانِهِ.

Görüldüğü üzere her iki müellifin yazdıkları birbirine benzemektedir.

Bu nedenle açık bir şekilde aldığı bilginin kaynağını belirtmediği yerlerde yukarıda isimleri geçtiği eserlerden istifa de ettiği kanaatindeyiz.

Müellif Nahiv eserlerinden istifade etme şeklini üç kısma ayırabiliriz.

1. Belirsiz ifadeler kullanması:

Müellif eserinde çoğunlukla (قِيلَ) *"Denildi ki"* ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca (لِمَنْ إِدَّعَي), *"İddia edenler için"* (وَمِنْهُ قَوْلُ الْمُؤَلِفِينَ) *"Müelliflerin görüşleri bunun gibidir"*, (خلافا لمن زعمه) *"onu iddia edenlerin aksine"*,(عِنْدَ الأكثر) *"çoğuna göre"*,(جوَّز بعضُ أصحابه) "*Bazı arkadaşları caiz görmüş*", وقَالَ بَعْضُ المحقِّقِينَ "Bazı muhakkikler dediler" gibi ifadeler de kullanmıştır. [300]

2. Aldığı bilgileri belli bir ekol ve gruba dayandırması:

"عِنْدَ الْكُوفِين" (*Kûfelilere göre*), "عِنْدَ الْبَصْرِيينَ" (*Basralılara göre*), "عند الحجازيين" (*Hicazlılara göre*), "خلافا للكوفيين"(*Kûfelilerin hilafına*), "خلافا للبصريين"(*Basralıların hilafına*), "قال الكوفيون" (*Kûfeliler dedi*), "قال البصريون" (*Basralılar dedi*) şeklinde bilgi vermektedir.[301]

3. Kendisinden istifâde ettiği şahıs veya eserlerinin ismini zikretmesi:

"قالَ الْفارِسِيُ" (*el-Fârisî söyledi*), "قالَ الْكُوفِيُونَ" (*Kûfeliler söyledi*), "قالَ سِيبَوَيْه" (*Sîbeveyh söyledi.*), "قالَ الْخَلِيلُ" (*el-Halîl söyledi*), "قالَ الرَّضِيُّ", (*er-Radi söyledi*), "قالَ الْفَرّاءُ" (*el-Ferra söyledi*), "قالَ الْكِساءِيُّ" (*el-Kisâî söyledi*), "قالَ الْمُبَرِّدُ" (*el-Muberrid söyledi*), "جَوَّز الفراء" (*el-Ferra Câiz gördü*), "وَجَوَّزَ الزمخشريُّ" (*ez-Zemahşerî caiz kılmış*), "قالَ إِبْنُ الْحاجِبِ" (*İbni Hacib söyledi*), "واختار ابن الحاجب" (*İbnu'l-Hâcib tercih etti*), "حَكي الْاخْفَشُ" (*el-Ahfeş*

[300] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 11. 69. 70.
[301] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 10. 48. 55. 62.

rivayet etti), " خلافا للزجاج وابن درستويه" (*ez-Zeccâc ve İbn Durusteveh'in hilafına),* " قالَ الْاخْفَشُ", (*el-Ahfeş söyledi)* gibi.[302]

Molla Fahreddin, eserinde birçok âlimden alıntı yaparak nahiv ilmine tam olarak vakıf olduğunu, kaynakları çok iyi bildiğini ve bu ilimde çok yetkin bir konumda olduğu ortaya koymuştur.

2.11. Ta'Lilleri

Ta'lil lafzı, عَلَّلَ fiilinden türemiş bir mastardır. Sözlükte "Bir şeyin illetini açıklama ve onunla getirilen illet" anlamlarına gelir.[303] Istılahta ise "bir gramer kuralının nedenlerini ortaya çıkartıp bunları delillerle ispatlamak" anlamında kullanılır.[304]

Gramer kuralları, İslamiyet'in yayılması, değişik milletlerin İslamiyet'e girmesi, İslam dininin temel kaynağı olan Kuran'ı- Kerimin Arap diliyle inmesinden ötürü Müslümanların bu dile yönelmesine sebep olmuştur. Bu milletlerin dil yapılarının farkı olması nedeniyle zamanla bu dilde yanlış telaffuzlar çoğalmış bu da İslam dinin temel kaynağı olan Kur'ân-ı kerîm'in yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Arap dilini ve İslam dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı kerîm'i hatalardan korumak için zamanla kurallar tespit edilmiş ve bu kurallar için illetler ortaya konulmuştur.[305]Teftâzânî'nin (ö.792/1390) şu sözü " وَهذِهِ مُناسَباتٌ تُذْكَرُ بَعْدَ الْوُقُوعِ" *(illetler kurallar ortaya çıktıktan sonra zikredilen bir takım alakalardır.)* Bahsettiğimiz hususu açıklar niteliktedir.[306]

---

[302] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 25. 30. 32. 47. 66. 84.

[303] Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî, "İllet", *Lisân'ul-'Arab* (Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993), 9: 365.

[304]M. Cevat Ergin, *el-Ukberî ve el-Lubâb fî 'i'leli'l-binâi ve'l-i'râb* (Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Selçuk Üniveristesi, 2002), 282; Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Lumâu'l-Edille, thk. Saîd el-Afgânî* (Beyrut: Daru'l Fikr, 1973), 93.

[305] el-Efgānî, *Min târîhi'n-Nahv*, 8.

[306] Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî, *Tedrîcu'l-Edânî Şerḥu Taşrîfi'z-Zencânî* (İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, trs), 15.

Nahiv âlimleri, çoğunlukla eserlerinde ele aldıkları kurallar için değişik illetler zikretmişlerdir. Bu da bu âlimlerin ta'lil'e önem verdiklerini göstermektedir. Ta'lil hakkında âlimler arasında ihtilaf mevcuttur. Âlimlerin büyük çoğunluğu illetleri bütünüyle kabul ederken diğer bazıları ise ilk olarak görülen sebepler dışında diğer illetleri kabul etmemiş ve o illetleri savunan âlimleri eleştirmiştir.[307]

Molla Fahreddin'in diğer eserlerine bakıldığında onun illetleri çok fazla önemsediği görülmektedir. Ancak bu eseri muhtasar bir şekilde yazdığı için ıstılah ve tanımlarda olduğu gibi illet konusu üzerinde de diğer âlimlere nispeten daha az durmuştur. İlletleri zikrederken "لأنَّ" *(Çünkü),* "ل" *(İçin),* "إذْ" (*Bu nedenle*), "لِئَلاَّ" (*Şayet böyle olmazsa*) şeklindeki ifadeleri kullanmıştır.[308]

Konunun açıklığa kavuşması için *Durratu's-Sadef*'te geçen illetlerden birkaç tanesini ele alçağız.

Birinci örnek:

حُروفُ إلاضافَةِ وَتُسَمي حُروفُ الجَرِ لاَنَّها تُضِيفُ وَتَجُرُ مَعانِيَ اَلافْعالِ أوْ شُبْهِها إلى الاسْماءِ

"Bu harflere aynı zamanda cer harfleri de denilmektedir. Çünkü fiilleri ve fiile benzeyen isimlerin anlamlarını isimlere aktarmaktadır."[309]

Müellif, İzafe harflerine aynı zamanda cer harfleri olarak da isimlendirildiği belirtmiş ve bunun illetini açıklamıştır.

İkinci örnek:

وَسُمِيَّ غالِياً لِتَجاوُزِهِ حَدَّ الوَزْنِ

[307] Ebû Muhammed Alî b. Hazm, *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık ve'l-Medhal ileyhi bi'l-Elfâzi'l-ʿÂmmiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye* (Beyrut, tsz), 202; Çağmar, *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı ed-Darûrî Adlı Eseri Bağlamında*, 227.
[308] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 6-13-32-51.
[309] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 6.

"Vezin sınırlarını aştığı için bu tenvine gâli ismi verilmiştir."[310]

Tenvin çeşitleri açıklarınken bunlardan bir tanesinin gâlî tenvin olduğu belirtilmiş ve bu isimlendirmenin sebebi açıklanmıştır.

Üçüncü örnek:

وَباءُهُ أَعَمُّ إِسْتِعْمالاً مِنْهُما إِذْ هِيَ تُسْتَعْمَلُ مَعَ ذِكْرِ الْفِعْلِ وَحَذْفِهِ

"Kasem harfi olan (ب) diğer harflerden daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Çünkü hem fiil ile birlikte hem de fiil olmadan da kullanılabilmektedir."[311]

Cer harflerinden (ب)'nın neden diğer kasem harflerinden yaygın kullanılma illeti zikredilmiştir.

[310] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 111.
[311] el-Bâtmânî, *Durratu's-Sadef fi Beyâni Asnâfi'l-Harf*, 32.

SONUÇ

Molla Fahreddin ve eseri *Durratu'Sadef* ikisi de zor şartlar da varlıklarını sürdürmüş bölgemizdeki Kürt medreselerinin eseridir. Zira İslam Dünyasında yüzyıllar boyunca devam eden medreseler Müslümanların modern eğitim ile tanışmaları neticesinde Araplar arasında ortadan kalkmamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile de Anadolu'nun çoğu yerinde tarihe karışmıştır. Ancak dindar Kürt halkı Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yasak ve baskılara rağmen kıt imkânları ile medreselerin devam etmesini sağlamıştır.

Medreselerde dil ve din ilimlerinde iyi eğitim verilmesine rağmen eser yazan âlimler çok az ortaya çıkmıştır. Medreselerde gramer ilimlerinin yanında fıkıh tefsir hadis ve diğer İslami ilimlerde uzman âlimler yetişmiştir. Bu âlimlerden bazıları çok değerli eserler telif edebilecek seviyede olmasına rağmen pek çok nedenden ötürü bunu yapmamışlardır. Ancak Molla Fahreddin bu yaygın durumun aksine imkânları ölçüsünde çok kıymetli 11 eser yazmıştır. Yazdığı eserlerden onun pek çok ilim dalında yetkin bir konuma geldiği anlaşılmaktadır. Bu eserlerden birisi de *Durratu's-Sadef*'tir.

Durratu's-Sadef'e gelince; konusu harflerden ibarettir. Müellif, bazı harfleri ve bunların anlamlarını bir kitap içerisinde toplayıp bunu muhtasar bir şekilde talebelerin istifadesine sunmayı amaçlamıştır. Kaynak olarak *Şerhu'l-Muğnî* ve *el-Kâfiye* gibi eserlerin harf kısımlarından istifade etmiştir.

Durretu's-Sadef'te harfler yirmi dört çeşit ya da kısım ve yüz bir harf şeklinde ele alınmıştır. Her bir bölümdeki harfler teker teker ele alınmış, örneklerle kısa bir şekilde açıklanmıştır. Müellif eserini anlaşılır bir metotla, neredeyse her bir kurala bir örnek vererek, muhtasar ve talebelerin rahatlıkla istifade edebileceği bir üslupla telif etmiştir.

Molla Fahreddin birçok eserde olduğu gibi konuları Zeyd ve ‘Amr gibi örneklerle açıklamış, delil olarak da ayet, hadis ve şiirler getirmiştir. Ancak Molla Fahreddin, diğer eserlerden farklı olarak en çok ayetlerle istişhad etmiş, ardından şiirleri delil olarak göstermiştir. Fakat hadislerden getirdiği deliller de birçok nahiv eserine göre, fazladır.

Durretu's-Sadef'te; harflerle ilgili telif edilen klasik nahiv eserlerinin metodu takip edilmiştir. Harfler anlamlarına göre bölümlere ayrılmış ardından her bir harf detaylı bir şekilde örneklerle izah edilmiştir.

Molla Fahreddin, eserini muhtasar bir şekilde telif ettiği için; onun tanımları, ta’lilleri, ıstılah ve ihtilafları çok az zikrettiği görülmektedir.

Son olarak yazdığı eserlerinden onun ilimlerin birçok dalında yetkin bir konuma geldiği anlaşılmaktadır. Bu birikimlerini kullanarak *Durretu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf* adlı kitabı telif etmiştir. Bu eser meâni harflerinin tamamını bir araya getirmesi ve bunları muhtasar bir şekilde açıklamasından dolayı talebelere büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bu nedenle bu eserin medreselerde ya ders ya da yardımcı kitap olarak okutulmasının faydalı olacağını düşünmekteyiz. Zira bu tür eserlerin bir kısmı çok muhtasar bir kısmı ise, detaylı bir şekilde yazılmıştır. Harflerin anlamları ile ilgili Kur’ân ayetlerinin yoğun bir şekilde getirilmesi de bu eseri okuyanlara ayrı bir avantaj sağladığı düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun. *Mukaddime,*. Beyrut, 1998.

Ahmed Emin. *Duha'l-İslâm*. Beyrut, t.y.

Altun, Muhammed Latif. *Molla Fahreddin El-Arnâsî el-Batmanî'nin Hayatı ve Fıkhî Yönü*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2013.

Atay Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. 1. Bs. İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.

Bâtmânî, Molla Fahreddin el-. *Durratu's-Sadef fî Beyâni Asnâfi'l-Harf*. 2. Bs. İstanbul: Hanefiye Yayınevi, 2008.

Batmanî, Molla Fahreddin el-. *Keşfu'l-Ğıtâ' Hâşiyetu İmtihânu'l-Ezkiyâ*. istanbul: Hanefiye Yayınevi, 2006.

Bolelli, Nusrettin. "Nahivde Hadisle İstişhad Meselesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5-6 (14 Ocak 2014). https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruifd/183821.

Bolelli, Nusrettin. "XVIII. - XX. Yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Arapça Öğretimi". *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*. 15 (2005).

Bozkurt, Nebi. "Medrese". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Câhız, Ebu Osman 'Amr b. Bahr el-. *el-Beyân ve 't-tebyîn*. t.y.

Cemâluddîn Ebu'I-Hasen Ali b. Yusuf el-Kıftî. *İnbâhu'r-ruvât 'ala enbâhi'n-nuhât,*. Beyrut, 1986.

Cengo, Alâeddîn. "2017) 2 .".إسهام الكرد في الحياة الروحية والدراسات الإسلامية في سورية).

Curcânî, Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-. *Dercu'd-Durer Fî Tefsîri'l-Âyi ves'Suver*. 2 Cilt. Umman: Daru'l Fikr, 1430.

Çağmar, M. Edip. *Halefu'l-Ahmer ve Mukaddime fi'n-Nahv*. Ankara: Avrasya Yayıncılık, 2006.

Çağmar, Prof. Dr. M. Edip. *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı ed-Darûrî Adlı Eseri Bağlamında*. Diyarbakır, 2012.

Çakir, Mehmet Saki. "Siirt'te Bir Nakşî-Hâlidî Merkezi: Zokayd Tekkesi ve Medresesi". *Artuklu Akademi* 6/1 (28 Haziran 2019): 1-33. https://doi.org/10.34247/artukluakademi.553711.

Çelik, Mehmet. *Tasavvuf ve İlmi Birleştiren Bir Kurum Olarak Medreseler (19. ve 20. (19. VE 20. Yüzyıllarda Norşin Medresesi Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Mardin Üniversitesi, 2017.

Çetin, M Nihad M. *Eski Arap Şiiri*. 2. Bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.

Çiçek, M. Halil. "Fahrettin YILDIZ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Çiçek, M. Halil. *Şark medreselerinin serencamı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.

Dayf, Şevkî. *el-Medârisu 'n-Nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1968.

Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum, 2001.

Demirayak, Kenan - Armutlu, Sadık. *Arap edebiyatı tarihi Cahiliye Dönemi*. 1.baskı. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2009.

Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Ebherî, Esîri'd-Dîn el-Mufaddal b. Ömer b. el-Mufaddal el-. *Muğni't-Tullâb*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, t.y.

Ebû Muhammed Alî b. Hazm. *et-Takrîb li-Haddi'l-Mantık ve'l-Medhal ileyhi bi'l-Elfâzi'l-ʿÂmmiyye ve'l-Emsileti'l-Fıkhiyye*. Beyrut, tsz.

Editörden. "Seyda Mele İhsan Çağmar ile Medrese Eğitimi ve Yaptığı İmamlık Görevi Üzerine Bir Söyleşi". *Şarkiyat*. 9 (01 Nisan 2013).

Efgānî, Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed ed-Dımaşkī el-. *Min târîhi'n-Nahv*. Beyrut: Dâru'l fikr, 1968.

Ergin, M. Cevat. "Arap Nahvinin Doğuşu". *Dicle Üniversitesi İlahiyt Fakültesi Dergisi* 7/2 (2005).

Ergin, M. Cevat. *el-Ukberî ve el-Lubâb fî 'i'leli'l-binâi ve'l-i'râb*. Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Selçuk Üniveristesi, 2002.

Esin, Mehmet Nezir. "Nahiv İlminde Telif Geleneği". *Sırat* 1/1 (01 Mayıs 2020): 71-99.

Fahûrî, Hanna el-. *Târîhu'l-Edebi'l-Arab'i*. Beyrut: Dâru'l Yusuf, t.y.

Goldziher, Ignac - Yüksel, Azmi - Er, Rahmi. *Klasik Arap literatürü*. 4. Baskı. İstanbul: Vadi Yayınları, 2019.

Gözütok, Şakir. *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.

Herevî, Muhammed. b. Ali. b. Muhammed el-. *İsfâru'l-Fas'ih*. 2 Cilt. Medine: İslam Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dekanlığı, 1999.

Husayn, Taha - Karataş, Şaban. *Cahiliye şiiri üzerine*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

i, Sâlih Beg b. Hân Bedâq eş-Şîrv'an'. *Târîhu'l-Ensâb*. Duhok, 2012.

İbn Hallikân, Şemseddin Ahmed B. Muhammed. *Vefayatu'l-A'yan ve EnbauEbnai'z-Zamân*. Beyrut: Dâru's-Sâdr, t.y.

İbn Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut, 1994.

Kemâluddîn Ebu'l-Berekât el-Enbârî. *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Lumâu'l-Edille, thk. Saîd el-Afgânî*. Beyrut: Daru'l Fikr, 1973.

Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kirkiz, Mustafa - Jankir, Aslam. "المدارس القديمة ودورها في تعليم العربية للناطقين بغيرها". *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (01 Haziran 2017): 43-60.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire, 1967.

Meylani, Abdurrahîm el-. *Şerhu-l Muğni*. İstanbul, bty.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "ed-Durre". *Lisân'ul-'Arab*. 4: 282. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "el-Beyan". *Lisân'ul-'Arab*. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "es-Sadef". *Lisân'ul-'Arab*. 9: 189. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "es-Sınf". *Lisân'ul-'Arab*. 9: 198. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "Harf". *Lisân'ul-'Arab*. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "Hâşiye". *Lisân'ul-'Arab*. Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1997.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "İllet". *Lisân'ul-'Arab*. 9: 365. Beyrut: Dâru'l Sâdr, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "Metin". *Lisân'ul-'Arab*. 13: 393. Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1993.

Muhammed b. Mukrim b. Manzûr el-İfrîkî. "Şerh". *Lisân'ul-'Arab*. Beyrut: Dâru'l Sâdır, 1993.

Muhammed Muhammed Halife. *el-Edeb ve'n-Nusus fi'l-Asri'l-Cahili ve Sadri'l-İslam*. Kahire: Daru'l-Kutub, 1989.

Özaydın, Abdülkerim. "Nizâmiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Özdirek, Recep. "Cumhuriyet Dönemi Midyat Bölgesi Din Alimleri". *Uluslararası Midyat Sempozyumu (7-9 Ekim 2011)*. 2011.

Öznurhan, Halim. "ISTILAH". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. ek-1: 575-576. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Öztoprak, Sadreddin - Öztoprak, Sirâceddin. *Şark medreselerinde bir ömür*. Cağaloğlu, İstanbul: Beyan, 2003.

Selmî, Abdullah b. Uveykil es-. "el-Mutûn ve'ş-Şurûh ve 'l-Havâşî ve't-Takrîrat fi't-Te'lîfi'n- Nahvî". *Ahmediyye Dergisi*. 4 (2001): 245-273.

Şensoy, Sedat. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 6-7. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Tantavi, Muhammed et-. *Neş'etu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*. Kahire: Daru'l-Mearif, t.y.

Teftâzânî, Saduddîn et-. *Muhtasaru'l-me'ânî*. Beyrut, 1992.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd et-. *Tedrîcu'l-Edânî Şerḥu Taṣrîfi'z-Zencânî*. İstanbul: Salah Bilici Kitapevi, trs.

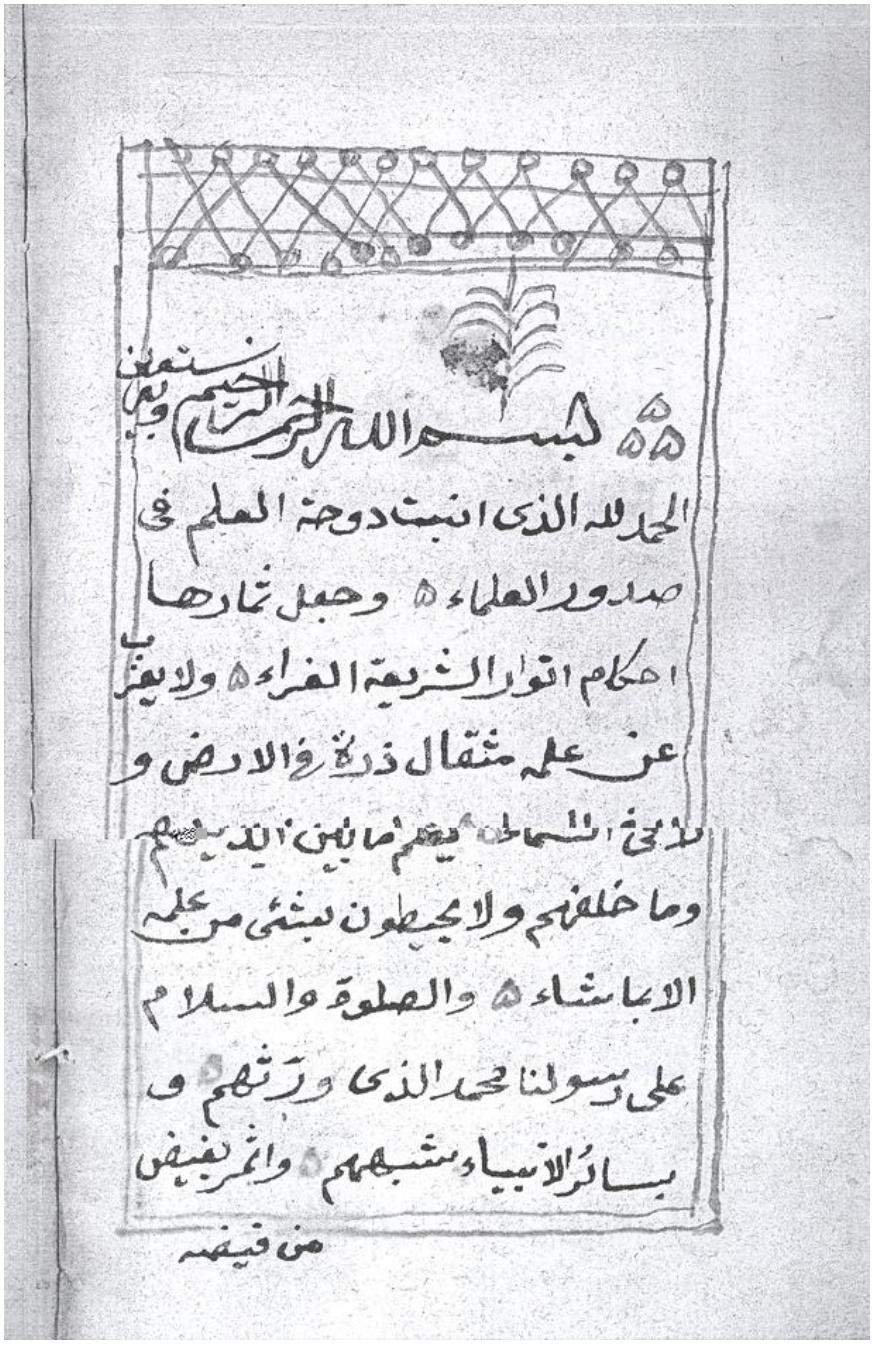
Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Haşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Ünalan, Abdulkerim. "Molla Fahrettin Batmanî'nin Hayatı ve Eserleri". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. 2010. 21.

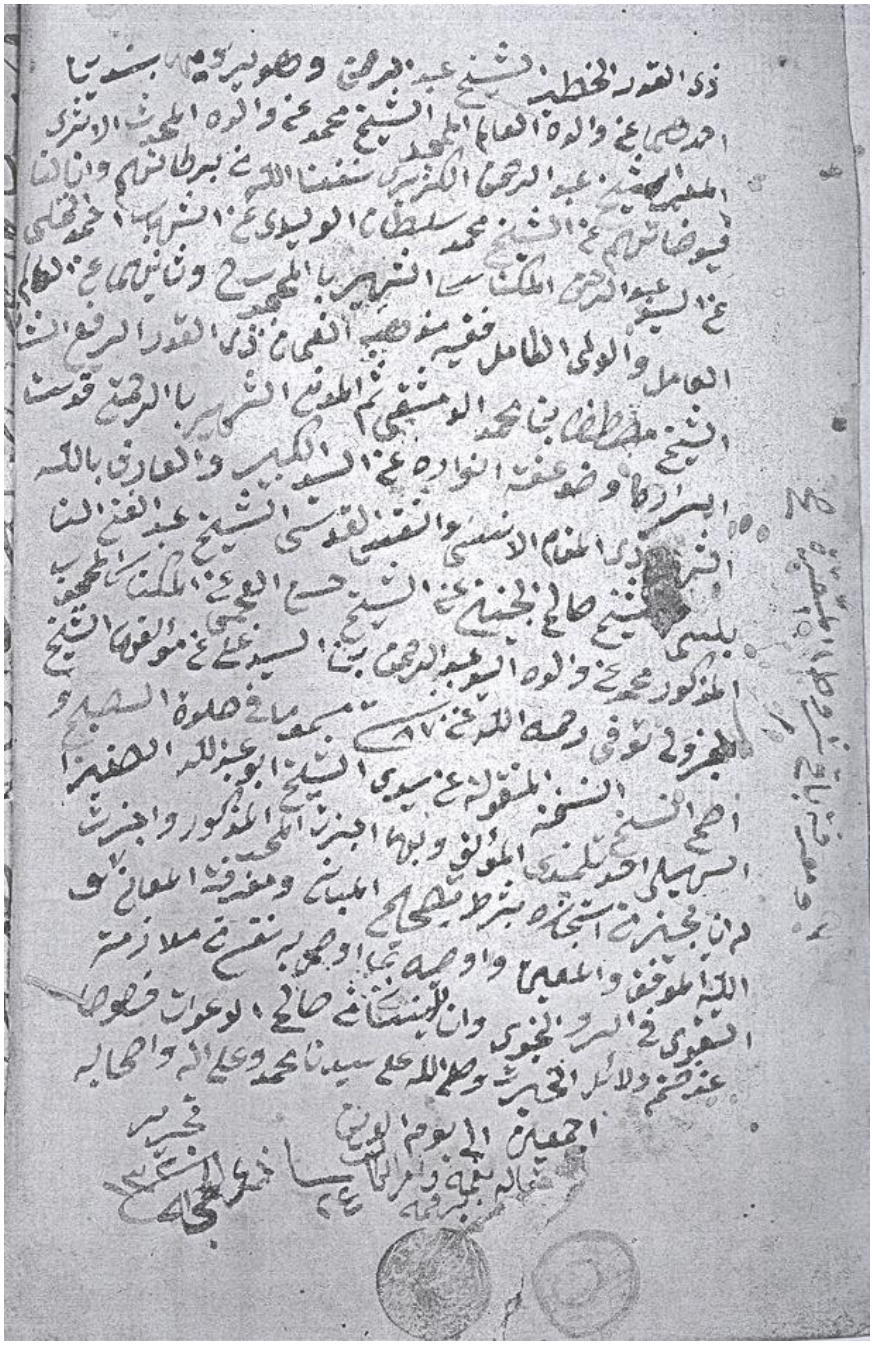
Yüce, Abdülhakim. "Ünlü Batman'lı Âlim Şeyh Fahrettin'in Tasavvufî Görüşler". Erişim: 28 Ocak 2021. https://avesis.yyu.edu.tr/yayin/ee7f8a4b-fa17-4ee7-868a-0dfe7eb32281/unlu-batmanli-alim-seyh-fahrettinin-tasavvufi-gorusler.

EKLER

EK.1. Molla Fahreddin'in Aldığı İcazetnamenin İlk ve Son Sayfaları:

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

الحمد لله الذى انبت دوحة العلم فى
صدور العلماء ٥ وحبل ثمارها
احكام انوار الشريعة الغراء ٥ ولا يغرب
عن علمه مثقال ذرة فى الارض و
لا فى السماء يعلم ما بين ايديهم
وما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه
الا بما شاء ٥ والصلوة والسلام
على رسولنا محمد الذى ورثهم و
سائر الانبياء شبههم ٥ وانمر بفيض
من فيضه

EK.2. Molla Fahreddin'in Hıristiyanlar Tarafından Terk Edilen Arazi İle İlgili verdiği Fetva:

"Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Bu mektuba bakacak olan kişiye arz olunur ki, halk arasında yaygın olduğu üzere, Hacı Muhammed Şirin, Hıristiyanların Suriye'ye kaçıp terk ettikleri, sahibi bilinmeyen ve elinde bulunan arazi üzerine bir cami yapmaya başlamıştır. Bana ulaştığına göre bazı insanlar, bu araziler üzerine cami yapmanın caiz olmadığı konusunda itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine adı geçen Hacı, durumu bana bildirdi ve kalbinin mutmain olup ortada bir şüphenin de kalmaması için bir yazı yazıp kendisine vermemi istedi. Ben de talebini olumlu karşıladım ve muvaffakiyeti Allah'tan dileyerek şunları ifade ediyorum: Bu araziler, Hıristiyanların biz Müslümanlardan korktukları için kaçıp terk ettikleri bir maldır. Bu şekilde olan her mal ise fey'dir. Fey' olan her malın bir kısmı, sınırın tehlikeli yerlerini kapatmak, cami ve köprüleri yapmak gibi maslahatlara harcanabilir. Bu kıyas şu neticeyi verir: Bu arazilerin bir kısmı, sınırın tehlikeli yerlerini kapatmak, cami ve köprüleri yapmak gibi maslahatlara harcanabilir. Tuhfe'ninMinhac ile birlikte olan ibaresi şöyledir: "Fey', harbi olan veya olmayan kafirlerden, savaş veya baskın olmaksızın ve bir masraf yapılmaksızın elimize geçen cizye ve ticaret öşrü gibi mallar ile bu kafirlerin korkudan bırakıp gittikleri mallardır. Üç mezhep imamı, fey'in tamamının Müslümanların maslahatlarına harcanacağını ifade etmişlerdir. (Şafiilere göre) ise Fey'in tamamı beş eşit paya bölünür. Bu beş paydan biri beş gruba aittir: Bunlardan biri, Müslümanların maslahatlarıdır. Örneğin sınırdaki açıkları (tehlikeli yerleri) kapatmak gibi. Şirvani, camileri, köprüleri, kaleleri yapmanın da aynı olduğunu ifade etmektedir. El-Envâr, Muğni'l-Muhtâc gibi geniş şerh ve haşiye şeklindeki fıkıh kitaplarının ibareleri de aynıdır. Eğer desen ki "fey' olan malı kamu yararları için harcama yetkisi kişilere değil imama (halifeye/hükümdara) aittir" cevaben derim ki: "evet imam adaletli olursa öyledir. Ancak imam kamu malları konusunda zulmeder ve bu malları bilen birisi, onları elde etme imkânını bulursa, o malları alıp tıpkı adil imam gibi kamu yararlarında harcayabilir ve bundan dolayı sevaba da nail olur. Hatta fukahanın da açıkça belirttikleri gibi bu kişinin, bunu yapması vaciptir. Nitekim İbn Hacer de, Tuhfe adlı eserinin "Feraiz Bölümü" nün başında İbnAbdisselam'ın, bu anlamı ifade eden ibaresini nakletmektedir. Yine İbn Hacer Tuhfe'sinin "Fey' ve Ganimet Mallarının Takism Edilmesi" bölümünden hemen

önce, sahibinden umut kesilen malın beytülmalın (devlet hazinesinin) mallarından sayılacağını, bu malları elinde tutan kişinin onları, cami yapımı şeyler bile olsa, kamu yararlarında harcayabileceğini ifade etmektedir.

İşte bu açıklamalardan anlamış olmanız gerekir ki, Hıristiyanların kaçıp terk etmeleri sonucunda sahipsiz kalan ve sahipleri bilinmeyen araziler üzerinde cami yapmak caizdir. Ancak arazinin sahibi biliniyorsa ve hazırsa tabi ki onun izni olmadan arazisi üzerinde cami yapmak caiz olmaz. Bu durumda ya arazinin kendisinden satın alınması veya kendisinin izin vermesi gerekir. Sözün hülasası şudur: Söz konusu arazi, ya belli bir sahibi yoktur ve beytülmala aittir ya da böyle değildir. Eğer beytülmala aitse yukarıdaki açıklamalardan anlaşılıyor ki bu araziyi elinde tutan kişi, onu kamu yararında kullanabilir. Şayet arazinin belli bir sahibi varsa yani beytülmala ait değilse arazinin bu şekilde kullanılması caiz değildir."[312]

ŞA'BAN 1384

El-MİSKÎN FAHRUDDİN

[312] Molla Fahreddin'in Tezimizde görseli verilen ve bizzat kendi el yazısıyla yazdığı bu mektupların tercümeleri, onun adına açılan www.seyhfahreddin.com sitesinden hiçbir değişiklik yapılmadan alınmıştır.

(١)

بسم الله الرحمن الرحيم — Haci Sirri Camii

ليكن من المعروض على من ينظر إلى هذه الورقة ان الحاج محمد شيرين شرع فى بناء مسجد فيما بيده من الارضى التى تركها النصارى وهربوا إلى سورية ولا يعلم مالكها كما اشتهر وانه بلغنى انه اعترض بعض الناس بانه لا يجوز بناء المسجد فى تلك الارضى فاخبرنى به الحاج المذكور وطلب منى أن اكتب شيئاً وادفع اليه اطمئناناً للقلب ودفعا للريب فاجبته الى ذلك وقلت وبالله التوفيق . هذه الارضى مال تركه النصارى خوفا منا معاشر المسلمين وحلوا اى هربوا عنه وكل مال كذلك فيئ وكل فيئ يجوز صرف بعضه للمصالح كسد الثغور وبناء المساجد والقناطر ينتج هذا القياس المفصول النتائج هذه الارضى يجوز صرف بعضها للمصالح كسد الثغور وبناء المساجد والقناطر عبارة التحفة مع المنهاج الفئ مال حصل لنا من كفار حربيين اوغيرهم بلا قتال وايجاف اى اسراع نحو خيل وركاب اى ابل وبلا مؤنة اى لها وقع كجزية وعشر تجارة وما جلوا اى هربوا عنه خوفا فيخمس جميع الفئ خمسة اسلم مساوية وقال الائمة الثلاثة يصرف جميعه لمصالح المسلمين وخمسة لخمسة احدها مصالح المسلمين كالثغور الخ آه قال الشروانى (قول المتن كالثغور وكعمارة المساجد والقناطر والحصون آه مغنى آه ومثلها عبارة الانوار ومغنى المحتاج وغيرهما من كتب الفقه الشروح والحواشى المطولة . فان قلت انما يجوز للامام صرف ذلك للمصالح لا للآحاد قلت نعم اذا كان الامام عادلا اما اذا جار الامام فى مال المصالح وظفر به من يعرفها فله اخذه وصرفه فيها كما يصرفه الامام العادل وهو مأجور على ذلك بل الظاهر وجوبه كما صرحوا به قال ابن حجر فى اوائل كتاب الفرائض من تحفته وعبارة ابن عبد السلام اذا جار الملوك فى مال المصالح وظفر به احد ممن يعرفها صرفه فيها وهو مأجور على ذلك بل الظاهر وجوبه آه وقال ايضا قبيل كتاب قسم الفئ والغنيمة من تحفته بعد كلام ومتى يئس منه اى بان يبعد فى العادة وجوده فيما يظهر صار من جملة اموال بيت المال كما مر فى باب احياء الموات فيصرفه فى مصارفها من هو تحت يده ولو لبناء مسجد آه اذا تقرر هذا علمت انه يجوز بناء المساجد فى الاراضى التى تركها النصارى وهربوا ولا يعلم لها صاحب ومالك . واما ان كان صاحبها حاضرا ومعلوما فواضح انه لا يجوز بناء المسجد فى ارضه الا باذنه فالطريق حينئذ ان تشترى منه او يأذن فى بناء المسجد فيها هذا والله سبحانه وتعالى اعلم وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه اجمعين والحمد لله رب العالمين

المسكين
فخر الدين

سنة ١٢٨٤

شعبان المكرم ٥

خلاصة الكلام فى هذا المقام ان هذه الارضى المحوز عنها لا تخلو اما ان تكون لها صاحب ومالك معين كانت لبيت المال بان لا يكون لها ذلك فان كانت لبيت المال فقد اتضح مما ذكر انه يجوز لمن يجوز له ان يصرفها للمسجد ان يأخذها ويصرفها لبيت المال ان يأذن لها فى الاموجود

EK.3. Molla Fahreddin'in boşama hakkında yazdığı mektup

"Değerli Üstad Molla Hamid! Ellerinizden öper dualarınızı beklerim. Size şunu arz ediyorum ki, adı geçen şahıs yanımıza gelerek yukarıda belirttiğim ifadeyi kullandığını söyledi. Niyetini sordum. Niyetinin talak olduğunu ifade etti. Sonra adam size geldi. Siz de adamın sözlerinin talakla yemin olduğunu yeminin ise geçersiz olduğunu ayrıca adamın, kullandığı sözlerle karısının kendisine haram olmasını niyet etmediğini bilakis tehdit ve korkutmayı kastetiğini gerekçe göstererek talakın vuku bulmadığı şeklinde fetva vermişsiniz. Ben ise bu fetvaya vakıf olunca buna rıza göstermedim.

Birincisi, size yazdığım gibi yemin eden kişinin sözü " بفف طلاقات" şeklinde ب li değil " ففف طلاقات" şeklinde بsizdir. Siz ise üzerine بharfini ekleyip yemin şekline sokmuşsunuz. Hâlbuki kullanılan söz ب sizdir ve üç talakın açıklamasıdır. Yani kadının üç talakla boşanması anlamındadır. Zira kişi, kinayeten talakı niyet etmiştir. Adı geçen şahısın, bu sözcüğü sizin yazdığınız gibi بharfi ile telaffuz ettiğini kabul eksek bile bunun talaka yemin etme anlamını taşıdığını kabul etmiyoruz. Bilakis söz konusu lafız, "anam bacım olsun" ifadesine bağlıdır. Yani "üç talak ile anam bacım olsun" anlamındadır. Bu sözün belirttiğimiz ifadeye bağlandığına ve yemin olmadığına delil, yeminin cevabının yani yemin konusunun olmamasıdır. Eğer yemin olsaydı elbette bu yeminin cevabı yani yemin konusu da olurdu. Örneğin "üç talaka yemin ederim ki çarşıya gitmem" gibi. Yeminin cevabının olmayışı, bu sözün yemin olmadığını bilakis belirttiğimiz ifadeye bağlı olduğunu göstermektedir.

İkincisi, adı geçen şahıs, benim yanımda talaka niyet ettiğini ifade etti. Dolayısıyla bunu inkâr etmesi, bir anlam ifade etmemektedir. Adı geçen şahsın, eline üç taş alıp atmadan ve şahit tutmadan kadının haram olamayacağı şeklindeki inancının da hiçbir faydası yoktur. Çünkü şaka ederek ve oynayarak yapılan boşamanın bile geçerli olduğu konusunda icma vardır. Konu, İbn Hacer'in Minhac ile birlikte olan ibaresinde de belirtilmiştir. Hz. Peygamber (S) den "Üç şey vardır ki ciddileri de ciddi şakaları da ciddidir: Talak, nikah, ric'at (talaktan vazgeçme)" şeklinde sahih bir hadis rivayet edilmiştir. Kısacası, adı geçen adamın "karım anam bacım olsun" şeklindeki ifadesi bir kinayedir. "üç talak" şeklindeki sözü ise bu ifadenin mef'ul-i mutlakıdır.

Yemin eden bu şahıs, talakı niyet ettiğini ikrar etmiştir. Dolayısıyla talakı vuku bulmuş ve karısı boşanmıştır."

Görüldüğü gibi Molla Hamid, sözcüklerin şeklinden hareket ederek ve ifadeleri zorlayarak yüzeysel bir değerlendirme ile talakın vuku bulmadığı şeklinde fetva verirken Molla Fahrettin ifadenin özüne bakıp daha derin, daha mantıklı ve daha gerçekçi bir yaklaşımla ve Molla Hamid'in gözünden kaçan bir gramer kuralını da dikkate almak suretiyle tam aksine bir fetva vermiş ve talakın vuku bulduğuna hükmetmiştir. Bu iki alimin değerlendirmesinden, ilim adamı olmanın kolay olmadığını, hele fetva vermenin son derece derin ve çok yönlü bir ilim, sorumluluk ve hassasiyet gerektirdiğini görüyoruz.

Bopama بسم الله الرحمن الرحيم ⑤

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى وبعد قال المحب الحليم
ذى العقل السليم والطبع المستقيم الاستاذ الملاحامد الكريم
اقبل يديه واجبو الدعاء منه ثم المعروض عليكم ايها الاكتاذ ان تذيروا
ابن صبرى قد جاءنى مستفتيا منى فى حلفه بالطلاق واخبرنى
بلفظه وقت حلفه بالطلاق فكتبته وارسلت اليك وكلفه هكذ
(ف طلاقات بلافتوى لايطلع فتوى لافى الارض ولافى السماء
بنت امين علوتكن امتى واختى على دوشك رسول الله اشهد
ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول الله) فسئلته عن
نيته فقال نويت الطلاق اى تحريم الزوجة ثم جاءك فافتت
بعدم وقوع الطلاق مستدلا بان قوله بف طلاقات الخ حلف
بالطلاق وهو لغو وبان الحالف لم ينو التحريم بل الحجر التوبيخ والتنبيل
كما افاده الحالف هذه خلاصة الفتوى فانا وقفت على هذه
الفتوى لم ارض بها اما اولا فلان لفظ الحالف كما كتبت ف طلاقات الخ
بلا باء ~~فكتبت~~ وكتبت الباء على قوله حتى صار بف الخ وجعلته
حلفا وليس كذلك بل هو بلا باء وبيان للطلاق الثلاث و
معناه تكون امتى واختى ف طلاقات اى مطلقة ثلاث طلقات
بناء على انه نوى الطلاق بالكناية ولئن سلم انه تلفظ بالباء
وقت الحلف فلانسلم انه حلف بالطلاق بل هو متعلق بقوله
تكن امتى واختى الخ والدليل على انه متعلق بقوله تكن امتى الخ
لاحلف بالطلاق عدم ذكر الجواب اذ لو كان حلفا بالطلاق
لذكر جواب القسم كما يقال بف طلاقات هو اروح السوق
لما لم يذكر الجواب علم انه ليس بحلف بالطلاق بل متعلق
بقوله تكن امتى الخ واما ثانيا فلانه اقر عندى بانه نوى الطلاق ثلاثا
عند تلفظه بقوله تكن امتى الخ فلا يفيد انكاره نيته الكاذبة
قوله ~~والله~~ ولا يقبل الخ ~~عن~~ ١١١١

واما اعتقاده عدم الحرمة والفرقة الا برضى ثلاثة اشهاد
وفى حضور الشهود فلا يفيد للاجماع على وقوع طلاق
الهازل واللاعب ~~فى طلاق~~ مع انهما
لم يعتقدا وقوع الطلاق عبارة المنهاج مع التحفة ولو
خاطبها بطلاق معلق او منجز هازلا اولاعبا بان قصد اللفظ
دون المعنى وقع ظاهرا وباطنا اجماعا وللخبر الصحيح ثلاث جدهن
جد وهزلهن جد الطلاق والنكاح والرجعة انتهى بحروفها
والحاصل ان قوله تكن امتى اختى كناية وقوله ف طلاقات
فى موضع المفعول المطلق لقوله تكن امى الخ واقر بانه نوى الطلاق
الحالف
فيقع طلاقه

EK.4. Molla Fahreddin'in Boşama ile İlgili Yazdığı Belge:

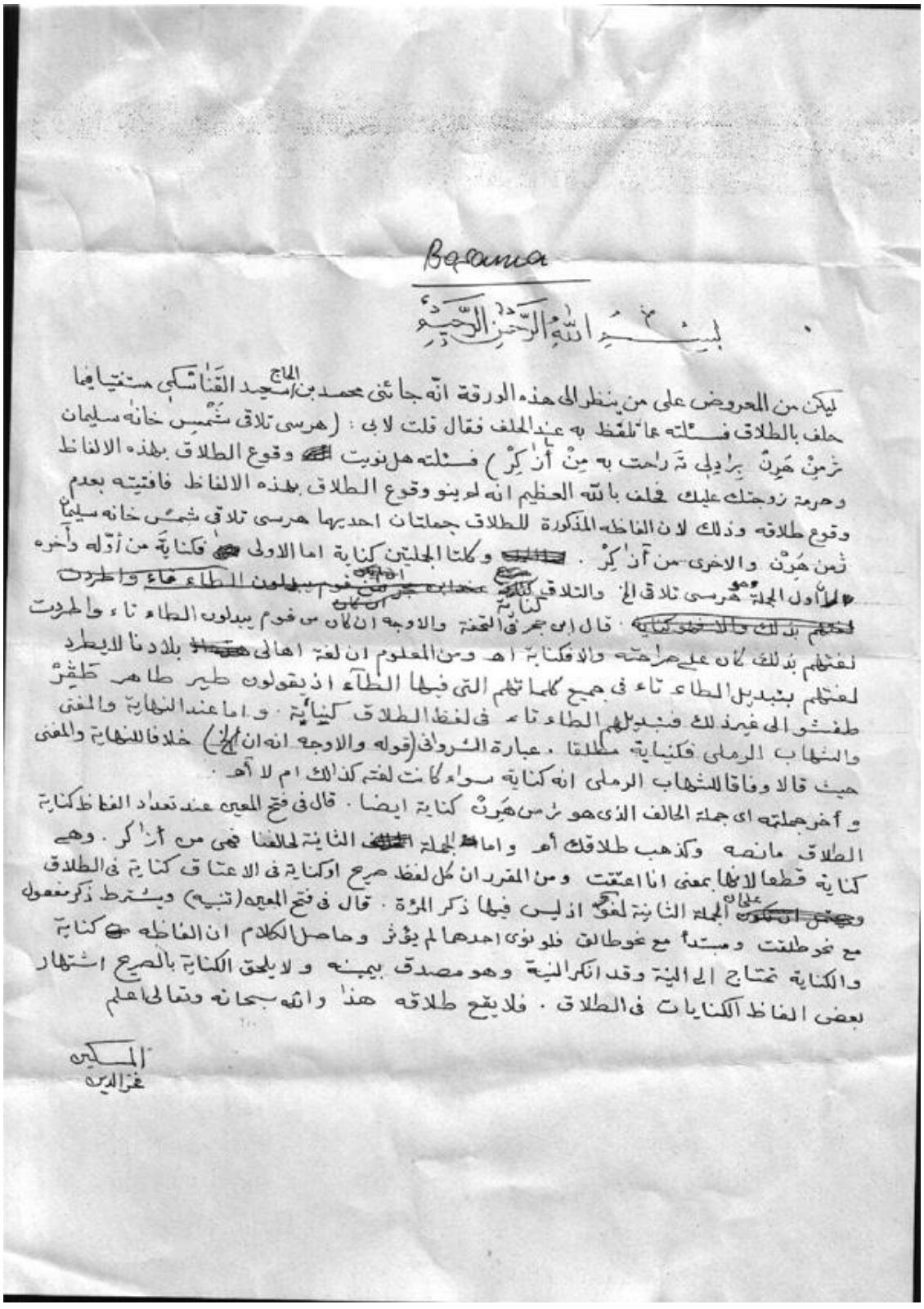
"Kınaskli Hacı Said'in oğlu Muhammed, yanıma geldi ve Şemsi Han adındaki karısı ile ilgili olarak talakla yemin içtiğini söyledi. Adı geçen şahsa, kullandığı ifadeyi sordum. Kendisi babasına hitaben Kürtçe lisanı ile şu ifadeyi kullandığını söyledi: "Hersi telaki Şemsi Hana Süleyman jiminherin. Bira dili te rahat be. Min aza kir = Süleyman'ın kızı Şemsi Han'ın üç telaki benden gitsin, Gönlün rahat olsun, azad ettim.." Muhammed'e, bu ifade ile karısını boşamaya niyet edip etmediğini sordum. Kendisi, Yüce allah'a yemin ederek boşamayı niyet etmediğini söyledi. Bunun üzerine talakın vuku bulmadığı şeklinde fetva verdim. Fetvanın gerekçesi şudur:

Adı geçen şahıs, talak yemininde iki cümle kullanmıştır: Birincisi "Hersi telaki Şemsi Hana Süleyman jiminherin" ikincisi ise "Min aza kir." Bu iki cümle de kinayedir. Birincisi baştan sona kinayedir. Çünkü cümlede "Telak" kelimesi, "ت/T" harfi ile kullanılmıştır. Oysa boşamayı ifade eden Arapça kelimenin ilk harfi "ط/Ta" dır. Tuhfe adlı eserde, şöyle bir açıklama bulunmaktadır: Bir toplumda yaygın bir şekilde "ط/Ta" harfinin yerine "T" nin kullanılması halinde, bu harf kullanılarak yapılan talakın, sarih talak olacağı ifade edilmektedir. Yöre halkında ise bu tür bir kullanım söz konusu değildir. Çünkü "ط/Ta" nın bulunduğu bütün kelimeler "T" ile kullanılmamaktadır. Nitekim "tayr=kuş", "Tahir", "tavr=balta", "tafşo=keser" gibi bir çok kelime orijinal "ط/Ta" harfi ile kullanılmaktadır. Dolayısıyla "T" ile kullanılan "telak" kelimesi, sarih (açık) talak kapsamına girmemektedir. Bu cümlenin devamında kullanılan "jiminherin" aynı şekilde kinayedir. Nitekim Fethu'l-Muin adlı eserde, kinaye ile ilgili olarak verilen cümle örnekleri arasında " ذهب طلاقكِ= talakın gitsin" şeklindeki cümle de zikredilmiştir.

"Min aza kir = azad ettim" şeklindeki ikinci cümlenin kinaye olduğu da kesindir. Zira kural olarak "azad etmekte kullanılan her açık veya kinaye lafız, talakta

kullanıldığında kinayedir. Ayrıca içinde kadının ismi geçmediği için bu cümle geçersizdir"[313]

[313] Şeyh Fahrettin.com

Basmala

بسم الله الرحمن الرحيم

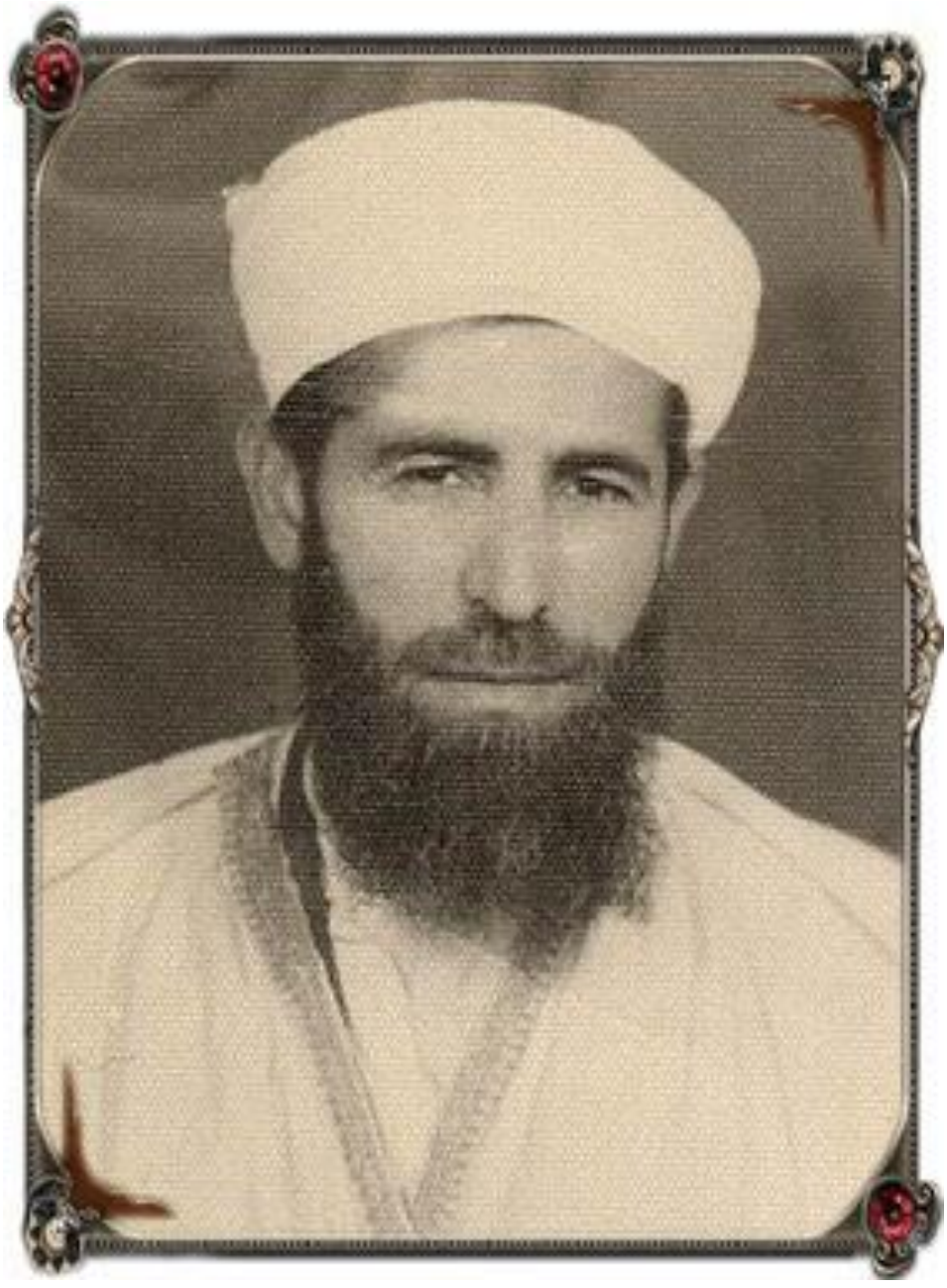
ليكن من المعروض على من ينظر الى هذه الورقة انه جائنى محمد بن امسجيد الحاج القناشكى مستفتيا فيما حلف بالطلاق فسئلته عما تلفظ به عند الحلف فقال قلت لابى : (هرسى تلاق شمس خانه سليمان ژمن هرژ براوى تەراحت به من أزكر) فسئلته هل نويت وقوع الطلاق بهذه الالفاظ وحرمة زوجتك عليك فحلف بالله العظيم انه لم ينو وقوع الطلاق بهذه الالفاظ فافتيته بعدم وقوع طلاقه وذلك لان الفاظه المذكورة للطلاق جملتان احديهما هرسى تلاق شمس خانه سليمان ژمن هرژ والاخرى من أزكر . وكلتا الجليتين كناية اما الاولى فكناية من أوله وآخره لان أول الجملة هرسى تلاق الخ والتلاق كناية عند جمع من قوم يبدلون الطاء تاء والطرت لغتهم بذلك والا فهو كناية . قال ابن حجر فى الفتح والاوجه ان كان من قوم يبدلون الطاء تاء والطرت لغتهم بذلك كان على صراحته والا فكناية اهـ ومن المعلوم ان لغة اهالى بلادنا لا يطرد لغتهم بتبديل الطاء تاء فى جميع كلماتهم التى فيها الطاء اذ يقولون طير طاهر طقژ طفشو الى غير ذلك فتبديلهم الطاء تاء فى لفظ الطلاق كناية . واما عند النهاية والمغنى والشهاب الرملى فكناية مطلقا . عبارة الشروانى (قوله والاوجه انه ان الخ) خلافا للنهاية والمغنى حيث قالا وفاقا للشهاب الرملى انه كناية سواء كانت لغتهم كذلك ام لا اهـ .

و أخر جملته اى جملة الحالف الذى هو ژمن هرژ كناية ايضا . قال فى فتح المعين عند تعداد الفاظ كناية الطلاق مانصه وكذهب طلاقك اهـ واما الجملة الثانية فهى من أزكر . وهى كناية قطعا لانها بمعنى انا اعتقت ومن المقرر ان كل لفظ صريح او كناية فى الاعتاق كناية فى الطلاق وبعض الجملة الثانية لغو اذ ليس فيها ذكر المرة . قال فى فتح المعين (تنبيه) ويشترط ذكر معمول مع نحو طلقت ومبتدأ مع نحو طالق فلو نوى احدهما لم يؤثر وحاصل الكلام ان الفاظه كناية والكناية تحتاج الى النية وقد انكر النية وهو مصدق بيمينه ولا يلحق الكناية بالصريح اشتهار بعض الفاظ الكنايات فى الطلاق . فلا يقع طلاقه هذا والله سبحانه وتعالى اعلم

المسكين
فخر الدين

EK.5. Molla Fahreddin'e Ait Fotoğraflar

EK:5.1. Molla Fahreddin'e ait vesikalık fotoğraf:

EK.5.2: Talebeleri ile Beraber Çekilmiş Fotoğrafı:

EK.5.3. Çocuklarıyla Beraber Çekilmiş Fotoğrafı:

